

Милена Гоцић и Владимир Мајсторовић

ГЕОГРАФИЈА 6

Уџбеник за шести разред основне школе

ГЕОГРАФИЈА 6

уџбеник за шести разред основне школе

Редакција Фондације Алек Кавчић

Аутор др Милена Гоцић и Владимир Мајсторовић

Рецензенти др Јелена Живковић, Природно-математички факултет, Универзитет у Нишу
Силвија Божиновска, ОШ „Љупче Николић”, Алексинац
Ана Стојановић, ОШ „Свети Сава”, Алексинац

Главни уредник Крста Поповски

Уредник Катарина Микљан и Стеван Роксандић

Илустрације Горан Витановић, Shutterstock, www.vecteezy.com, Владимир Мајсторовић,
Народни музеј Србије у Београду

Лектура Редакција фондације „Алек Кавчић“

Коректура Катарина Микљан

Ликовни уредник Слађана Николић

Прелом Иван Требежашанин

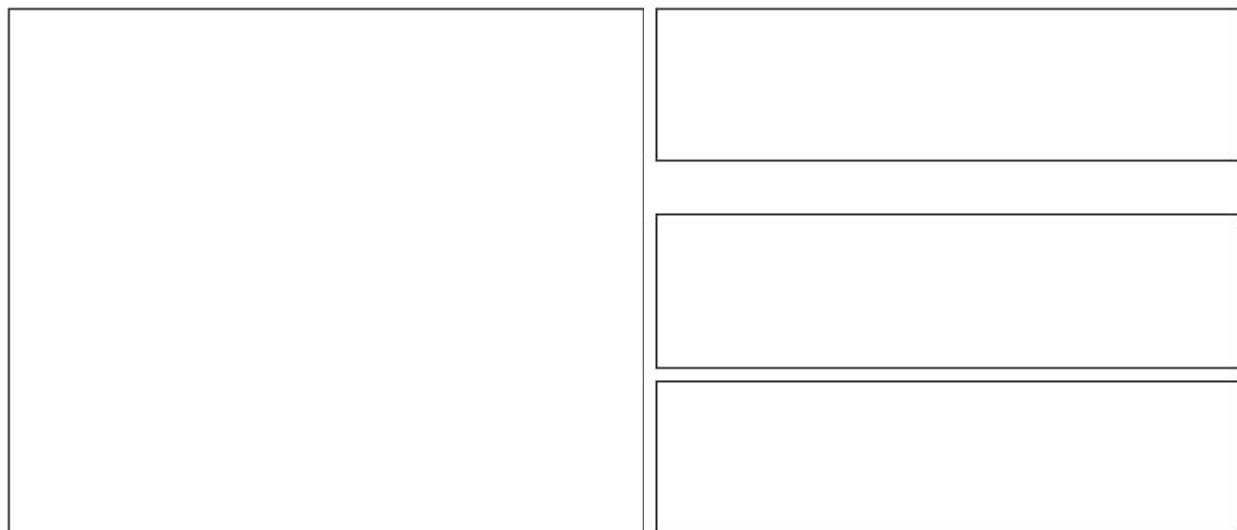
Издавач АрхиКњига д.о.о.
Љубостињска 2, Београд

За издавача Оливер Кавчић

Штампа

Тираж

ISBN

САДРЖАЈ

1. ДРУШТВО И ГЕОГРАФИЈА

1.1. Предмет проучавања и подела друштвене географије	8
---	---

2. ГЕОГРАФСКА КАРТА

2.1. Географска и картографска мрежа	12
2.2. Географска широта, географска дужина и часовне зоне	15
2.3. Појам карте и њен развој кроз историју	19
2.4. Елементи карте	23
2.5. Картографски знаци и методе за представљање рељефа на карти.....	27
2.6. Подела карата према садржају и величини размера	31
2.7. Оријентација у простору, мерење на карти и сателитски навигациони системи	34

3. СТАНОВНИШТВО

3.1. Основни појмови о становништву	38
3.2. Број и распоред становништва на Земљи	41
3.3. Природно кретање становништва	45
3.4. Миграције становништва	48
3.5. Структуре становништва: биолошке и друштвено-економске	52
3.6. Савремени демографски процеси у свету, Европи и Србији	58

4. НАСЕЉА

4.1. Појам и формирање првих насеља....	62
4.2. Положај и географски размештај насеља	67
4.3. Величина и функције насеља.....	72
4.4. Типови насеља	75
4.5. Процеси у развоју насеља – процес урбанизације	78
4.6. Унутрашња структура града и утицај на окружење.....	81
4.7. Село и рурални процеси	84

5. ПРИВРЕДА

5.1. Привреда, привредне делатности и сектори привреде.....	88
5.2. Пољопривреда и географски простор	92
5.3. Индустрија и географски простор.....	96

5.4. Саобраћај, туризам и географски простор	100
--	-----

5.5. Ванпривредне делатности	106
5.6. Развијени и неразвијени делови света и државе	108
5.7. Концепт одрживог развоја	111

6. ДРЖАВА И ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

6.1. Појам и настанак првих држава	116
6.2. Географски положај, величина и облик територије државе	119
6.3. Појам и функције државних граница ..	123
6.4. Главни град државе	126
6.5. Облици владавине	129
6.6. Политичко-географска карта Европе после Другог светског рата	131
6.7. Политичко-географска карта света после Другог светског рата	136
6.8. Територијални интегритет и спорови држава	139
6.9. Интеграциони процеси	142

7. ГЕОГРАФИЈА ЕВРОПЕ

7.1. Географске регије и регионална географија	146
7.2. Географски положај и границе Европе	148
7.3. Природне карактеристике Европе (разуђеност обала, рељеф).....	151
7.4. Природне карактеристике Европе (клима, воде, живи свет).....	155
7.5. Становништво и насеља Европе	163
7.6. Привреда Европе	170
7.7. Географске регије Европе	173

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ - ТЕСТ	176
-----------------------------------	-----

РЕШЕЊА ТЕСТОВА	184
-----------------------------	-----

РЕЧНИК ПОЈМОВА	188
-----------------------------	-----

ЛИТЕРАТУРА	194
-------------------------	-----

БЕЛЕШКЕ	195
----------------------	-----

САДА ЗНАШ – резиме наученог садржаја

Пријатељи и поштовањајући је такође крије, на путу до сима држава, приступ првом тероризму Европе—Србији.

Пријатељи миграције могу да буду довољни, сељаки и грађани. Давашња миграција обезбедије број, стручњаке и раднике. Оне ће вештачко и поссајути из свих страна, али је јасно да неки спуштају у друге. Савремена миграција се одвијаје унутар државе и обједињавајући све додељене. Радници тада обављају послове луксузне бећа, грађевинских радара и претпостављених послова. Током миграције географски су тешко

Причины изъятия из обращения зерновых культур определены в нормативных документах по земельному и санитарно-эпидемиологическому законодательству.

Благодаря тому что
предметы имеют разные

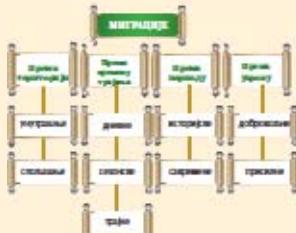
Последние магниты, со фоном. Фон ушел на позади и сквозь него прошла сквозь дверь. Дугородки окнограда прошли по ней, скользя сквозь дверь. Дугородки и устрицы прошли за дверь, и сквозь дверь, разошлись в разные стороны сквозь склонение. Дугам и магнитам кваскообразовали люди у различного дракона света, поглощая как одни листья. Протекают, склоняясь сквозь кваскообразованные ящики кваскообразованных драконов света. Наиболее яркими из ящиков кваскообразованных драконов света, являются склонения из прописи, окраинами из склонений драконов из множества драконов. Империи из драконов из множества драконов склоняются склонением склонения драконов, как пингвины склоняясь склонением склонения драконов.

卷八

- Місцем призначенням чи місцем дії становить територія: східноєвропейські країни, північно-західні території, до яких були залучені на північ від Балтійського моря
 - Понад колишніми в традиціях написання території драми називають північно-західні і європейські північні драми
 - Міграція са залежить від часу згоди добровільна чи насильницька, прямий та перекочувальний, спонтанний чи організований
 - Нехочідні міграції залежать від демографічної, економічної та політичної

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ
– кратак тест за проверу знања на крају лекције

МАПА УМА – визуелни подседник који садржи кључне појмове обраћене у лекцији

1. Доколико различна тада до днешнога.
a) Просторне критичне поделе за јавне територије који другим назива се _____
b) Процес делимачког подела на садржинске територије назива се _____

2. Каснијим вековима римскији су доспевали на неке дистанце? Задеснији су неки подаци ојадрејујући:
a) имигрант
b) имигрант

3. Задеснији су и то да је територија са словеном H ако је незадесна.
a) Некадашњи сајде су развијали имиграције и имиграције са становништвом иза њих
територија и дистанце.

4. Следећима имиграцијама објављеној Француској гимназији радионице који због неког или посебног интереса узимају учешће у раду, као што је радња наставника или сплатнице у другим
a) Имиграција која објављена радионици у парижанској гимназији спроведена је у складу са
гимназијским поделом.

4. Пројекат око линија који се однесе на поделу имиграција. Најчешћи сују графике и карта

ТЕСТ ЗНАЊА за самопроцену и проверу наученог садржаја једне наставне теме

ПРОВЕРИ ЗНАНИЕ – ТЕСТ

ДЕШЕВО И ПРОСТАНО

1. Какое дает дружинно-геральдический смысл слово «костяк»? Выберите из предложенных вариантов правильный.

- ### 3. The movement of electrons - how does this work?

- #### 4. Позади панам съ южните общини

- Научна дефиниција која пруџа факторе који су усновни постизаји развоја државе, квалитета грађана и државног уграђивања.

- география становится +
 - политическая география +
 - наука дисциплина изучает пространство и разнообразие природы и производственной деятельности.
 - Несколько выделяются, когда упоминают:

- Научна литература овај преглед територијалне разнотојности полигонирајући у зависности од природних и друштвених фактора.

изграђени географија+	▪ Начин дисциплине која пружају бројни материјали, кретања и стручну литературу географија.
помагачи географија+	▪ Научно-објективна која пружају друштвено-географске географије са савременим

- науки и природу.

5. Како се фотографија разлијала од првих фаза развоја, преко вишима фотографијама спореди до 19. и 20. века? Отварајте у неколико корака наред.

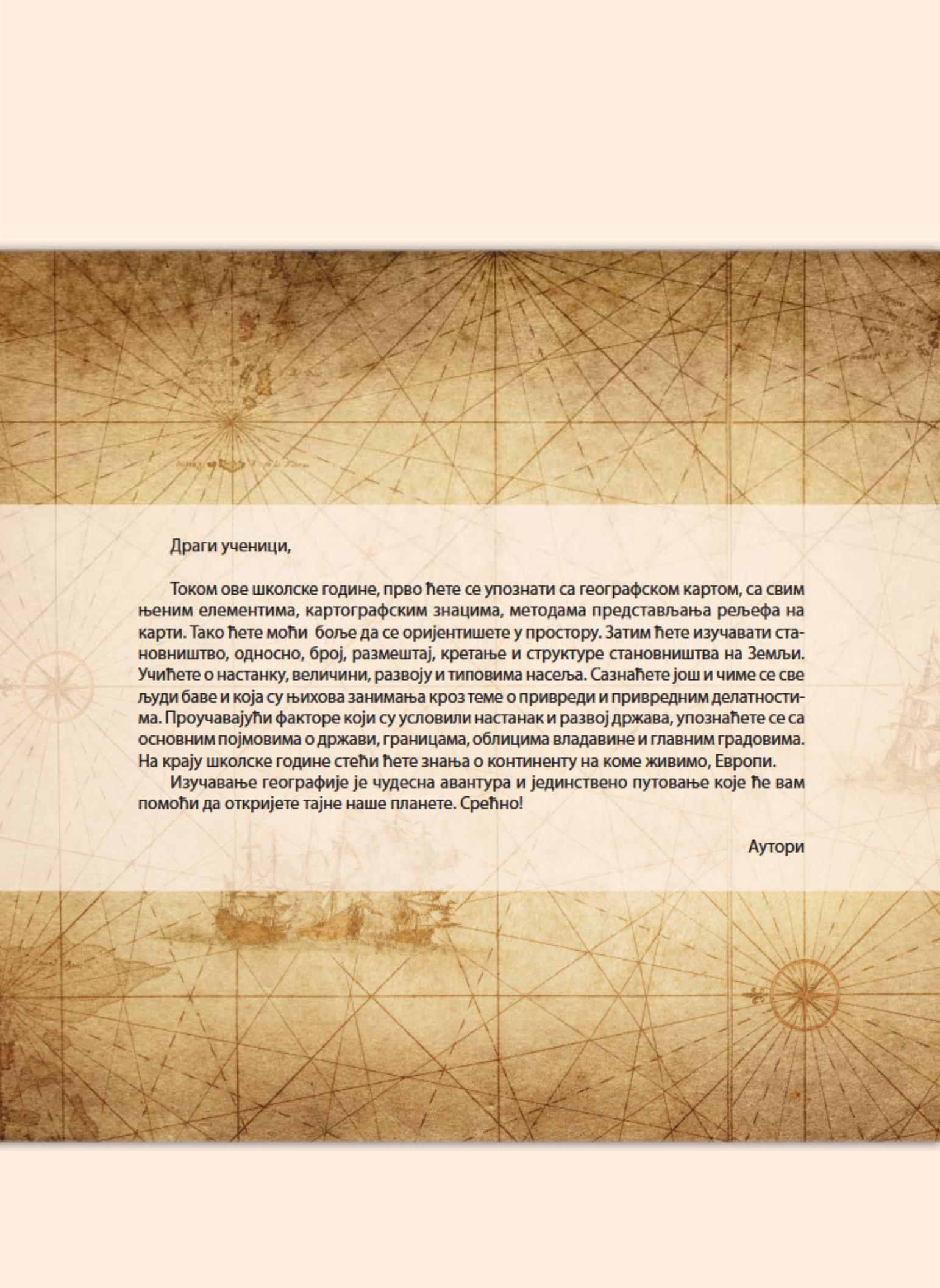
- [View this post on Instagram](#) [See 10 comments](#)

-

-

- Digitized by srujanika@gmail.com

Драги ученици,

Током ове школске године, прво ћете се упознати са географском картом, са свим њеним елементима, картографским знацима, методама представљања рељефа на карти. Тако ћете моћи боље да се оријентишиште у простору. Затим ћете изучавати становништво, односно, број, размештај, кретање и структуре становништва на Земљи. Учићете о настанку, величини, развоју и типовима насеља. Сазнаћете још и чиме се све људи баве и која су њихова занимања кроз теме о привреди и привредним делатностима. Проучавајући факторе који су условили настанак и развој држава, упознаћете се са основним појмовима о држави, границама, облицима владавине и главним градовима. На крају школске године стећи ћете знања о континенту на коме живимо, Европи.

Изучавање географије је чудесна авантура и јединствено путовање које ће вам помоћи да откријете тајне наше планете. Срећно!

Аутори

1. ДРУШТВО И ГЕОГРАФИЈА

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- шта је друштвена географија,
- како се дели друштвена географија,
- ко је допринео развоју друштвене географије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- друштвена географија
- географија становништва
- географија насеља
- економска географија
- политичка географија

1.1. ПРЕДМЕТ ПРОУЧАВАЊА И ПОДЕЛА ДРУШТВЕНЕ ГЕОГРАФИЈЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Из претходног разреда познате су ти природне одлике планете Земље и географски омотач којег чине: литосфера, атмосфера, хидросфера и биосфера. На све ове природне објекте и географски омотач, делује и човек својом активношћу. Активност човека у одређеној мери утиче на промену природних појава и процеса, као и на стварање друштвених објеката, појава и процеса.

Географија је наука која проучава Земљину површину, њене природне и друштвене објекте, појаве и процесе. Географија као наука се дели на физичку, друштвену и регионалну.

О регионалној географији ће бити више речи у 7. области уџбеника, „Географија Европе“.

Први географи који су путовали и боравили у разним крајевима света, бавили су се њиховим описивањем. Због тога је географија, у првим фазама развоја, била описна, или земљописна наука.

Касније, знања о Земљи проширили су бројни истраживачи и морепловци, посебно током периода великих географских открића (15–18. век). Тада започињу детаљнија истраживања непознатих предела. Већ на прелазу из 19. у 20. век издвојила се географска дисциплина која се бавила утицајима између људског друштва и природне средине. Њу је немачки географ Фридрих Рацел назвао **антропогеографија** или географија човека. У 20. веку предмет проучавања је проширен и на просторну организацију људског друштва и тако је настала друштвена географија.

Оснивач српске научне географије је Јован Цвијић, који се успешно бавио како физичком, тако и друштвеном географијом. Проучавао је насеља, порекло становништва и миграције.

Друштвена географија се бави проучавањем друштвених одлика географског простора: становништва, насеља и привреде. У оквиру својих истраживања користи знања из физичко-географских дисциплина као и многих природних и друштвених наука (медицине, историје, економије, биологије, хемије). Дели се на: географију становништва, географију насеља, економску географију и политичку географију.

Фридрих Рацел

ДА ПОЈАСНИМО

Антропогеографија је научна дисциплина која се бави проучавањем односа човека и природне средине (размештај становништва, насеља, културне и привредне одлике простора).

Јован Цвијић

Географија становништва проучава број, размештај, кретање и структуре становништва на Земљи. Ова дисциплина се прва развила у оквиру друштвене географије, јер човек и друштво значајно утичу на развој и промене географског простора.

Географија насеља бави се проучавањем људских насеља, њиховим настанком, положајем, развојем и променама у географској средини. Географија насеља се дели на: урбану географију (проучава градове) и руралну географију (проучава сеоска насеља).

Економска географија проучава просторни размештај и развој привреде и производних делатности. Дели се на: аграрну, индустријску, саобраћајну и туристичку географију. Аграрна географија проучава територијални размештај пољопривредне производње у зависности од природних и друштвених фактора. Индустриска географија бави се развојем, улогом и размештајем индустрије. Саобраћајна географија проучава развој, размештај и улогу коју саобраћај има у географској средини. Туристичка географија проучава услове за развој туризма, туристичка кретања и утицај туризма на географски простор. **Политичка географија** проучава факторе који су условили настанак и развој држава, њихових граница и државног уређења.

Током времена су се развиле и неке нове научне дисциплине које повезују друштвену географију са другим наукама. Неке од тих дисциплина су: историјска географија, медицинска географија и географија културе.

Становништво

Насеље

Привреда

САДА ПОЈАСНИМО

- **Привреда** се односи на производњу, размену и потрошњу производа, као и пружање услуга којима се задовољавају различите човекове потребе. О привреди ћеш учити више у 5. области уџбеника „Привреда“.
- **Делатност** је рад, посао или активност којом се неко бави.
- **Економија** је наука која проучава правила на којима су засноване активности производње материјалних добара и обављања услуга.
- **Индустрија** је привредна делатност везана за машинску прераду сировина. О индустрији ћеш више учити у 5. области уџбеника „Привреда“.
- **Структуре становништва** се односе на поделу становништва на основу одређених природних (биолошких) и друштвено-економских карактеристика.

САДА ЗНАШ

- Друштвена географија је област географије која се бави друштвено-географским карактеристикама географског простора. Проучава друштвене одлике простора: становништво, насеља и привреду.
- Дели се на: географију становништва, географију насеља, економску географију и политичку географију. У истраживањима користи знања из других наука попут биологије, математике, историје и економије.
- Својим активностима у природној средини човек и друштво је мењају и прилагођавају себи и својим потребама.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

- а) Географија је наука која проучава _____.
- б) Немачки географ _____ је географску дисциплину која се бави утицајима између људског друштва и природне средине назвао _____ или географија човека.
- в) Оснивач српске научне географије је _____.

2. Знања о Земљи проширили су бројни истраживачи и морепловци, посебно током периода великих географских открића. Када су се дододила та открића? Заокружи слово испред тачног одговора.

- а) од 15. до 18. века б) од 18. до 20. века в) од 14. до 17. века

3. На које дисциплине се дели друштвена географија?

4. Шта је географски простор?

5. Са којим све наукама може да се повеже друштвена географија кроз своја истраживања?

2. ГЕОГРАФСКА КАРТА

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- шта је географска карта,
- који симболи се представљају на карти,
- како можеш да се оријентишеш у природи,
- о савременим системима за навигацију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- картографска мрежа
- географска мрежа
- меридијани (подневци)
- гранични меридијан
- паралеле (упоредници)
- екватор

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

У Гриничу, предграђу Лондона у Енглеској, налази се Краљевска опсерваторија. Кроз центар овог места и двориште Краљевске опсерваторије, пролази почетни гранични меридијан.

Краљевска опсерваторија

2.1. ГЕОГРАФСКА И КАРТОГРАФСКА МРЕЖА

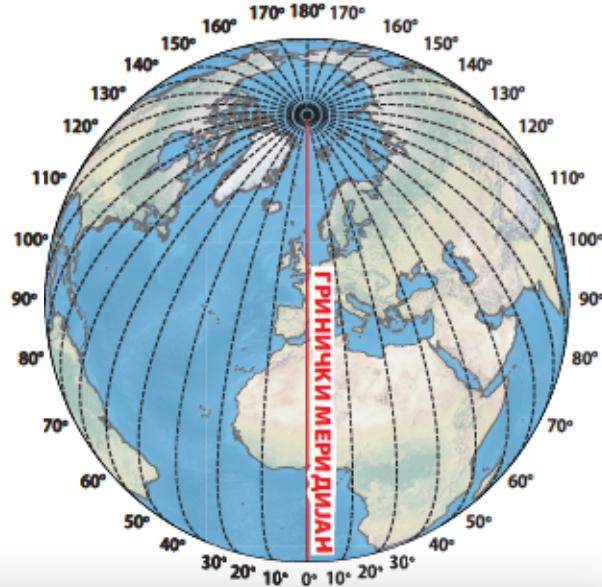
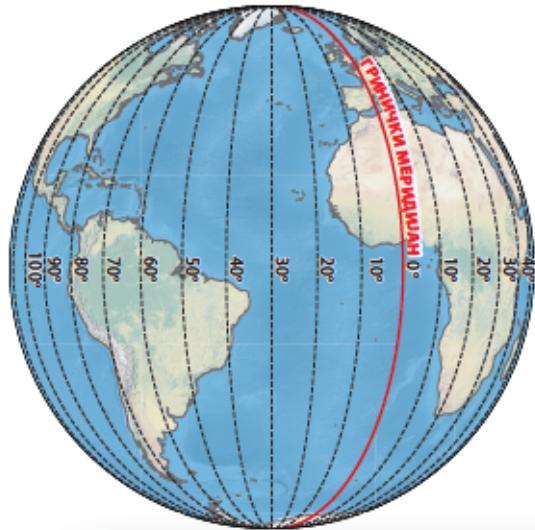
ПОДСЕТИ СЕ

У претходном разреду географија ти је пружила знања о планети Земљи, њеном облику и величини. Знаш да се умањени лоптasti модел Земље назива глобус. Поред глобуса у учioniци за географију постоје и бројне географске карте. Шта примећујеш када детаљније погледаш глобус или географску карту?

Посматрајући глобус и географску карту можеш запазити да се на њима налазе линије, хоризонталне и вертикалне, које чине мрежу. Оне се користе да би се лакше одредила позиција неке тачке. Та мрежа може бити: географска и картографска.

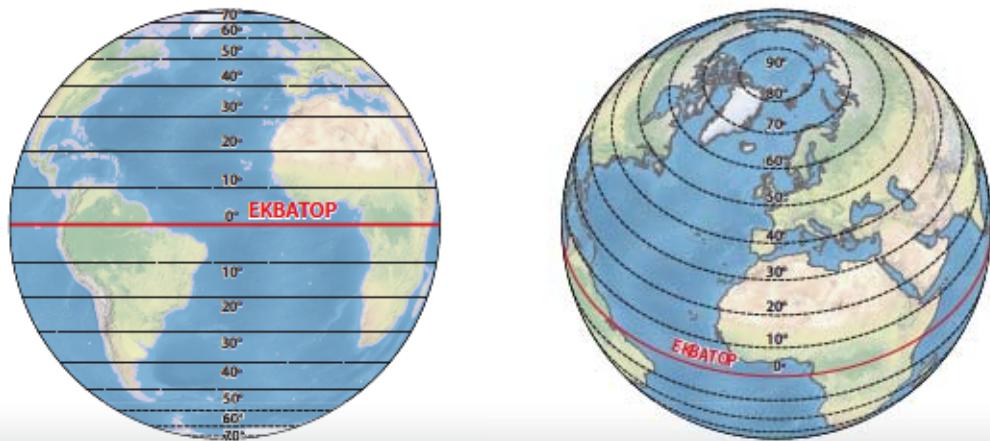
Географска мрежа је мрежа коју чине меридијани (подневци) и паралеле (упоредници) на глобусу, док је **картографска мрежа**, мрежа меридијана и паралела приказана на географској карти.

Меридијани (подневци) су замишљене, полуокружне, вертикалне линије које повезују Северни и Јужни пол. Сви меридијани су исте дужине. Меридијани се називају још и подневци зато што је у свим местима која се налазе на истом меридијану подне у исто време. За почетни (нулти) меридијан узет је онај који пролази кроз место Гринич поред Лондона, због чега је назван **гранични меридијан**. Означава се са нула степени (0°) због чега се назива и нултим меридијаном. Он дели Земљину лопту на две полуопште: источну и западну. Меридијана има по 180 на свакој полуопшти, што је укупно 360 на читавој Земљи.

Меридијани (подневци) са почетним граничним меридијаном

Паралеле (упоредници) су замишљене, паралелне, кружне линије које обавијају Земљу правцем запад–исток. За разлику од меридијана, паралеле су различитих дужина. Почетна и најдужа паралела је **екватор**. Означава се са нула степени (0°). Екватор дели Земљину лопту на две полуопте (хемисфере): северну и јужну. Паралела има по 90 на свакој полуопти, што је укупно 180 на читавој Земљи.

Мрежа упоредника (паралела) са највећим, почетним упоредником екватором

Паралеле (упоредници)	Меридијани (подневци)
кружне, хоризонталне линије	полукружне, вертикалне линије
међусобно су паралелне	међусобно нису паралелне
пружају се у правцу запад–исток (W–E)	пружају се у правцу север–југ (N–S)
обавијају Земљу	спајају полове
почетна паралела је екватор	почетни меридијан је Гринич
има их 180 (по 90 на обе полуопте – северна и јужна)	има их 360 (по 180 на обе полуопте – источна и западна)
одређују географску ширину	одређују географску дужину
све су различите дужине	сви су исте дужине

САДА ЗНАШ

- Географска мрежа је мрежа коју чине меридијани (подневци) и паралеле (упоредници) на глобусу.
- Картографска мрежа је мрежа меридијана и паралела приказана на географској карти.
- Меридијани (подневци) су замишљене, полукружне, вертикалне линије које повезују Северни и Јужни пол.
- Почетни (нулти) меридијан је грнички меридијан.
- Паралеле (упоредници) су замишљене, паралелне, кружне линије које обавијају Земљу правцем запад–исток.
- Почетна и најдужа паралела је екватор.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

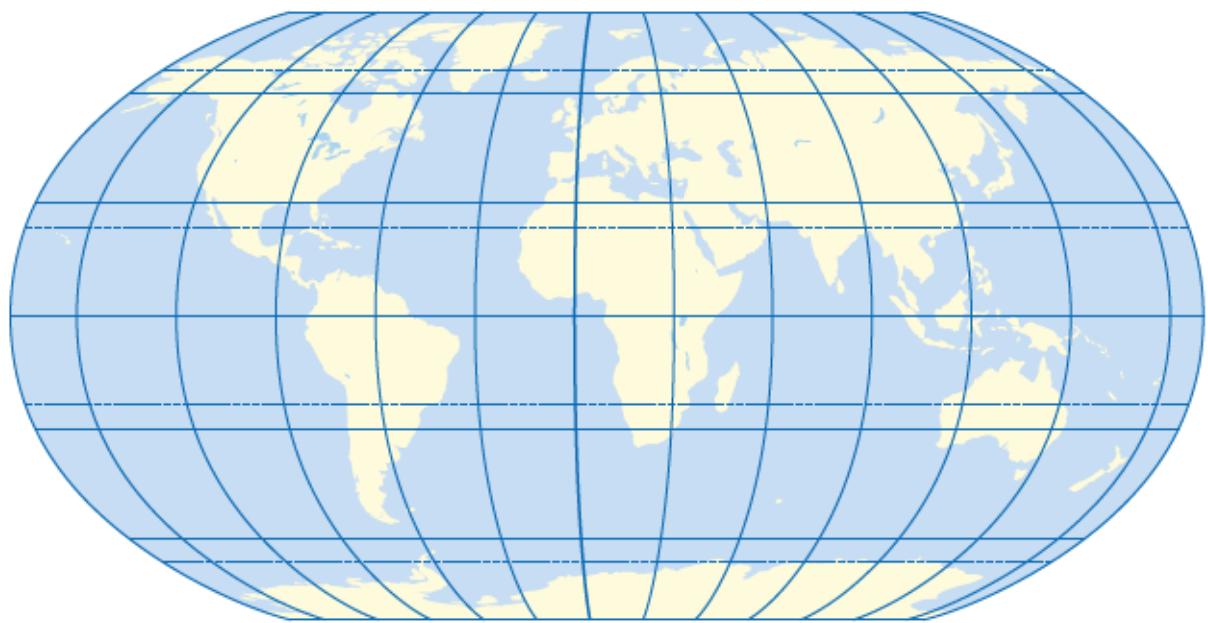
1. На које полулопте гранични меридијан дели Земљу? _____ и _____.

2. Како се зове најдужи упоредник? _____.

3. Заокружи одговарајућу реч или речи да би реченица била тачна.
 - а) Замишљене, полуокружне линије које повезују Северни и Јужни пол називају се меридијани/паралеле. Т Н
 - б) Почетна и најдужа паралела је Гринич/екватор. Т Н
 - в) Екватор дели Земљину лопту на две полулопте: источну и западну/северну и јужну. Т Н

4. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Картографска мрежа је мрежа меридијана и паралела приказана на географској карти. Т Н
 - б) Паралеле су замишљене, полуокружне линије које повезују Северни и Јужни пол. Т Н
 - в) Паралела има по 90 на свакој хемисфери, што је укупно 180 на читавој Земљи. Т Н

5. На карти испод, црвеном оловком обележи линију која представља најдужу и почетну паралелу и напиши њен назив. Обој континенте који се већим делом налазе западно од почетног меридијана.

2.2. ГЕОГРАФСКА ШИРИНА, ГЕОГРАФСКА ДУЖИНА И ЧАСОВНЕ ЗОНЕ

ПОДСЕТИ СЕ

У претходном разреду обрађена су Земљина кретања. Које су последице тих кретања? Познатији је и појам локалног времена. Оно се одређује привидним проласком Сунца изнад неког места. Када је у твом месту подне које доба дана је источно, а које западно од твог места?

Да би успешно стигли до неког места и да би знали колико је сати у том месту, картографи су осмислили прецизан математички систем и географске координате за тачно одређивање локације неког места. Потом су установили и часовне зоне, с обзиром да постоје временске разлике између удаљених насеља.

Захваљујући мрежи упоредника и меридијана, можеш прецизно да одредиш положај било ког места на Земљи. Положај неког места на Земљиној лопти одређује се пре свега у односу на почетну паралелу (екватор) и почетни меридијан (Гринич).

Географска ширина представља угаоно растојање неког места од екватора према северу или југу (према половима). Како екватор дели Земљу на северну и јужну полулопту, тако географска ширина може да буде северна и јужна. Сва места на екватору имају географску ширину која износи 0° . За сва места која се налазе северно од екватора каже се да заузимају северну географску ширину (СГШ). За сва места која се налазе јужно од екватора каже се да имају јужну географску ширину (ЈГШ). За обележавање северне географске ширине користи се и латинично слово N (од енглеске речи *North*, што значи север), а јужне географске ширине слово S (од енглеске речи *South*, што значи југ). На географским картама географска ширина се чита са леве и десне стране оквира карте.

Географска дужина представља угаоно растојање неког места од почетног меридијана, Гринича, према истоку или западу. Дуж почетног меридијана сва места имају географску дужину која износи 0° . Сва места која се налазе западно од Гринича до 180° заузимају западну географску дужину (ЗГД), а сва места која се налазе источно од Гринича до 180° заузимају источну географску дужину (ИГД). За обележавање западне географске дужине користи се и слово W (од енглеске речи *West*, што значи запад), а источне географске дужине слово E (од енглеске речи *East*, што значи исток). Географска дужина се на географским картама чита на горњој и доњој страни оквира карте.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- географска ширина
- географска дужина
- географске координате
- часовне зоне
- међународна датумска граница

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

У античко доба Грци су познавали, откривали и описивали многе појаве на Земљи, али су усавршавали и израду географских карата и координатног система. Тако је грчки математичар, географ и астроном, Хипарх, у 2. веку пре нове ере, први увео појмове географска ширина и географска дужина.

Марка која приказује старогрчког астронома Хипарха и његов астролаб (инструмент за рачунање времена и посматрање звезда)

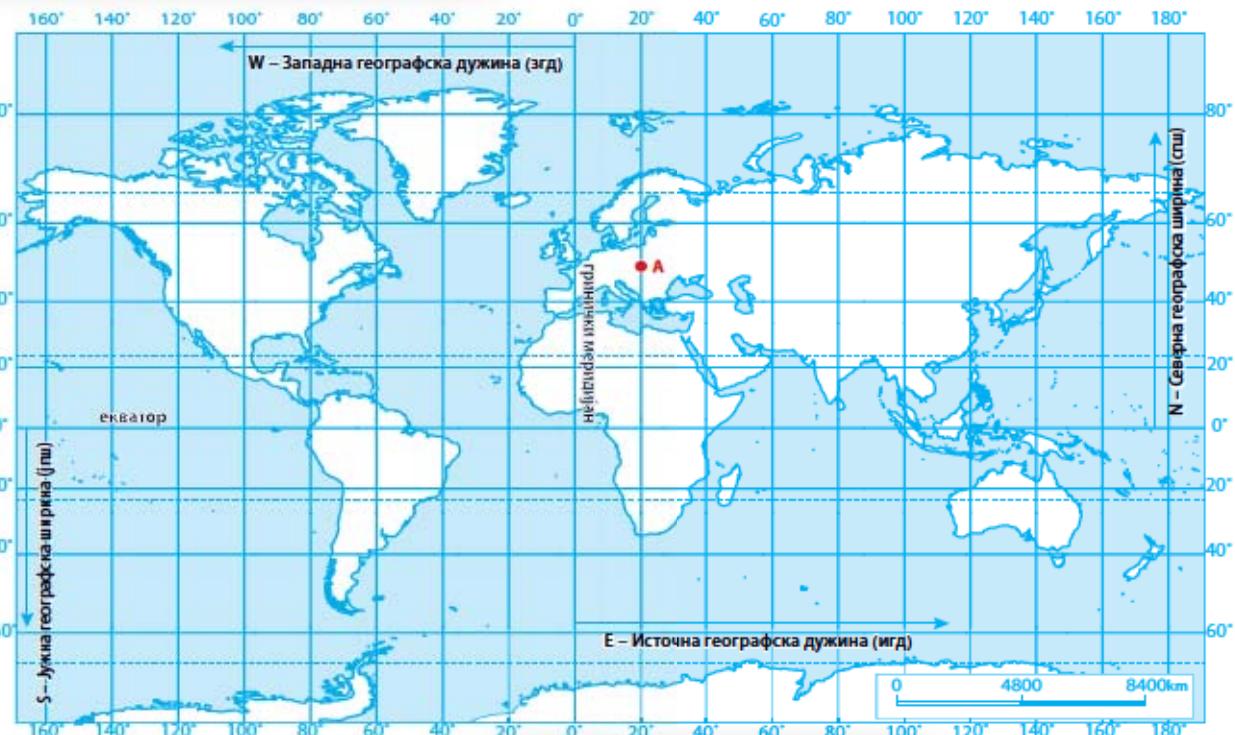
Географска ширина	Географска дужина
угаоно растојање од екватора према северу или југу	угаоно растојање од Гринича према истоку или западу
Екватор – 0° географске ширине	Гринич – 0° географске дужине
од 0° до 90° географске ширине	од 0° до 180° географске дужине
северна и јужна Земљина полуопштина	источна и западна Земљина полуопштина
северна географска ширина N (СГШ)	западна географска дужина W (ЗГД)
јужна географска ширина S (ЈГШ)	источна географска дужина E (ИГД)

Спомен обележје у виду пирамиде, са обележеним географским координатама града Београда, у Кнез Михаиловој улици

Географска ширина и дужина представљају **географске координате**. Помоћу њих можеш да одредиш положај неког места на Земљи. Ради прецизности географска ширина и дужина се изражавају у степенима ($^{\circ}$) и у јединицама мањим од једног степена, минутима ($'$) (један степен има 60 минута) и секундама ($''$) (један минут има 60 секунди). Тако на пример, за Београд, у Кнез Михаиловој улици, обележене су географске координате које износе: $44^{\circ}49'14''$ N – северна географска ширина и $20^{\circ}27'44''$ E – источна географска дужина.

Уколико желиш да одредиш координате неког места на карти треба да одредиш његову географску ширину и дужину. Тако, на карти испод, место које се налази на тачки A има следеће географске координате: 20° E (источне географске дужине) и 50° N (северне географске ширине).

Часовне зоне

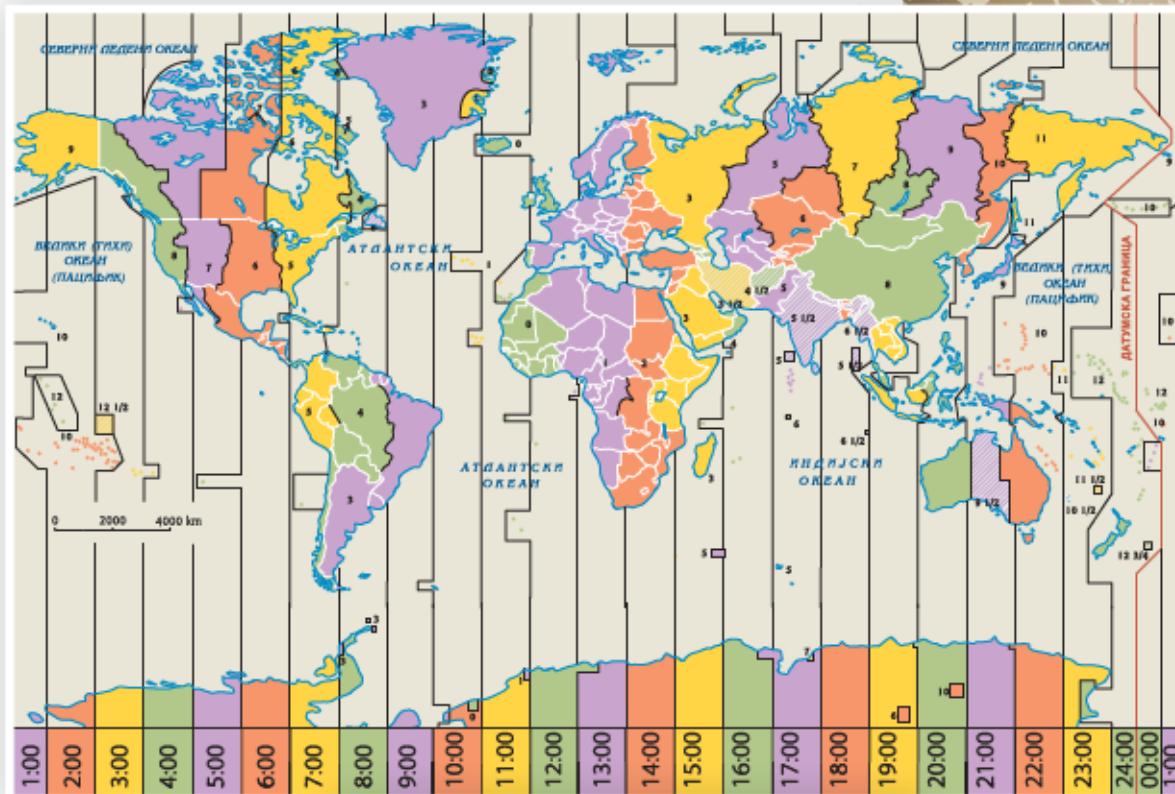
Кретање Земље око своје осе траје 24 сата. Свака тачка на Земљи за то време направи пун круг, односно окрене се за 360° . Ако поделиши ове две вредности добићеш да свака **часовна зона** (има их укупно 24) заузима простор од 15° географске дужине. Време које се примењује у оквиру једне часовне зоне зове се **зонално време**. У једној часовној зони сва места имају исто зонално време иако се њихова стварна локална временена разликују.

Почетна часовна зона око граничног меридијана је западноевропска часовна зона. Овој зони, рецимо, припадају Велика Британија и Португалија. Источно од те зоне налази се средњоевропска часовна зона у којој се налазе, на пример, Србија, Мађарска и Словачка. Средишњи меридијан јој је 15° ИГД. У суседној часовној зони која се налази источно од наше, налази се источноевропска часовна зона чији је средишњи меридијан 30° ИГД. У овој зони налазе се Бугарска, Румунија, Украјина и друге државе. Уколико од датог меридијана путујеш на запад у следећу часовну зону, одузимаш један сат, а уколико путујеш на исток додајеш један сат. То значи, да ако је у Београду 13 сати, у Лондону (који се налази на западу) је 12 сати, док је у Букурешту (који се налази на истоку) 14 сати.

Насупрот Гриничком меридијану налази се 180. меридијан, чија географска дужина износи 180° . Он означава **међународну датумску границу**. То је замишљена линија која већим делом пролази преко Тихог океана. Уколико се ова граница пређе ка западу (из Северне Америке у Азију) додаје се један дан, а уколико се прелази ка истоку (из Азије у Северну Америку) одузима се један дан.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Прва пловидба Магелана и његове посаде око света изазвала је занимљиве последице у науци. Према рачунању посаде брода „Викторија“ и бележака у бродском дневнику дан повратка била је субота 6. септембар 1522. године, док је према свим календарима на копну била недеља 7. септембар. Разлог овог неслагања налази се у томе што је „Викторија“, прешла преко међународне датумске границе.

Часовне зоне и датумска граница

САДА ЗНАШ

- Географска ширина представља угаоно растојање неког места од екватора према северу или југу (према половима). Пошто екватор дели Земљу на северну и јужну полулопту, географска ширина може бити северна и јужна.
- Географска дужина представља угаоно растојање неког места од почетног меридијана, Гринича, према истоку или западу. Сва места која се налазе западно од Гринича до 180° имају западну географску дужину (згд), док сва места која се налазе источно од Гринича до 180° заузимају источну географску дужину (игд).
- Часовних зона има 24 и свака заузима простор од 15° географске дужине. Оне олакшавају рачунање времена.
- Међународна датумска граница је замишљена линија која већим делом пролази преко Тихог океана.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

- Допуни реченицу тако да буде тачна.

Растојање неког места од екватора према северу или југу (према половима) представља

- Шта представља растојање неког места од почетног меридијана, Гринича, према истоку или западу?

- Које слово се користи за обележавање западне географске дужине? Заокружжи слово испред тачног одговора.

a) S б) E в) W г) N

- Заокружжи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

а) Географска ширина може бити западна или источна.

T H

б) Сва места која се налазе западно од Гринича до 180° заузимају западну географску дужину (ЗГД).

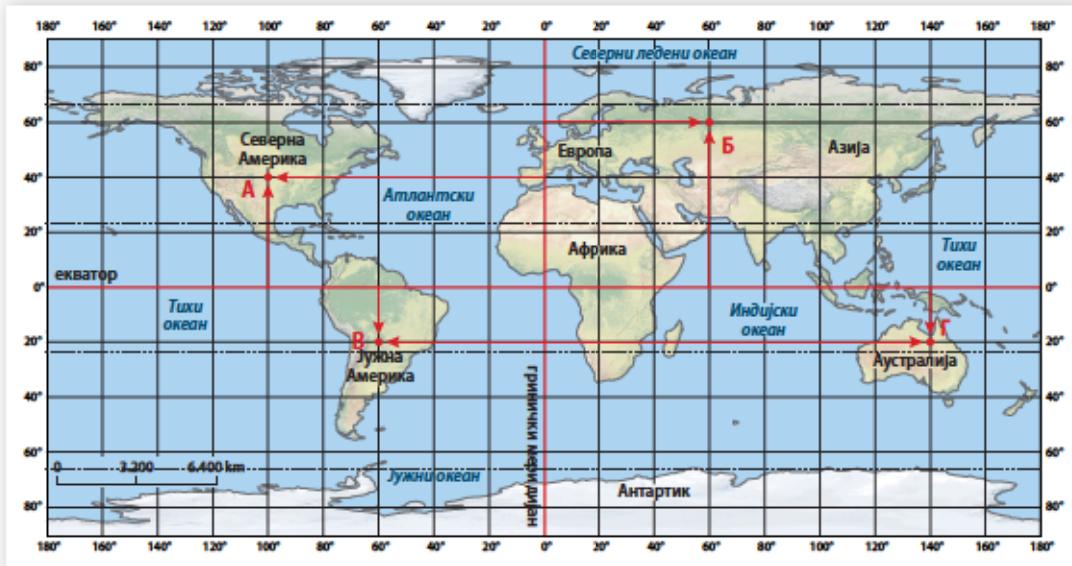
T H

в) Свака часовна зона заузима простор од 15° географске дужине.

T H

- На карти света испод одреди и напиши географске координате, односно географску ширину и географску дужину, места која су обележена словима А, Б, В и Г.

А _____ Б _____ В _____ Г _____

2.3. ПОЈАМ КАРТЕ И ЊЕН РАЗВОЈ КРОЗ ИСТОРИЈУ

ПОДСЕТИ СЕ

Упореди глобус и карту. Шта је на њима приказано? У чему је разлика између њих? Шта је картографска, а шта географска мрежа? Чему ове мреже служе?

Географска карта је умањени, графички приказ Земљине површине на равни. На географској карти се може приказати читава површина Земље или један њен мањи део, на пример град, држава. Наука која се бави проучавањем и израдом карата назива се **картографија**.

Људи су давно почели да се интересују за простор који их окружује. Своја сазнања и искуства записивали су или цртали на пећинским зидовима, кожи, глиненим плочицама, папирусу. Један од најстаријих картографских приказа представља Мајкопска ваза стара око 5 000 година. У питању је сребрна ваза на којој је приказано ловиште.

Од бројних старих картографских приказа познати су још: ста-роегипатска карта са приказом нубијских рудника злата нацртана на папирусу; вавилонска карта света на глиненој плочи (око 600. године пре нове ере); карте из старог Египта на којима су приказивана имања у долини реке Нил и карта која приказује стари канал Нил–Црвено море.

Антички период је допринео значајном развоју израде географских карата. Многи филозофи старе Грчке и старог Рима бавили су се картографијом. На картама света су приказивали тада познате територије (област Средоземља, Јужна Европа, Северна Африка, Југозападна Азија). У овом периоду настале су Ератостенова карта света (3. в. п. н. е.), као и Птоломејева карта (2. век). Птоломеј је први применио пројекције како би на карти приказао сферну површину Земље.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- географска карта
- картографија
- дигитална картографија
- географски информациони систем

Вавилонска карта света

Ератостенова карта света

Пошто је тешко приказати лоптасти облик Земље на равној површини карте, на карти се јављају деформације. То су деформације облика, површина и линија. Научници и картографи су временом радили на превазилажењу ових проблема. Једно од решења представљају пројекције. Оне омогућавају да се мрежа меридијана и упоредника пренесе на равну површину карте.

У античком Риму цртали су се и **итинерари**. Реч је о картама на којима су приказиване мреже путева са уцртаним насељима и њиховом међусобном удаљеношћу.

Захваљујући великим географским открићима, после 15. века, шири се знање о новооткривеним деловима света. Нове територије се уцртавају на географским картама, а прве картографске описе нових области писали су морепловци и истраживачи. Ови описи били су значајни картографима, који су на основу њих израђивали детаљне карте.

Прву велику збирку различитих географских карата и атлас под називом „Приказ света”, објавио је Абрахам Ортелијус из Антверпена, 1570. године. Ипак, творцем модерне картографије сматра се Герхард Меркатор, картограф и конструктор познате пројекције за израду навигацијских карата. Он је захваљујући тачним математичким пројекцијама и богатом садржају креирао изузетно прецизне географске карте.

Герхард Меркатор

Стара мапа света Абрахама Ортелијуса

Почетком 21. века долази до велике промене у картографији, услед развоја и примене дигиталне картографије. **Дигитална картографија** заснива се на изради и коришћењу карата у дигиталном (електронском) облику. **Дигиталне карте** пружају могућност да се њихов садржај брже и лакше мења, да се додају нови елементи и слично.

Примена компјутера и компјутерских програма је изузетно утицала на развој картографије. Посебан значај има **географски информациони систем (ГИС)**. То је савремен рачунарски систем који служи за чување, анализу и приказивање података у виду различитих карата, графика и табела.

Најпознатији рачунарски програм који приказује Земљу у „тродимензионалном простору“ на основу сателитског снимања је „Гугл Земља“ („Google Earth“). Програм мапира Земљу тако што приhvата и позиционира сателитске слике, фотографије из ваздуха и географског информационог система на „3Д глобус“. На тај начин омогућава корисницима да виде многа насеља и пејзаже широм света из различитих углова.

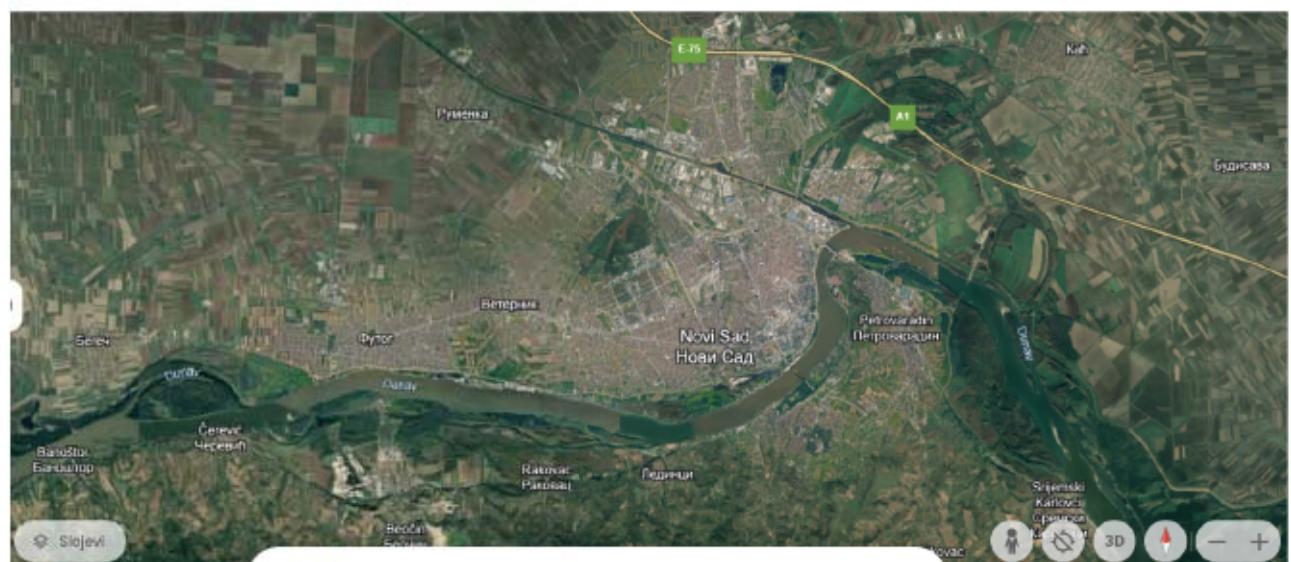

Примена географског информационог система приликом израде дигиталних карата

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Тродимензионални простор (скраћено 3Д) је простор, који је дефинисан са три димензије. То је заправо геометријска поставка у којој су потребне три вредности (зване параметри) да би се одредио положај неког елемента или тачке. У физици и математици, низ од n бројева, може се разумети као локација, у n -димензионалном простору. Када је $n=3$, скуп свих таквих локација назива се тродимензионални простор.

Нови Сад са околином у програму „Google Earth“

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Дигиталним картама припадају и карте које се користе на електронским уређајима у аутомобилима. Сателитски навигациони системи у аутомобилу поседују рачунарски обрађене карте са планираном путом кретања и уређајима који прате положај путем сателита. Први сателит навигационог система лансиран је у орбиту 1974. године. Године 1993. њихов број је већ премашио двадесет. Захваљујући њима, мрежа глобалног сателитског система је била у стању да у потпуности покрије површину Земље.

САДА ЗНАШ

- Географска карта је умањени, графички приказ Земљине површине на равни.
- На географској карти се може приказати читава Земљина површина или један њен мањи део.
- Прве мапе биле су цртежи на којима су приказивана ловишта, положај рудника, насеља и путеви. Људи су их користили за лакшу оријентацију у простору.
- Од античког времена до данас израђиване су све детаљније и тачније географске карте.
- Модерне дигиталне карте данас имају широку употребу због доступности, лакоће бирања садржаја приказаног на карти и могућности измена.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТAK

На свом или школском рачунару (самостално, у пару или у групи) отвори програм „Гугл Земља“, („Google Earth“). Уз помоћ претраживача, пронађи, а затим истражи своје насеље: где се налазе музеј, галерија, библиотека, твоја улица или твоја школа. Одреди географски положај (координате) тих места, а затим у своју свеску напиши дате податке и своја запажања.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченицу тако да буде тачна.

Географска карта је _____ приказ Земљине површине на _____.

2. Како се зове наука која се бави проучавањем и израдом карата?

3. Шта је итинерар? Заокружи слово испред тачног одговора.

а) путна мрежа са важним саобраћајницама б) туристичка карта
в) путна карта са саобраћајницама и уступним станицама

4. Поред сваке тврдње заокружи слово **T** ако је тачна, а слово **H** ако је нетачна.

а) Прву велику збирку мапа и атлас под називом „Приказ света“, објавио је Абрахам Ортелијус 1570. године. **T** **H**

б) Абрахам Ортелијус сматра се творцем модерне картографије. **T** **H**

в) Дигитална картографија заснива се на изради и коришћењу карата у географском простору. **T** **H**

г) ГИС је савремен систем који служи за чување података, њихову анализу и приказивање путем различитих карата, графика, табела. **T** **H**

5. Који је најпознатији рачунарски програм који приказује Земљу на основу сателитских снимака?

2.4. ЕЛЕМЕНТИ КАРТЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Заштава представља и како се дефинише географска карта. Размисли о томе како се она развијала кроз историју. Погледај слике старих карата у лекцији „Појам карте и њен развој кроз историју“. Да ли оне имају неке елементе? Како изгледају?

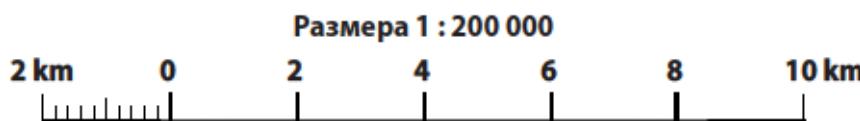
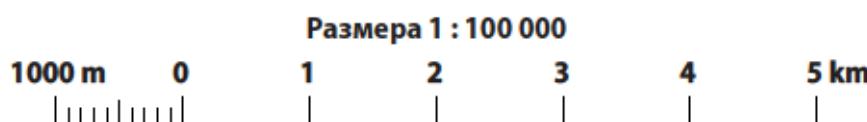
Намена географске карте зависи од тога шта ће бити уцртано на њој. Географска карта садржи математичке, географске и допунске елементе. Како би се она користила потребно је разумети значење ових елемената. Стога, географи и картографи имају обичај да кажу да они који знају да „читају карту“ и њене елементе, знају још један „страни језик“.

Математички елементи географске карте су: размер, картографска мрежа и оквир или рам карте.

Размер је број који показује колико пута је неко растојање у природи умањено на карти. Колико ће то умањење бити зависи од територије која се представља. Што је територија већа умањење ће бити веће и размер ће бити ситнији (мањи).

Размер може да буде бројчани и графички. **Бројчани размер** се представља у виду бројног односа, на пример, размер $1 : 25\,000$ нам показује да 1 см на карти представља $25\,000$ см, односно 250 м у природи.

Графички представљен размер назива се размерник. Састоји се од дужи издељене на неколико једнаких делова. Први део, с лева, подељен је на пет или десет једнаких делова и служи за тачније одређивање растојања. Растојање на карти најпре се мери лењијом или шестаром, а затим преноси на размерник где се директно очитава растојање у километрима. (Погледај на слици испод.)

Приказ размера и размерника

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- математички елементи
- размер
- размерник
- картографска мрежа
- оквир/рам карте
- географски елементи
- допунски елементи
- легенда карте

Уз помоћ лењира или шестара и размере на карти можеш да израчунаш растојање између било која два места. На пример, поједине путнике који путују авionом од Београда до Атине, интересује колико износи ваздушно растојање између ова два места. Како можеш да израчунаш то растојање?

На географској карти Европе, размера 1 : 17 500 000 (у школском атласу), растојање између Београда и Атине, измерено лењиром, износи 4,6 см. Ваздушно растојање у природи између ова два града може да се израчуна на следећи начин:

$$1 \text{ cm (на карти)} : 17 500 000 \text{ cm (у природи)} =$$

$$= 4,6 \text{ см (растојање измерено лењиром на карти)} : x \text{ (растојање у природи)}$$

$$1 \text{ cm} : 17 500 000 \text{ cm} = 4,6 \text{ см} : x$$

$$x = 4,6 \text{ см} \cdot 17 500 000 \text{ см}$$

$$x = 80 500 000 \text{ см} = 805 000 \text{ м} = 805 \text{ km.}$$

Дакле, растојање између Београда и Атине ваздушном линијом износи око 805 km. Питај наставнике географије и математике да организујете један час корелације о растојањима на карти.

Картографска мрежа је мрежа паралела и меридијана, приказана на географској карти. Помоћу ње се одређује тачан положај сваког места на Земљи. Свака тачка на Земљи има своју географску ширину и дужину. Она је обележена у оквир или рам карте.

Оквир или **рам** карте уоквирује приказани садржај карте. На њему су уписане вредности уцртаних меридијана и паралела изражене у степенима географске ширине и географске дужине. Он најчешће има облик правоугаоника.

Географски елементи карте су географски објекти који се приказују на карти. Могу бити физичко-географски и друштвено-географски. **Физичко-географски елементи** карте могу бити, на пример, планине, реке, језера, заливи и живи свет.

Друштвено-географски елементи карте могу бити: насеља, саобраћајнице, музеји, фабрике и државне границе.

Које физичко-географске објекте уочаваш на слици?

Које друштвено-географске објекте уочаваш на слици?

Допунски елементи карте омогућавају лакше проналажење објекта на карти. У њих се убрајају назив карте, легенда и подаци о изради (автор карте, издавач). **Легенда карте** је допунски елемент карте који њено разумевање и употребу чини лакшим. У легенди су приказани сви географски елементи коришћени на карти, или су дата објашњења о употреби боја на карти у виду скале боја, која се назива **дубинска и висинска скала**.

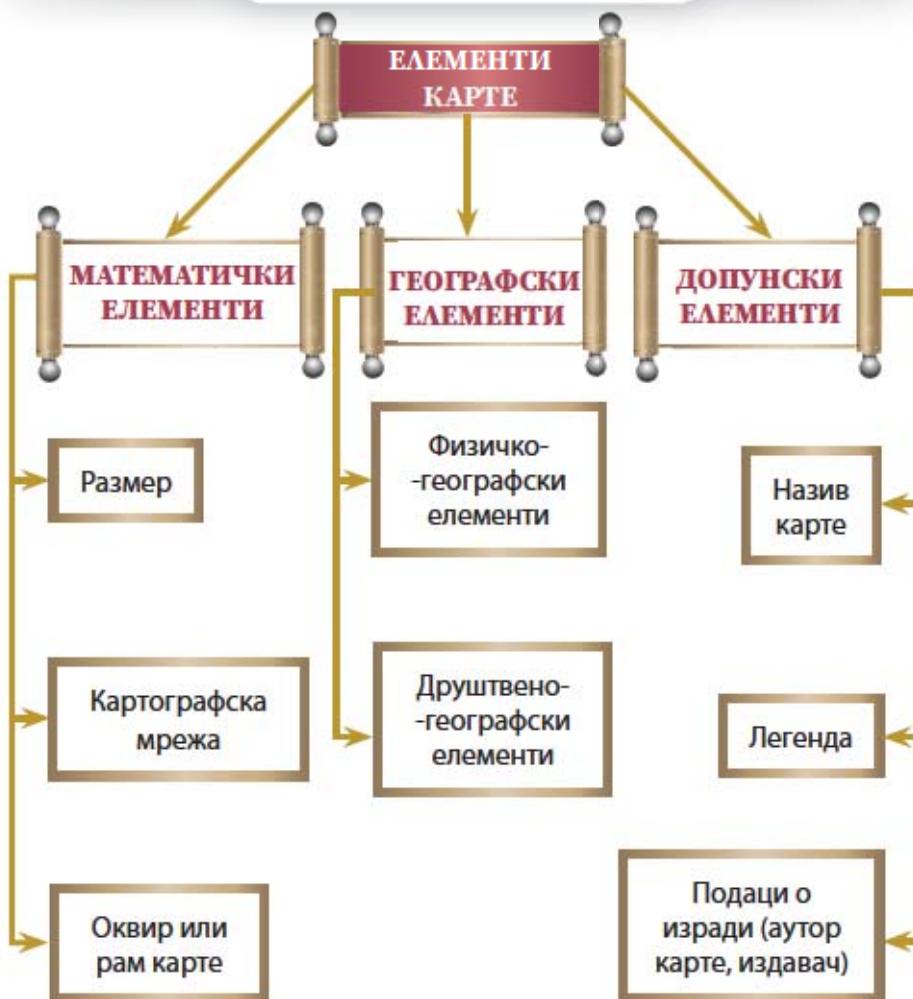
ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Топоними су имена географских објеката. Користе се за географске називе насељених места, река, језера, планина, мора, држава.

Један од најдужих топонима је Krung Thep Mahanakhon Amon Rattanakosin Mahinthara Ayutthaya Mahadilok Phop Noppharat Ratchathanani Burirom Udom Ratchaniwet Mahasathan Amon Phiman Awatan Sathit Sakkathattiya Witsanu Kamprasit. То је пун назив града Бангкока, главног града Тајланда.

Панорама Бангкока

САДА ЗНАШ

- Свака географска карта садржи математичке, географске и допунске елементе.
- Математичким елементима карте припадају размер, картографска мрежа и оквир карте.
- Географски елементи карте су географски објекти који су приказани на карти. Они могу бити физичко-географски и друштвено-географски.
- Допунским елементима карте припадају назив карте, легенда као и подаци о изради карте.
- У легенди карте приказују се сви коришћени географски елементи на карти.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТAK

Уз помоћ плана насеља у ком живиш, одреди растојање између места у коме живиш и школе, и центра насеља и знаменитости које хоћеш да посетиш. Уз помоћ размере на карти и лењира израчунај ваздушно растојање између датих места.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Елементи географске карте могу бити _____, _____ и _____.
 - б) Математички елементи географске карте су _____, _____ и _____.
2. Повежи појам са његовим објашњењем.

легенда	•	• Део који уоквирује приказани садржај карте.
оквир	•	• Однос бројева одређене дужине на карти и у природи.
размер	•	• Допунски елемент карте који олакшава њену употребу.
3. Шта може бити приказано у легенди карте? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) картографски знаци и дубинска и висинска скала боја
 - б) географски елементи и скала боја
 - в) картографски знаци и картографска мрежа
4. У зависности од тога да ли припадају физичко-географским или друштвено-географским елементима карте, у табели разврстај дате појмове и објекте: планина, железничка пруга, река, административна граница, град, музеј, језеро, залив.

Физичко-географски елементи карте	Друштвено-географски елементи карте

5. На географској карти Европе, у школском атласу, уз помоћ лењира и размере карте, израчунај колико износи ваздушно растојање између Београда и Париза.

На линији упиши колико износи растојање.

2.5. КАРТОГРАФСКИ ЗНАЦИ И МЕТОДЕ ЗА ПРЕДСТАВЉАЊЕ РЕЉЕФА НА КАРТИ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта може бити представљено на карти? Чему служе елементи карте? Шта се налази у легенди карте? Шта је рељеф?

Географски елементи карте приказују се на географским картама картографским знацима. **Картографски знаци** дају информацију о положају и врсти неког географског објекта који је приказан на карти. Картографски знаци могу бити линијски, контурни и ванразмерни.

Линијски картографски знаци се користе за приказивање географских објеката који се пружају у виду линија. На овај начин се приказују реке, државне границе, канали и саобраћајнице (путеви, пруге).

Контурни картографски знаци користе се за приказивање географских објеката који се могу приказати у размени карте. То могу бити мора, острва, језера, баре или површине распостирања типова земљишта или живог света (на пример, ареал или област распостирања четинарских шума).

Ванразмерни картографски знаци користе се за приказивање географских објеката који не могу да буду приказани у одговарајућој размени карте. То су сликовити знаци који својим обликом подсећају на објекат који представљају. Њима се представљају пећине, насеља, манастири, бање, аеродроми и други објекти.

Објашњење значења картографских знакова даје се у легенди карте. Картографски знаци се означавају и одговарајућом бојом. Вегетација и низије су означене зеленом бојом, водене површине плавом, а путеви, пруге или ванразмерни знаци црвеном, жутом или црном бојом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- картографски знаци
- изохипсе
- изобате
- боје
- сенчење
- шрафе

ДА ПОЈАСНИМО

Ареал представља облас или део територије на Земљи на којој је распострањена нека биљна или животињска врста.

КАРТОГРАФСКИ ЗНАЦИ

КОНТУРНИ	ЛИНИЈСКИ	ВАНРАЗМЕРНИ
 Језеро	 Државна граница	 Међународни аеродром
 Слано језеро	 Државна граница на мору	 Рудник
 Мочвара	 Река	 Црква

Примери картографских знакова у легенди карте

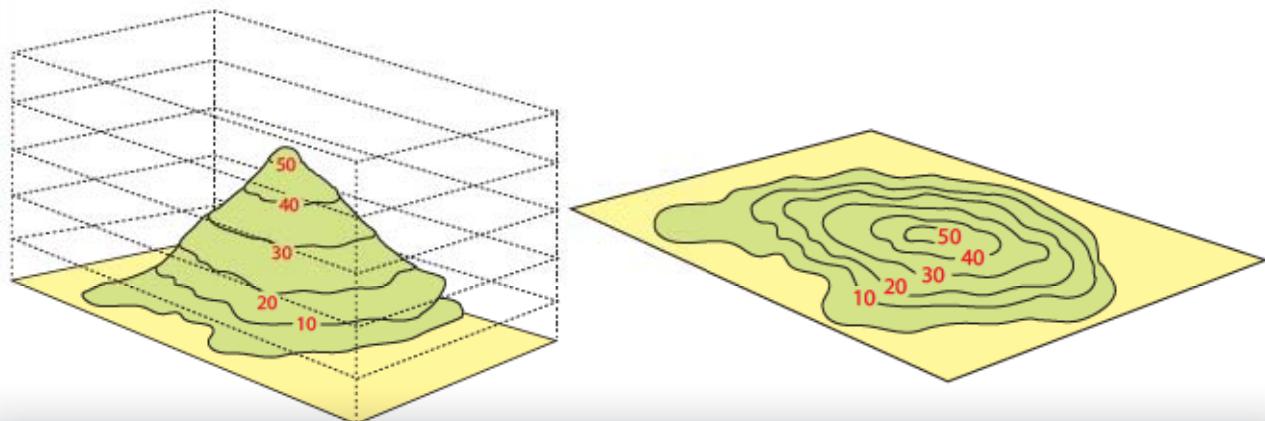
ПОДСЕТИ СЕ

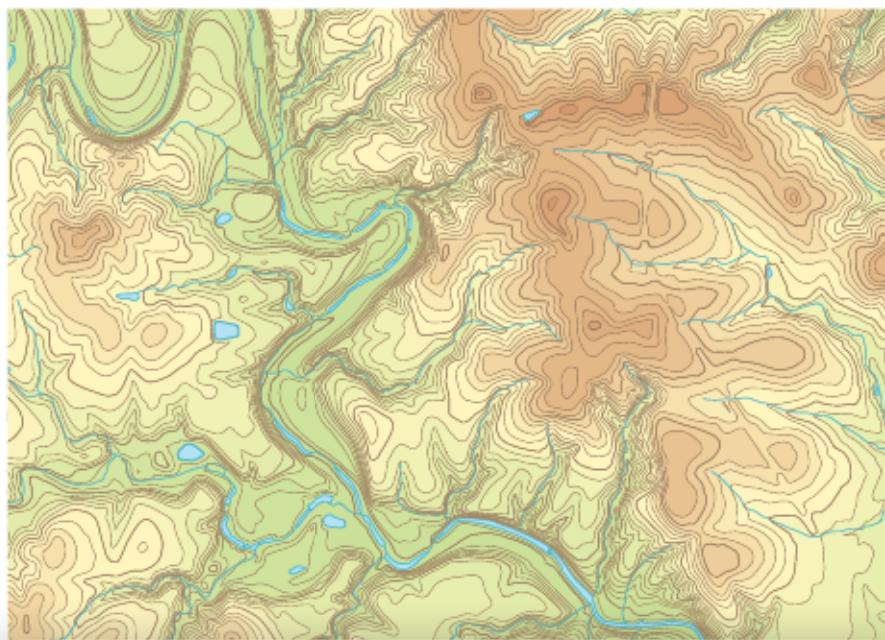
Надморска висина је вертикално растојање неке тачке од нивоа мора. Релативна висина је вертикално растојање између две тачке на копну.

За разлику од поменутих картографских знакова, рељеф (планине, низије, равнице) се на карти представља различитим методама. Рељеф се на географској карти представља методом изохипси, шрафа, сенчења и боја. Све ове методе могу бити приказане на географским картама појединачно, али је чешћи случај да се на једној географској карти користи више метода.

Изохипсе су кривудаве затворене линије које на географским картама повезују тачке исте надморске висине. Између сваке две суседне изохипсе висинска разлика је једнака. Изохипсе су међусобно удаљене по 10, 20, 50, 100 м, што представља висинску разлику између њих. Тако, на пример, на првој слици испод, изохипсе су удаљене на 10 метара надморске висине. Растојање између изохипси указује на нагиб терена. Уколико су изохипсе на географској карти међусобно удаљеније, рељеф је блажи, а уколико су изохипсе међусобно ближе једна другој, рељеф је стрмији (друга слика испод).

Приказ рељефа изохипсама на скици и графикону

Приказ рељефа изохипсама на географској карти.

Изохипсе су обележене браон линијама. На блажим теренима у долини реке, изохипсе су удаљеније у односу на изохипсе које се налазе ближе планинским врховима, где је терен стрмији.

Изобате су кривудаве, затворене линије које на географским картама повезују тачке исте дубине. Оне се користе за приказивање дубина у океанима, морима и језерима.

Шрафе су цртице различите дужине и дебљине. Оне се користе за приказивање нагиба рељефа. Уколико су шрафе краће и дебље, рељеф је стрмији. Уколико су шрафе дуже и тање, рељеф је блажи. Помоћу метода шрафа добро се уочавају нагиби терена на карти.

Сенчење је још једна метода погодна за представљање рељефа на карти. Стрмији терени сенче се тамнијом нијансом сенке, а терени са блажим нагибима светлијом нијансом сенке.

Метода боја се често користи на географским картама. Рељеф различите надморске висине приказује се различитим бојама или различитим нијансама исте боје.

На овој скали су приказане нијансе боја у зависности од надморске висине

Плава боја се користи за приказивање дубина у океанима, морима или језерима. Тамније нијансе плаве боје користе за приказивање области веће дубине, док се нијансе светло плаве боје користе за приказивање области са мањом дубином.

Зелена боја се користи за приказивање делова терена од нивоа мора до 200 метара надморске висине. То су претежно низије, с тим што се нижи предели приказују нијансама тамно зелене боје, авиши предели нијансама светло зелене боје.

Жута и **наранџаста** боја се користе за приказивање делова терена са надморском висином између 200 и 500 метара. То су брдско-брежуљкасти терени. Приказују се различитим нијансама ових боја у зависности од висине.

Браон бојом се приказују предели са надморском висином преко 500 метара (од светло браон, за ниже, до тамно браон боје, за више планинске пределе).

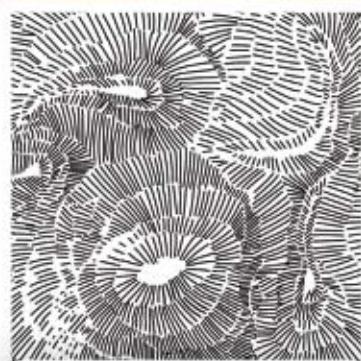
Белом бојом су најчешће приказани врхови планина који су под вечитим снегом и ледом (на пример, Алпи и Хималаји).

Рељеф и дубине у морима приказане методом боја на делу географске карте јужне Европе

Изобате (на карти линије плаве боје), повезују тачке исте дубине мора

Метода шрафа

Приказ рељефа методом сенчења Едварда Имхофа

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Едвард Имхоф је био професор картографије на Технолошком Институту у Цириху (Швајцарска). Први је увео метод сенчења код приказивања рељефа на географским картама и атласима.

САДА ЗНАШ

- Картографски знаци дају информацију о положају и врсти неког географског објекта који је приказан на карти.
- Картографски знаци могу бити: линијски, контурни и ванразмерни.
- Методе представљања рельефа су: метода изохипси, шрафа, сенчења и боја.
- Изохипсе су криве линије које на географским картама повезују тачке исте надморске висине.
- Изобате су криве линије које на географским картама повезују тачке исте дубине.
- Шрафе су цртице различите дужине и дебљине које се користе за приказивање нагиба рельефа.
- Метода сенчења погодана је за истицање правца и нагиба терена.
- Метода боје се често користи на географским картама, тако што се рельеф различите надморске висине приказује различитим бојама или различитим нијансама исте боје.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Картографски знаци могу да буду _____, _____ и _____.
 - б) Објашњење значења картографских знакова налази се _____.
 - в) Методе представљања рельефа на карти могу бити: _____, _____ и _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Изохипсе су замишљене, криве линије, које на географским картама повезују тачке исте дубине језера. **T** **H**
 - б) Изобате су замишљене, криве линије, које на географским картама повезују тачке исте надморске висине. **T** **H**
 - в) Плава боја се на географским картама користи за приказивање рельефа дна океана, мора или језера. **T** **H**
 - г) Зелена боја се на географским картама користи за приказивање низија. **T** **H**
3. На који начин се користи метода боја у изради географских карата?
Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Различитим бојама се представља нагиб рельефа.
 - б) Висина рельефа се представља различитим бојама или нијансама исте боје.
 - в) Нагиб терена се означава тамнијом и светлијом нијансом сенке.
4. На шта указује растојање између изохипси?

2.6. ПОДЕЛА КАРАТА ПРЕМА САДРЖАЈУ И ВЕЛИЧИНИ РАЗМЕРА

ПОДСЕТИ СЕ

Постоји велики број различитих географских карата. Неке приказују континенте, док друге приказују градове, заједно са улицама, зградама или кућама које се у њима налазе. Намену карте одређује оно што је на њој уцртано. Који елементи се могу наћи на карти? Шта је размера карте?

Садржај географске карте одређује шта ће на њој бити приказано. Према **садржају**, све географске карте се деле на опште и тематске карте.

Општегеографске карте приказују и природне и друштвено-географске елементе, попут рељефа, пећина, река, саобраћајница, рудника и насеља. На школским зидним картама света, континената, или на већини опште географских карата у школском атласу, сви елементи приказани су са једнаком важношћу.

За разлику од њих, на **тематским картама (посебним картама)** се представљају један или два елемента. Оне могу бити **рељефне** (приказују само рељеф), **климатске** (приказују само рас прострањеност типова климе или вредности климатских елемената), **саобраћајне** (приказују мрежу саобраћајница: путева, пруга и сл.), **туристичке** (приказују само значајнија туристичка места и знаменитости), **политичке** (приказују државе у различитим бојама са државним границама и главне градове), а постоје и многе друге.

Колика ће територија бити приказана на географској карти зависи од величине размера. Према **величини размера** географске карте деле се на: крупноразмерне, карте средњег размера и ситноразмерне географске карте.

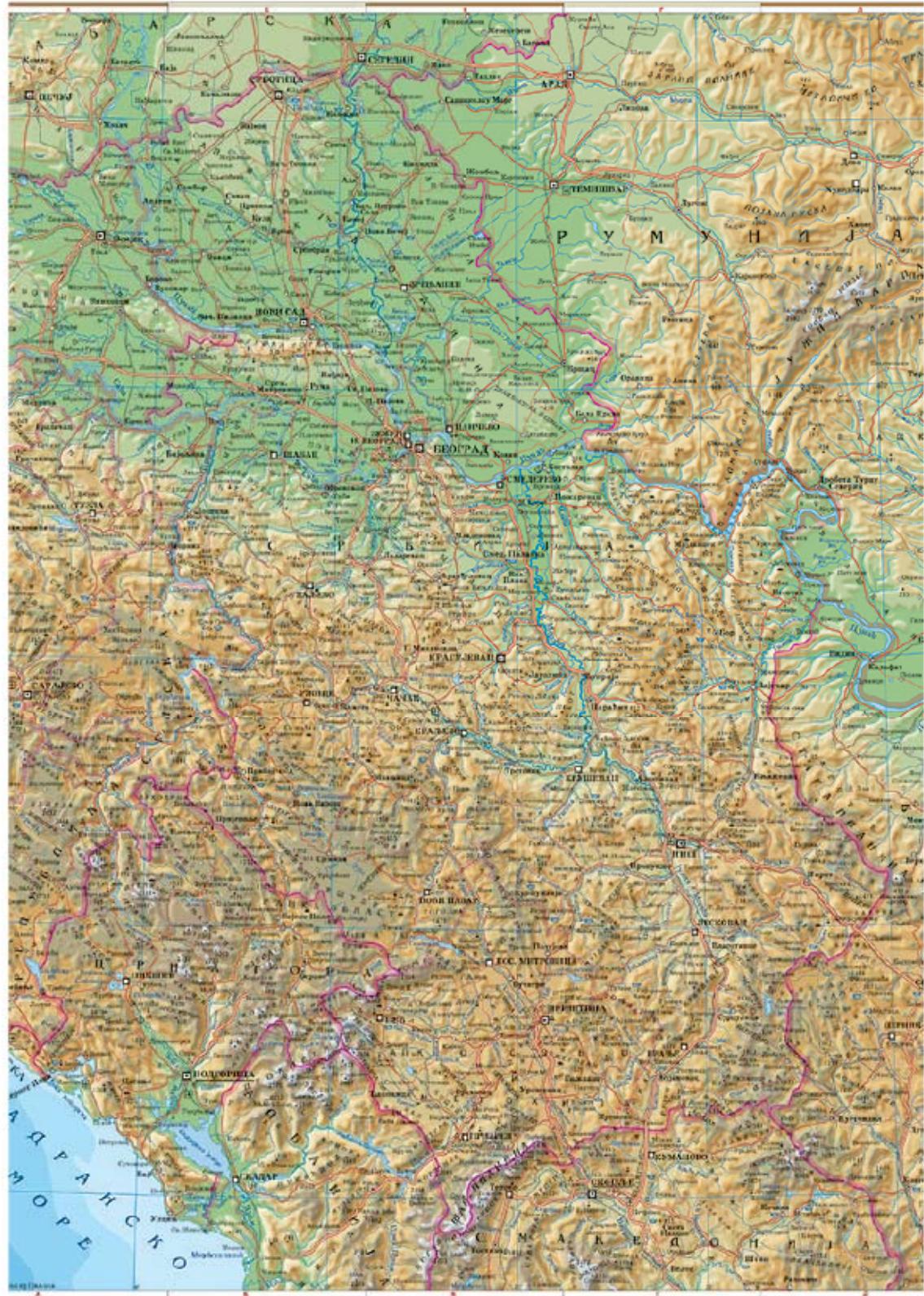
Крупноразмерним картама припадају планови и топографске карте. **Планови** су карте крупног размера од 1 : 100 до 1 : 25 000. На овим картама могу бити приказана насеља, са уцртаним улицама, грађевинама и другим објектима, који се користе ради сналажења и оријентације. **Топографске карте** приказују мање области и најчешће се користе у истраживачке, научне и војне сврхе. Раде се у размери од 1 : 25 000 до 1 : 200 000. На њима је детаљно приказан рељеф, али се уносе само важнији објекти.

Карте чији је размер од 1 : 200 000 до 1 : 1 000 000 зову се **карте средњег размера**. То могу бити зидне карте поједињих држава, као што је, на пример, зидна карта Србије у школској учионици.

Ситноразмерне географске карте су оне чији је размер ситнији од 1 : 1 000 000. На овим картама се приказују веће области и само најважнији географски објекти. Све карте света и поједињих континената у географској учионици и у географском атласу припадају тој групи карата. Погледај у школском атласу у којој размери су израђене поједиње карте.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

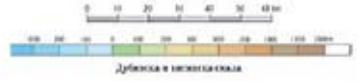
- општегеографске карте
- тематске карте
- крупноразмерне карте
- карте средњег размера
- ситноразмерне карте

СРБИЈА

РАЗМЕРЫ 1 : 1 200 000

кошукові професії

Општегеографска карта Србије

САДА ЗНАШ

- Према садржају, географске карте се деле на општегеографске и тематске карте.
- Општегеографске карте подједнако приказују и природне и друштвено-географске елементе. На њима могу бити представљени: рељеф, пећине, реке, саобраћајнице, рудници, насеља и друго.
- Тематске карте садрже један или два елемента који се приказују на карти, на пример само рељеф или само туристичке знаменитости.
- Према величини размера географске карте се деле на: крупноразмерне, карте средњег размера и ситноразмерне географске карте.
- Крупноразмерне географске карте су оне чији је размер до 1 : 200 000.
- Карте средњег размера израђене су у размери од 1 : 200 000 до 1 : 1 000 000.
- Ситноразмерне географске карте су оне чији је размер ситнији од 1 : 1 000 000.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - Географске карте, према садржају, деле се на: _____ и _____
 - Према величини размера, географске карте се деле на: _____, _____ и _____ географске карте.
 - Тематске карте могу бити: _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - Крупноразмерне географске карте су оне чији је размер крупнији од 1 : 1 000 000 **T H**
 - Карте средњег размера израђене су у размери од 1 : 200 000 до 1 : 1 000 000 **T H**
 - Ситноразмерне географске карте су оне чији је размер ситнији од 1 : 1 000 000 **T H**
3. У којој размери се израђују планови? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - од 1 : 100 до 1 : 25 000
 - од 1 : 25 000 до 1 : 200 000
 - од 1 : 200 000 до 1 : 1 000 000
4. Погледај у географском атласу географске карте. У табели испод напиши којој групи припадају следеће географске карте:
 - Свет – физичко-географска карта;
 - Политичка карта Европе;
 - Европа – физичко-географска карта;
 - Европа – климатске зоне;
 - Европа – густина насељености;
 - Азија – физичко-географска карта;
 - Африка – физичко-географска карта;
 - Африка – распрострањеност биљног и животињског света.

Општегеографске карте	Тематске карте

5. Прелистај географски атлас. Напиши у свесци којој врсти карата припадају и у којој размери су урађене карте света, поједињих континената и Републике Србије. Образложи свој одговор.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- оријентација
- компас
- мерење растојања
- глобални позициони системи
- глобални навигациони сателитски системи

Оријентација топографске карте помоћу компаса

Компас са приказаним главним и споредним странама света

2.7. ОРИЈЕНТАЦИЈА У ПРОСТОРУ, МЕРЕЊЕ НА КАРТИ И САТЕЛИТСКИ НАВИГАЦИОНИ СИСТЕМИ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта је оријентација? Које објекте и појаве из природе можеш да користиш за одређивање страна света? Зашто је битно да знаш да се снађеш у простору уз помоћ објекта и појава из окружења? Како можеш да се оријентишеш ноћу? Који инструмент се најчешће користи за оријентацију?

Оријентација у простору подразумева одређивање страна света у односу на место где се налазиш. То се може одредити помоћу Сунца и других небеских тела, компаса, географске карте, као и мобилних телефона.

Уколико се нађеш у природи или у неком месту, свој положај и стране света можеш одредити и помоћу топографских карата и планова. Карта се поставља тако што се правац севера на карти мора поклопити са правцем севера у природи. На већини географских карата, правац севера је означен или је карта оријентисана тако да је горњи део карте окренут ка северу. Међутим, код планова и топографских карата важно је да се карта тачно оријентише пре употребе. Правилна оријентација карте врши се уз помоћ компаса. Карта се прво положи на хоризонталну површину. Потом се компас постави на десни или леви оквир карте. Након тога се компас и карта заједно окрећу док магнетна игла са компаса не покаже правац севера.

Најпознатији и најкоришћенији инструмент за оријентацију од давнина је **компас** или **бусола**. Састоји се од **магнетне игле** смештене у кутији са стакленим покlopцем. Игла је закачена на осовину на којој се слободно окреће (ротира) око своје осе и усмерава се према магнетном пољу Земље. Магнетна игла показује правац север–југ. Компас се користи тако што се поставља водоравно и тада црвени део игле показује правац севера. Главни део компаса је **магнетна ружа** која је подељена на степене, где су уцртане стране света.

ПОДСЕТИ СЕ

Стране света се на компасу обележавају почетним словима енглеских речи.

ГЛАВНЕ СТРАНЕ СВЕТА	СПОРДЕНЕ СТРАНЕ СВЕТА
запад – W (од енглеске речи West),	северозапад – NW (Northwest),
исток – E (East),	североисток – NE (Northeast),
север – N (North),	југозапад – SW (Southwest),
југ – S (South).	југоисток – SE (Southeast).

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

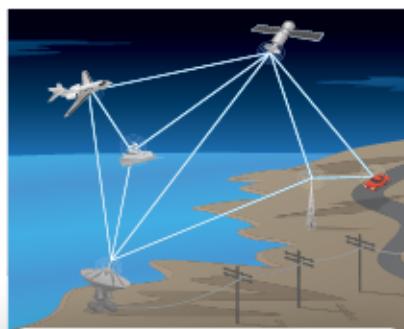
Галилео је глобални сателитски навигациони систем агенције за свемирски програм Европске уније. Циљ је да овај систем функционише са више сателита у Земљиној орбити и мрежом базних станица на Земљи. Системи попут овог су амерички „NAVSTAR-GPS“, руски „GLONASS“ и кинески „COMPASS“.

Мерење растојања на карти је веома важно како би се одредила растојања у природи. Мерење може да се врши помоћу лењира или шестара. Захваљуји мерењу сазнајеш размер карте. Растојање на карти се прво измери лењиром или шестаром. Потом се на линији размерникаочита вредност која представља растојање у природи. Познавајући размер карте, на основу измереног растојања на карти, може да се израчуна растојање у природи.

Напретком науке и технологије побољшавају се инструменти за оријентацију. Развија се сателитска навигација под називом **Глобални навигациони сателитски системи (ГНСС)**. Реч је о мрежи од преко 20 вештачких сателита који круже око Земље, у орбити, и непрестано преносе сигнале широм света.

Најпознатији и најкоришћенији од ових система је **Глобални позициони систем (ГПС**, на енглеском „GPS“). ГПС је заправо електронски уређај који, помоћу сателита, одређује стране света, тачну географску ширину и дужину, као и надморску висину. **Сателити** који круже око Земље одаштиљу и примају сигнале са дигиталних уређаја, радара или ГПС пријемника на Земљи. Захваљујући њима, лако се одређује локација било ког објекта, као и брзина и путања његовог кретања, без обзира на то да ли се налази у ваздуху, на води или на земљишту. Ова технологија је омогућила брже и боље прикупљање просторних података за израду географских карата и повећала картографску прецизност. Осим тога, овај систем може да се користи и за праћење и мерење кретања поларних ледених покривача; кретање авиона, бродова, камиона и других возила по прописаним путевима; чак и проналажење најкраће маршруте између два места.

Захваљујући развоју програмирања и апликација данас можеш да се оријентиш и помоћу мобилног телефона. Већина мобилних телефона садржи ГПС који одређује тачну локацију помоћу сигнала са сателита.

Сателитска ГПС мрежна комуникација

Навигациони сателит који кружи око Земље

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Употреба бројних апликација и програма за оријентацију у простору на мобилним телефонима може бити од велике помоћи свима. Неке од најпознатијих апликација и програма за оријентацију, које можеш и ти да користиш на мобилном телефону су „GPS Status“, „Compass“ или „Navigator“.

САДА ЗНАШ

- Оријентација у простору подразумева одређивање страна света у односу на место где се налазиш.
- Компас је инструмент за оријентацију који се састоји од магнетне игле, која се слободно окреће по осовини и смештена је у кутији са стакленим поклопцем. Када се користи, компас се поставља водоравно при чemu црвени део магнетне игле показује правац севера.
- Карта се правилно оријентише уз помоћ компаса тако што се компас постави на десни или леви оквир хоризонтално положене карте. Потом се компас и карта заједно окрећу све док магнетна игла са компаса не покаже правац севера.
- Развојем науке и технологије развија се сателитска навигација која се назива Глобални навигациони сателитски систем.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Оријентација у простору подразумева _____.
 - б) Карта се користи тако што _____.
 - в) Најпознатији и најкоришћенији инструмент за оријентацију од давнина је _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) На већини географских карата, правац севера је означен, или је карта оријентисана тако да је горњи део карте окренут ка северу. **T H**
 - б) Глобални позициони систем омогућава брже прикупљање просторних података за израду географских карата и већу картографску прецизност. **T H**
 - в) Пре развоја глобалних навигационих сателитских система људи нису имали начин за оријентацију у простору. **T H**
3. Шта показује магнетна игла на компасу? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Магнетна игла на компасу показује правац север–југ, на коме плави део игле показује правац севера.
 - б) Магнетна игла на компасу показује правац север–југ, на коме црвени део игле показује правац севера.
 - в) Магнетна игла на компасу показује правац запад–исток, на коме црвени део игле показује правац истока.
4. Шта означава и чemu служи Глобални позициони систем (ГПС)?
_____.

5. У дато празно поље, нацртај компас са магнетном иглом и одговарајућим ознакама обележи главне и споредне стране света.

3. СТАНОВНИШТВО

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- који фактори утичу на распоред становништва у свету,
- које структуре становништва постоје и који је њихов значај,
- о демографским процесима у савременом свету,
- о различитости народа, вера и култура.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- становништво
- географија становништва
- демографија
- попис становништва

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Значајно дело на тему становништва је „Есеј о принципима становништва“ Томаса Малтуса из 1798. године. Малтус је у овом делу изнео теорију да се становништво повећава брже него што се повећавају ресурси и храна.

3.1. ОСНОВНИ ПОЈМОВИ О СТАНОВНИШТВУ

ПОДСЕТИ СЕ

У претходним разредима, из предмета природа и друштво, учило се о народима и становништву. Које су сличности или разлике међу људима? Какав је живот људи у твојем крају? Који народи живе у свету и на којим просторима?

Становништво је скуп људи који живе на одређеној територији. Проучавањем становништва баве се између осталих географија становништва и демографија. **Географија становништва** је географска дисциплина која проучава размештај, кретање и друге податке о становништву. **Демографија** је наука која истражује број, структуре, миграције и географску распострањеност становништва. О овим појмовима ћеш детаљније учити у каснијим лекцијама у оквиру ове области.

Назив је настало од две грчке речи: *demos*, што значи народ и *graphein*, што значи писати или описивати. Демографија је као наука повезана са другим наукама као што су: биологија, социологија, економија, етнологија и статистика.

ДА ПОЈАСНИМО

- **Социологија** је наука која изучава људско друштво.
- **Етнологија** је наука о пореклу, организацији, одевању, начину живота и обичајима различитих друштвених заједница и народа.
- **Статистика** је област математике која се бави прикупљањем, анализом и представљањем великог броја података.

Број људи на Земљи непрестано расте, због чега је временом настала потреба да се људи организују у заједнице. Једна одних заједница је држава. Држави је веома битно да зна колико становника живи на њеној територији, колико у селима, а колико у градовима, колико је жена, а колико мушкараца. Стога је започето прикупљање података о становништву.

Попис становништва представља организовано прикупљање података о становништву. Спроводи га држава у одређеним временским периодима. Већина држава спроводи пописе на десет година, попут Републике Србије, Бугарске и Мађарске. У неким државама размак између пописа је пет година, као у Канади, или седам година, као у Француској. Како би подаци из различитих држава могли да се пореде, договорено је да се пописи одржавају или крајем или почетком сваке деценије.

ДА ПОЈАСНИМО

Први попис обављен је у Вавилону око 3800. г. п. н. е. Омогућио је лакше прикупљање пореза и увид у број војника. Пописивано је само мушки становништво, јер су само мушкарци ишли у војску. У Европи се први пописи спроводе крајем 18. и почетком 19. века. У овом периоду организован је и први попис становништва у Србији, док је последњи био 2022. године.

Пописом становништва обезбеђују се статистички подаци о становништву, његовој бројности по насељима, старости и полу, образовању, брачном статусу, економској активности, о изгледу домаћинства и породица. Прукупљени подаци су од великог значаја за анализе и процене броја становника. Основу већине демографских истраживања чине подаци из пописа становништва.

САДА ЗНАШ

- Становништво је скуп људи који живе на одређеној територији.
- Наука која изучава становништво назива се демографија.
- Географија становништва је географска дисциплина која проучава размештај, кретање и друге податке о становништву.
- Пописи становништва представљају организовано прикупљање података о становништву. Организује их држава у одређеним временским периодима. Прикупљају се подаци о броју становника по насељима, старости и полу, образовању, брачном статусу, економској активности и други подаци.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТАК

Самостално, у пару или у групи, и уз помоћ наставника, на сајту Одсека за становништво Уједињених нација преузми податаке о броју становника са последња три пописа становништва у пет различитих држава (по избору). Напиши и нацртај табелу и графикон са свим подацима у програмима „Excel“ и „Power Point“. Резултате представи на часу географије. Податке можеш наћи на датим линковима којима можеш приступити и скенирањем QR кодова.

<https://population.un.org/wpp> <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>

Књизи
можеш да
приступиш и
скенирањем
QR кода.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Дефтери или тифтери су порески пописи које је водило Османско царство. Реч дефтер на турском језику значи свеска, бележница. У дефтерима су уписивани подаци о насељима, броју домаћинства и укућана, и народима који су живели на простору царства.

ДА ПОЈАСНИМО

Уједињене нације (УН) су међународна организација коју чине све међународно признate државе света. Организација је основана ради очувања мира и сигурности, поштовања људских права и решавања политичких и друштвених проблема у свету.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

а) Наука која изучава становништво назива се _____.

б) _____ је скуп људи који живе на одређеној територији.

в) Демографска истраживања обухватају:

_____.

2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

а) Основу већине демографских истраживања чине подаци из пописа становништва. **T** **H**

б) Географија становништва је географска дисциплина која проучава размештај, кретање и структуре становништва. **T** **H**

в) Већина држава спроводи пописе на десет година **T** **H**

3. Шта је попис становништва? Заокружи слово испоред тачног одговора.

а) организовано прикупљање података о броју и структури становништва које у одређеним временским периодима спроводи држава.

б) селективно прикупљање података о туристичким центрима.

в) прикупљање података о продајним објектима.

4. Повежи географске појмове у левој колони са одговарајућим објашњењима и информацијама у десној колони.

Европа • • Последњи попис одржан је 2022. године.

Вавилон • • Први пописи се спроводе крајем 18. и почетком 19. века.

Србија • • Први обављени попис становништва на свету.

5. У чему је значај пописа становништва? Објасни и напиши.

3.2. БРОЈ И РАСПОРЕД СТАНОВНИШТВА НА ЗЕМЉИ

ПОДСЕТИ СЕ

Број становника у свету се непрекидно мења и повећава. Појединачне географске области су пренасељене, док друге нису насељене, што значи да је распоред становништва неравномеран.

Број становника једне државе, регије или града се непрестано мења. Он се повећава или се смањује. Промена броја становника назива се **кретање становништва**.

Процењује се да је на Земљи пре око 5 000 година живело око 20 милиона становника. Према подацима Уједињених нација (УН), број светске популације је достигао осам милијарди новембра 2022. године. УН се у својим проценама ослања на **прогнозе и пројекције становништва**. Оне су саставни део праћења броја становника и представљају прорачуне будућег развоја становништва. Према подацима и проценама УН-а, на Земљи ће до 2050. године живети 10 милијарди људи, уколико њихов број настави да се повећава тренутним темпом.

Према подацима из 2023. године највећи број становника живи у Азији око 4,7 милијарди (59% становника Земље), а затим у Африци, око 1,4 милијарде (18,5% светске популације). У Европи живи око 743 милиона становника или 9% укупног становништва Земље. У Северној Америци око 604 милиона, а у Јужној Америци око 440 милиона становника што је око 7,5% и 5,5% укупног становништва. У Аустралији (са Океанијом) живи 46 милиона људи што је око пола процента укупног броја становника на Земљи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- број становника
- кретање становништва
- екумена
- анекумена
- густина насељености
- границе насељености (границе екумене)

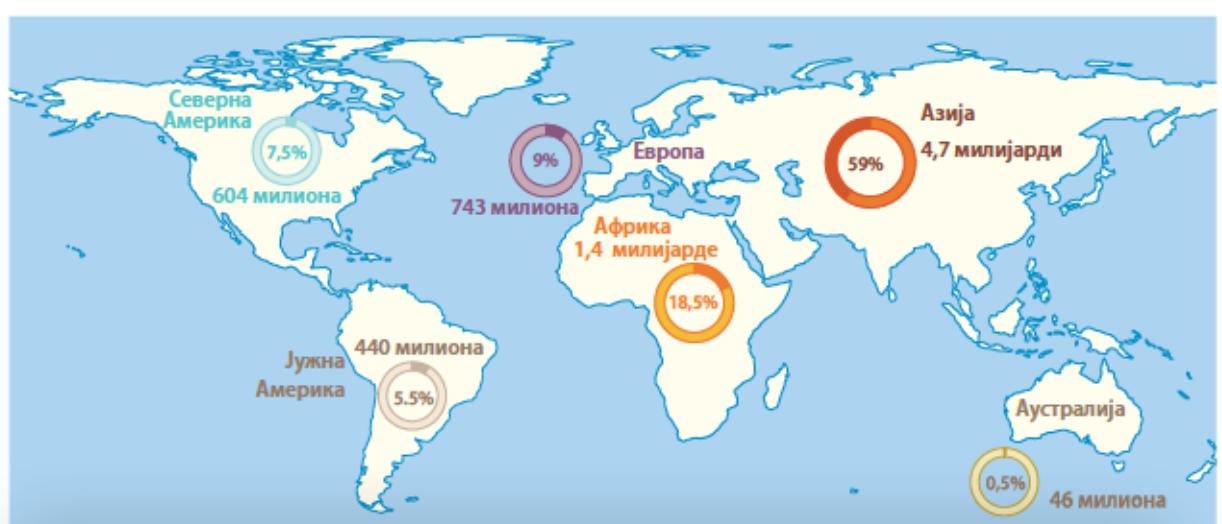
ДА ПОЈАСНИМО

Популација је укупан број људи који насељава одређену географску територију.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Дана, 15. новембра 2022. године на Филипинима је рођен осмомилијардни становник планете Земље. Према подацима Организације Уједињених нација, број становника у свету се само у последњих 11 година повећао за једну милијарду.

Укупан број становника и удео у процентима по континентима (подаци из 2023. године)

У свету постоје географске области које су густо насељене, као и оне готово ненасељене. Насељени део Земљине површине назива се **екумена**. Њучине области или предели у којима постоје природни услови за живот и рад становништва. То могу бити: плодне равнице, области поред обала мора, језера или река. Ненасељени део Земљине површине је **анекумена**. То су географске области које нису погодне за живот, као што су: безводне пустиње, поларни и ледени предели, густе прашуме или високопланинске области. На територијама које су стално насељене услови за живот нису једнаки. Из тог разлога, екумена није подједнако насељена. Неке области су стално насељене, током целе године. Друге области су повремено насељене, током одређених периода. Основни показатељ насељености је густина насељености. **Густина насељености** представља просечан број становника који живи на једном квадратном километру (ст./км^2) неке територије. Израчунава се тако што се број становника територије подели површином те територије. Просечна густина насељености у свету износи око 58 становника по km^2 .

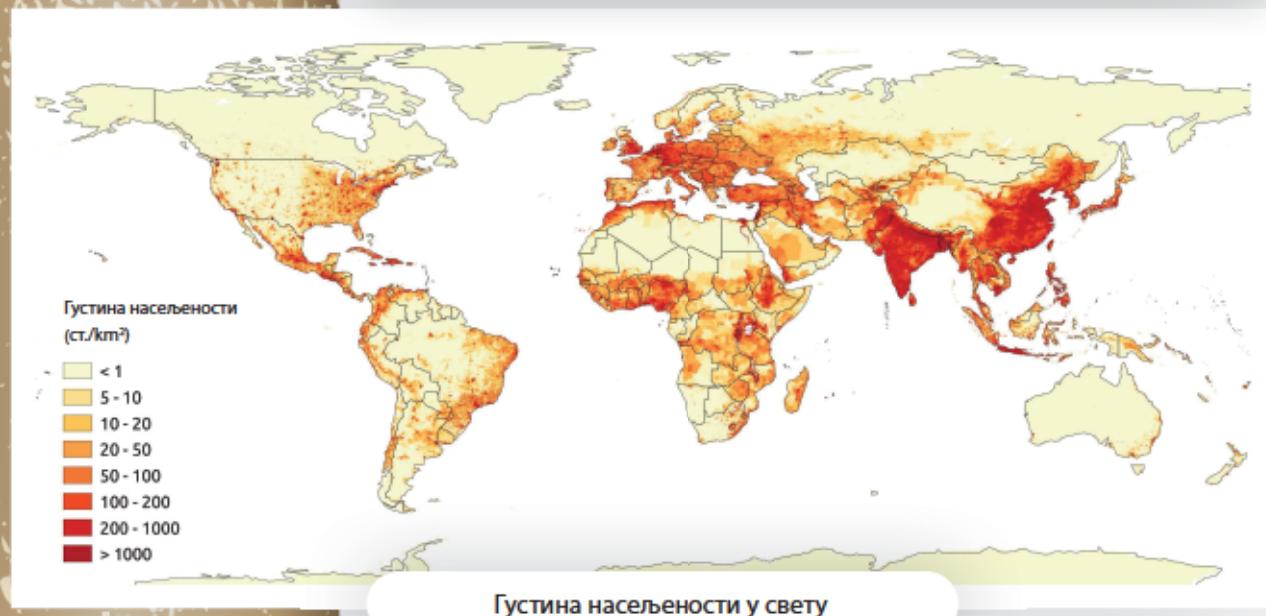
ДА ПОЈАСНИМО

Како се израчунава густина насељености разумећеш помоћу следећег примера.

Држава Луксембург има око 626 000 становника, а заузима површину од $2\ 586 \text{ km}^2$. Густину насељености добијаш на следећи начин:

$$626\ 000 \text{ ст.} : 2\ 586 \text{ km}^2 = 242 \text{ ст./km}^2$$

Густина насељености државе Луксембург износи 242 ст./km^2 .

Географске области са великим густином насељености су Источна и Јужна Азија, Западна Европа и североисток САД. На овим територијама живи више од половине светског становништва. Неке од најгушће насељених држава су: Монако ($18\ 713 \text{ ст./km}^2$), Сингапур ($7\ 796 \text{ ст./km}^2$) и Јапан (око 335 ст./km^2).

Територије са малом густином насељености су северни делови Азије и Европе, Аустралија и Гренланд. На овим територијама налазе се неке државе са великим површином и најмањом густином насељености, попут Монголије (2 ст./km²), Аустралије (3 ст./km²) и Канаде (око 4 ст./km²). Густина насељености у Србији је 94 ст./km².

Најгушће су насељене територије великих градова: Београда, Новог Сада и Ниша. Најређе су насељени планински предели на простору Јужне и Југоисточне Србије.

Границе насељености (границе екумене) зависе од природних услова, екстремних температура, екстремних падавина и надморске висине. Екумену одређују хоризонтална и вертикална граница насељености.

Хоризонтална граница насељености је одређена географском ширином и у њој насељеност зависи од различитих климатских појасева. Најпогоднија клима за живот и рад људи заступљена је у умереним топлотним појасевима. На северној полулопти, где се већина континената налази у умереном топлотном појасу, живи највећи део светског становништва. На јужној полулопти људи пре-течно живе у жарком топлотном појасу и на вишим надморским висинама. Најређе је насељен хладни топлотни појас.

Вертикална граница насељености представља распоред становништва по надморској висини. Она обухвата горњу и доњу границу насељености. **Горња граница људске насељености** креће се до највишег насељеног места на Земљи, врх Денки у Индији на 5 476 м.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Ла Ринконада на 5 100 метара н.в. је највише стално насеље на свету, у коме живи око 30 000 становника.

Ово је рударски град, изграђен близу рудника злата. Назив насеља "La Rinconada" на шпанском језику значи „Кутак“.

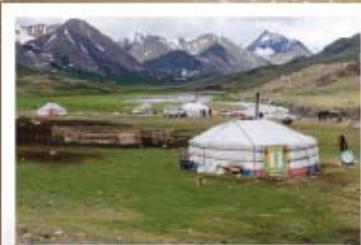
Ла Ринконада

Доња граница насељености одређена је нивоом Светског мора. Постоје и насеља која се налазе испод нивоа мора, као рецимо насеље Алмере (-3 m) у Холандији. Доња граница насељености креће се до најнижег насеља на Земљи, Јерихон (-258 m испод нивоа Светског мора).

Више од половине светске популације живи на надморској висини испод 200 m. С друге стране, само 1,5% светског становништва живи на висинама изнад 2 000 m. Некада су и предели на већим надморским висинама гушће насељени. Ова појава назива се **насеобинска инверзија** и карактеристична је за тропске пределе. Клима је у нижим деловима ових предела изразито топла и влажна и тиме мање погодна за живот, док је на већим висинама подношљивија и пријатнија.

Монако – најгушће насељена држава на свету

Монголија – најређе насељена земља света

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

У Холандији су поједи-ни делови копна исушени и претворени у обрадиве површине или су на њима из-грађена насеља. Земљиште које је исушено налази се испод нивоа мора, али је полде-рима (насипима) заштићено од плављења. Насеље Алмере у Холандији је изграђено на оваквим насипима и нала-зи се на 3 метра испод нивоа мора.

САДА ЗНАШ

- Промена броја становника назива се кретање становништва.
- Према подацима Уједињених нација, број становника на Земљи достигао је новембра 2022. године, 8 милијарди.
- Највећи број становника живи у Азији, 59% становника Земље.
- Насељени део Земљине површине назива се екумена, а ненасељени део анекумена.
- Густина насељености представља просечан број становника који живи на једном квадратном километру (ст./км^2) неке територије.
- Хоризонтална граница насељености одређена је географском ширином.
- Вертикална граница насељености представља распоред становништва по надморској висини.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

- a) Кретање броја становника представља _____.
б) Према подацима Уједињених нација, број становника на Земљи, новембра 2022. године, достигао је _____.
в) Саставни део праћења броја становника представљају _____.

2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

- a) Насељени део Земљине површине назива се екумена. **T** **H**
б) Анекумену чине географске области које нису погодне за живот, као што су: плодне равнице, области поред обала мора, језера и река. **T** **H**
в) Просечна густина насељености у свету износи око 58 становника по km^2 . **T** **H**

3. Шта је густина насељености? Заокружи слово испред тачног одговора.

- а) Број становника који живи на једном километру квадратном неке територије.
б) Број становника на планети Земљи.

4. Испод сваке фотографије напиши да ли је на њој приказана екумена или анекумена. Одреди и напиши тип предела који је приказан (пустinja, приморска област, поларна област, низија).

5. Израчунај просечну густину насељености државе Црне Горе. Њена површина је $13\ 812 \text{ km}^2$, а укупан број становника 620 000. Израчунај и густину насељености региона Шумадије у Србији. Шумадија, у којој живи 1 400 000 становника, заузима површину $5\ 796 \text{ km}^2$. Задатак уради у свесци.

3.3. ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

ПОДСЕТИ СЕ

Колики је број становника у твом насељу или крају према последњем попису становништва? Распитај се и провери колико је износио број становника у твом насељу према подацима претходног пописа становништва? Колика је разлика у броју становника између та два пописа?

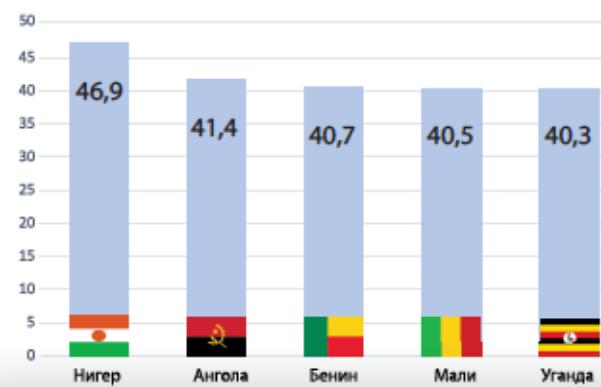
Природно кретање становништва представља промену броја становника на одређеној територији. Зависи од природних процеса рађања и умирања.

Наталитет представља број живорођених у току једне године на одређеној територији. **Стопа наталитета** представља број живорођених на хиљаду становника и изражава се у промилима (%). На пример, уколико је стопа наталитета у некој земљи 5% то значи да се на сваких 1 000 становника те земље у току једне године роди 5 беба. Највишу просечну стопу наталитета има Афрички континент, око 35,8%. У појединим афричким, азијским и јужноамеричким државама смртност деце је велика, често због лоших животних услова. Из тог разлога, жене у овим државама просечно рађају велики број деце. У неким државама, попут Нигера и Сомалије, жене рађају од петоро до шесторо деце. У питању су неразвијени делови света за које је карактеристична висока стопа наталитета. У неким државама људи и из религијских уверења имају више деце.

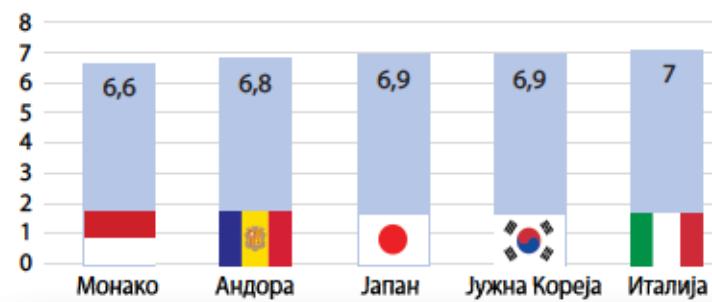
С друге стране, најнижу стопу наталитета имају најразвијеније државе света, државе западне Европе, САД, Јапан и Аустралија. На ниску стопу наталитета утичу друштвено-културолошке промене које су се до-гађале у последњем веку, а тичу се пре свега положаја жена у друштву. Жене имају више права, окрећу се каријери, послу и стицању новца, касније ступају у брак, што све утиче на то да рађају мањи број деце. Државе са најнижом стопом наталитета су и државе Источне и Средње Европе. Млади људи, способни да рађају, одлазе из ових држава у развијеније државе трагајући за образовањем и послом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- природно кретање становништва
- наталитет
- морталитет
- природни прираштај
- депопулација
- бела куга
- демографска експлозија

Државе са највишом стопом наталитета у свету у 2023. години (у %)

Државе са најнижом стопом наталитета у свету у 2023. години (у %)

Највишу стопу морталитета бележе многе афричке државе. Услед неповољних животних услова лако долази до ширења разних заразних болести које су најчешћи узрок смрти великог броја деце, а и одраслих. Због тога здравствени радници организација попут УНИЦЕФ-а спроводе програме обиласка деце и пружања здравствених услуга. УНИЦЕФ је међународни фонд за децу, омладину и мајке који се брине о квалитету њиховог живота.

Здравствени радници пружају медицинску помоћ деци широм Африке

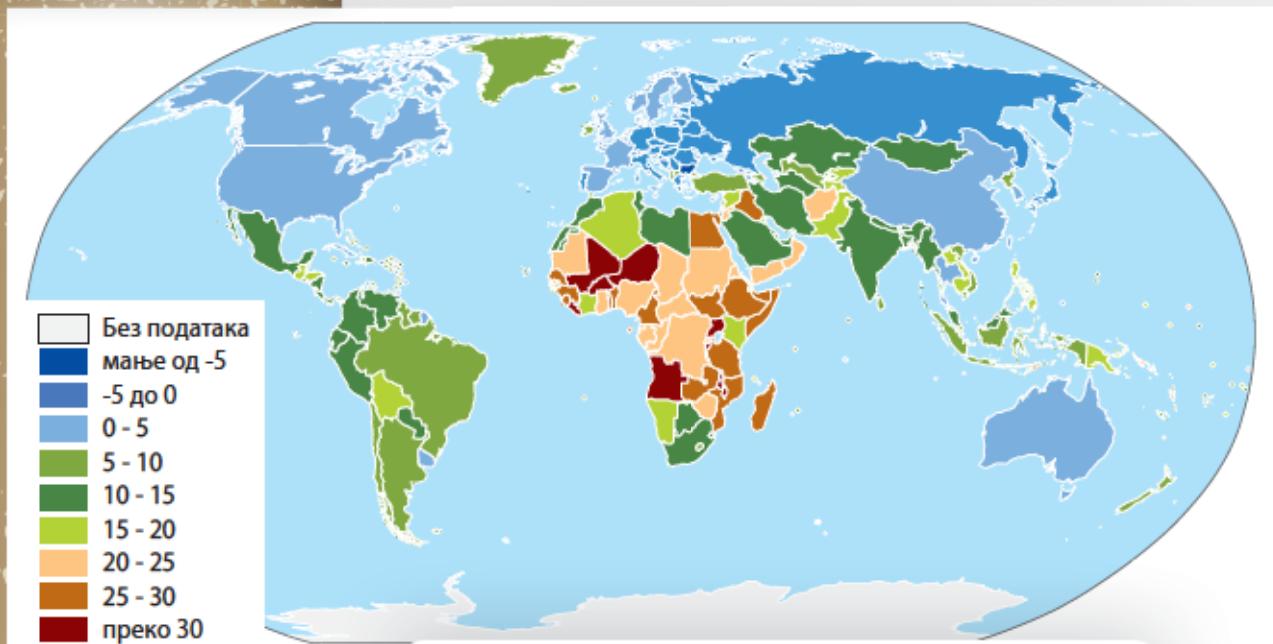
Морталитет или смртност становништва представља број умрлих у току једне године на одређеној територији. Стопа морталитета представља број умрлих особа на 1 000 становника и изражава се у промилима. Високу стопу морталитета имају афричке државе и државе Источне Европе, у просеку око

10%. На смртност афричког становништва утичу недостатак пијаће воде, лоша исхрана, лоши хигијенски услови, ратни сукоби и недостатак адекватне здравствене заштите и лекара. С друге стране, и неке развијене државе света се одликују високом стопом морталитета. Узрок је већи удео старијих људи у популацији.

Природни прираштај представља разлику између броја живорођених и броја умрлих. Он може да буде позитиван или негативан. Уколико је природни прираштај позитиван, број становника се повећава, односно број живорођених је већи од броја умрлих. Уколико се број становника смањује, природни прираштај је негативан, односно број умрлих је већи од броја живорођених. Државе са изузетно високим природним прираштајем су уједно државе са високом стопом наталитета (Нигер, Уганда, Ангола). Државе са ниским природним прираштајем су истовремено државе са високом стопом морталитета (Бугарска, Литванија, Летонија).

Тешки животни услови у Африци: деца деле оброк пиринча

Стопа годишњег природног прираштаја у свету

Смањење броја становника због негативног природног прираштаја назива се бела куга. Поред Бугарске, Литваније, Летоније, и у Србији је природни прираштај негативан. На основу пописа из 2022. године стопа природног прираштаја у Србији износи -4,5 промила.

Демографска експлозија је супротан процес. Она представља убрзан раст становништва неке територије или државе. Карактеристична је за неразвијене државе света. Нигер, Гамбија, Мали и Уганда су неке од држава у којима је изражена демографска експлозија. У овим државама стопа природног прираштаја креће се од 35 до 40 %. Њихово становништво је због тога већином младо.

САДА ЗНАЩ

- Наталитет представља број живорођених у току једне године на одређеној територији. Стопа наталитета представља број живорођених на 1 000 становника и изражава се у промилима (%).
 - Морталитет или смртност становништва представља број умрлих у току једне године на одређеној територији. Стопа морталитета представља број умрлих особа на хиљаду становника и изражава се у промилима.
 - Природни прираштај је разлика између броја живорођених (наталитета) и броја умрлих (морталитета).
 - Опадање броја становника неке територије или државе због негативног природног прираштаја назива се бела куга.
 - Демографска експлозија представља убрзан раст становништва неке територије или државе.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

 - Природни прираштај представља разлику између _____ и _____.
 - Број рођених у току једне године на одређеном простору назива се _____.
 - Опадање броја становника неке територије или државе због негативног природног прираштаја назива се _____.

2. Ако је стопа наталитета на некој територији 11,5 %, а стопа морталитета 8,7 %, колика је стопа природног прираштаја? Израчунај и заокружи слово испред тачног одговора.

a) 7,9% b) 2,8% v) 20,7%

3. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

 - Стопа наталитета представља број живорођених на хиљаду становника и изражава се у промилима (%). T H
 - Стопа морталитета представља број умрлих особа на хиљаду становника и изражава се у промилима (%). T H
 - Бела куга представља пораст броја становника неке територије или државе због позитивног природног прираштаја. T H

4. Шта је демографска експлозија?

5. Који делови света и које државе у свету имају највише стопе наталитета, а које имају најниже стопе наталитета?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- миграције
- емиграција
- имиграција
- миграциони салдо
- демографско изумирање насеља

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Током последње деценије, миграције услед екстремних временских услова (катастрофалних поплава, дуготрајних суша или пожара широких размера) у сталном су порасту широм света. Због ових услова, само 2020. године, око 30 милиона људи (од тога десет милиона деце) је расељено унутар својих држава.

Климатске избеглице: афричке породице принуђене да напусте своје домове због суша септембар 2011.

ДА ПОЈАСНИМО

Избеглице су особе које против своје воље напуштају државу у којој су до тада живеле. Разлози могу бити политички сукоби, поплаве или друге катастрофе.

3.4. МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА

ПОДСЕТИ СЕ

Велики број људи у свету се креће и путује из једног краја у други. Неки ђаци иду пешке до школе прелазећи неколико километара, док неки радници због посла одлазе из једног насеља у друго. На који начин идеш до школе? Како твоји родитељи, пријатељи или комшије иду на посао? Да ли посещујеш нека друга насеља и колико често?

Од давнина човек мења место живота и рада услед климатских промена, недостатка хране, потраге за склоништем или бољим условима живота. На тај начин становништво учествује у механичким кретањима која се називају миграције.

Миграције становништва представљају просторно кретање људи са једне територије на другу. Људи који учествују у миграцијама називају се **мигранти**. Када се мигрант исељава и трајно напушта своју домовину, реч је о процесу **емиграције** и он се назива **емигрант**. Када се досељава на одређењу територију, у питању је процес **имиграције** и тада се назива **имигрант**. Разлику између имиграције (усељавања) и емиграције (исељавања) становништва на некој територији представља **миграциони салдо**. Он може бити позитиван, негативан и једнак нули. Уколико је број досељених и исељених исти, миграциони салдо је **једнак нули**. Када се већи број људи досели, он је **позитиван**, а ако се већи број људи одсели, он је **негативан**.

Узроци миграција, или разлози због којих се људи опредељују за промену места боравка, могу бити добровољни и присилни. Када становништво напушта место становљања својом вољом реч је о **добровољним узроцима**. Они су најчешће економски. **Присилни узроци** доводе до тога да становништво напушта место боравка против своје воље. Углавном су проузроковани политичким разлозима и природним непогодама. Економски узроци миграција су потрага за бољим условима живота и рада, већим зарадама и послом. Сиромаштво, незапосленост и лоши услови живота у месту порекла доводе до тога да га људи напуштају. Политички разлози кретања и миграција становништва могу бити: ратови, тероризам, политички или верски прогони. Пример политичких миграција је Велика сеоба Срба 1690. године.

Узроци миграција могу бити и **природне нејоћоде** или **кашасшрофе**. Услед јаких земљотреса, вулканских ерупција, климатских промена, олуја, поплава или суша, становништво је примирано да напусти место боравка. Људи који услед климатских промена напуштају своју државу зову се „климатске избеглице“.

Према територији на којој се одвијају, разликују се унутрашње и спољашње миграције.

Унутрашње миграције одвијају се у оквиру једне државе. Најзаступљеније су миграције становништва из села у градове. Миграције из села у градове доводе до демографског старења села, јер се у градове селе углавном млађи становници. Долази и до **демографског изумирања насеља**, највише села. Овај демографски феномен изражен је у готово свим државама света, Европе, па и у Србији. У Србији, данас, има око 50 сеоских насеља, у којима више нема становника и преко 85 села са мање од 10 становника.

Спољашње миграције се одвијају између две државе или различитих континената. Најчешће се становништво пресељава или миграира из неразвијених делова света ка развијеним државама. Државе у које се људи најчешће уселењавају су: Сједињене Америчке Државе, Немачка, Уједињено Краљевство и Аустралија. Највећи број миграната долази из Индије, Кине, Авганистана, Сирије и поједињих афричких држава.

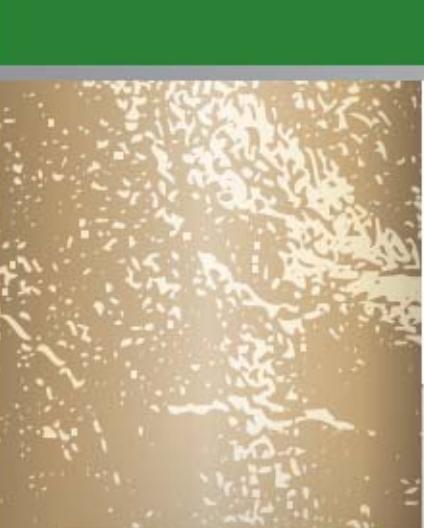

Главне мигрантске руте у свету 2019. године

На основу периода у коме су се дешавале, миграције се деле на историјске и савремене. **Историјске миграције** догађале су се у прошлости, а **савремене миграције** одвијају се данас. Пример савремених миграција је **мигрантска (избегличка) криза**. Она је започела 2015. године, а наставила се у наредним годинама. Рат у Сирији, прогони и сиромаштво били су главни разлози избегличке кризе. Тада је огроман број миграната прешао са територије Азије и Африке у развијене државе Северне и Западне Европе.

Ратне избеглице из Сирије 2015. године

Преко милион и по миграната је током кризе, на путу до ових држава, прешло преко територије Републике Србије.

Према времену трајања миграције могу да буду дневне, сезонске и трајне. **Дневне миграције** обављају ђаци, студенти и радници. Они због школе или послана путују из села у град, или из једног насеља или општине у другу. **Сезонске миграције** се одвијају унутар државе током одређеног дела године. Радници тада обављају послове попут бербе воћа, грађевинских радова и туристичких послова. **Трајне миграције** подразумевају трајну промену места боравка.

Дневни мигранти путују сваког радног дана из насеља у којем живе, до другог места због школовања или обављања послана

Миграције радника који путују до другог места ради обављања послова током сезоне

Последице миграција су бројне. Оне утичу на повећавање или смањивање броја становника једне државе. Дуготрајни емиграциони процеси на некој територији изазивају **депопулацију** и успорен привредни раст, услед смањења броја младог, радно способног и репродуктивног становништва. Долази и до миграције високообразованих људи у развијене државе света, познате као **одлив мозгова**. Одлазак научника, специјалиста и високообразованих људи је карактеристичан за све државе света. Најчешће људи одлазе из привредно неразвијених у високоразвијене државе из економских разлога. Имиграционе државе на овај начин добијају школоване стручњаке који доприносе развоју државе, док емиграционе државе остају без њих.

САДА ЗНАШ

- Механичко кретање становништва или миграције становништва представљају просторно кретање људи са једне територије на другу. Људи који учествују у миграцијама називају се мигранти.
- Процес исељавања и трајног напуштања територије државе порекла назива се емиграција, док је процес досељавања људи на одређену територију имиграција.
- Миграције се могу поделити према узроку (добровољне и присилне), према територији (унутрашње и спољашње), према периоду (историјске и савремене) и према времену трајања (дневне, сезонске и трајне).
- Неке од последица миграција су депопулација, успорени привредни раст и одлив мозгова.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Просторно кретање људи са једне територије на другу назива се _____.
 - б) Процес досељавања људи на одређену територију назива се _____.
2. Како се назива мигрант који се досељава у неку државу? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) емигрант
 - б) имигрант
3. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Миграциони салдо је разлика између имиграције и емиграције становништва на некој територији или у држави. T H
 - б) Сезонске миграције обављају ђаци, студенти или радници који због школе или посла путују из села у град, или из једног насеља или општине у другу. T H
 - в) Миграције високообразованих људи у неразвијене државе света познате су као одлив мозгова. T H
4. Прочитај део лекције који се односи на поделу миграција. Нацртај у свесци свој график у којем приказујеш ове поделе.
5. У свесци напиши који су основни узроци, а које су основне последице миграција.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- структуре становништва
- биолошке структуре
- полно-старосна пирамида
- друштвено-економске структуре

3.5. СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА: БИОЛОШКЕ И ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ

ПОДСЕТИ СЕ

У претходним разредима стечена су основна знања о становништву, различитим народима, културама и верама. Који народи живе у Србији? Које културе и вероисповести су заступљене у Србији? Које разлике и сличности примећујеш међу становницима свог краја? Шта представља морталитет, а шта наталитет? Шта је природни прираштај?

Структуре становништва подразумевају поделу становништва на основу одређених природних, биолошких и друштвено-економских обележја. Када се становништво дели на основу природних обележја реч је о биолошкој структури. Када се становништво дели на основу друштвено-економских обележја у питању је друштвено-економска структура.

Биолошке структуре становништва су повезане са природним карактеристикама као што су: полна, старосна и расна структура.

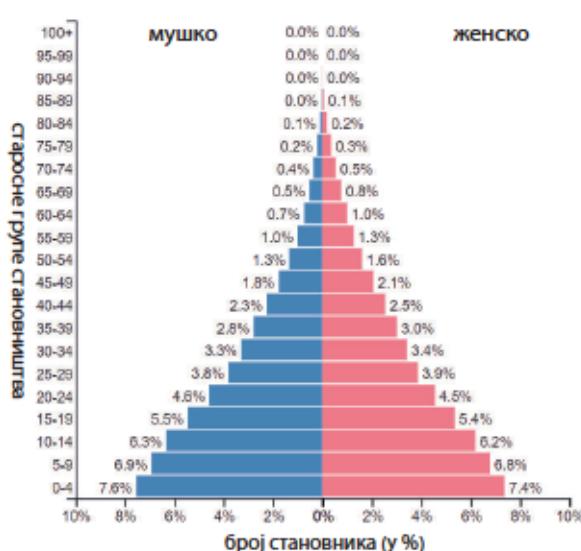
Полна структура представља однос броја становника мушких и женских пола у укупном становништву. Полна структура може да се мења услед различитих околности. На пример, у случају рата, често се смањује удео мушких, а повећава удео женских становништва.

Старосна структура приказује становништво према старосним групама. Издавају се три групе: младо становништво (до 14 година), зрело становништво (15–65 година) и старо становништво (више од 65 година). Популација је млада, ако је удео младог становништва преко 35% у укупном становништву. Стара популација је она у којој је удео старог становништва већи од 12% у укупном становништву. Старосна структура становништва зависи од стопе наталитета, морталитета и миграција становништва.

Полна и старосна структура се најчешће приказују **полно-старосним пирамидама**. То су графици на којима хоризонтална оса (x оса) приказује број или проценат становника према полу, док вертикална (y оса) приказује старост становништва.

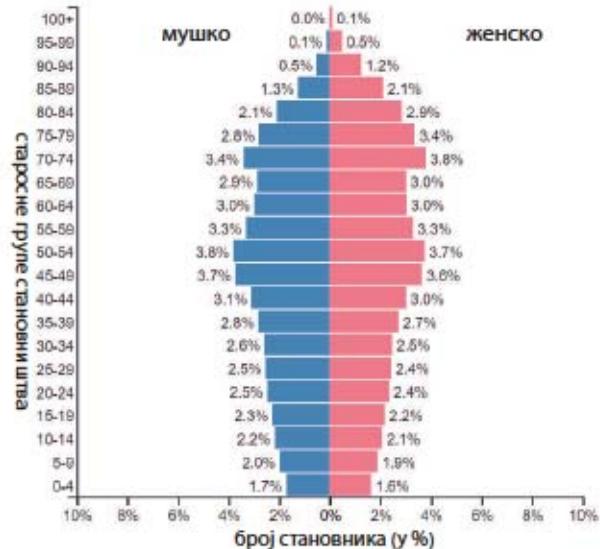
Постоје три типа ових пирамида: прогресивни, стационарни и регресивни тип.

Полно-старосна пирамида
Сенегал

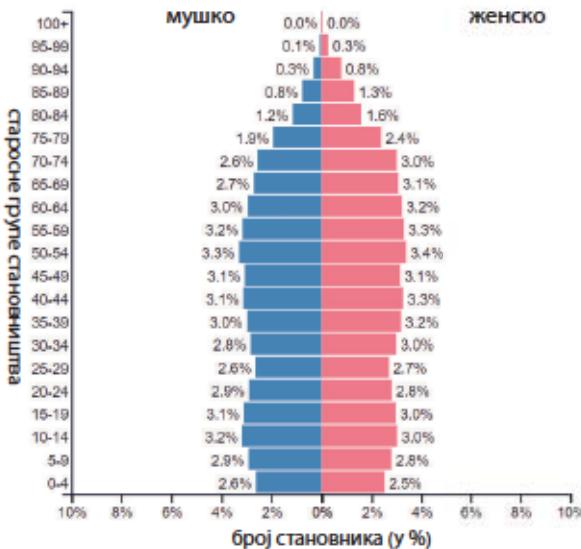
Прогресивни тип полно-старосне пирамиде има широку основу и узак врх, што значи да је удео младог становништва велики.

Полно-старосна пирамида
Јапан

Код регресивног типа полно-старосне пирамиде доњи део и врх су усхи, док је средњи део најшири, што значи да је удео зрелог и старог становништва велики.

Полно-старосна пирамида
Француска

Стационарни тип полно-старосне пирамиде има изглед правоугаоника што указује да се смањује удео младог становништва, а повећава удео зрелог, или је број младог и зрелог становништва уједначен.

ДА ПОЈАСНИМО

Народ или **етнос** је заједница људи које повезују заједничке телесне карактеристике, заједничка историја, језик, култура, привредни живот и територија.

Расном структуром се становништво приказује према одређеним заједничким, наследним телесним обележјима. Ова обележја могу бити боја коже или косе, изглед и боја очију или црте лица. Унутар ове структуре могу се издвојити три основне расе људи.

ТРИ ОСНОВНЕ РАСЕ ЉУДИ И ЊИХОВА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ У СВЕТУ

БЕЛА / европеидна	ЖУТА/монголоидна	ЦРНА/негроидна
Европа, делови Аустралије, делови северне Африке и већи део Северне и Јужне Америке	Источна и југоисточна Азија	Африка углавном јужно од Сахаре.

Током историје су миграције утицале на мешање становништва. Тако су настали **мелези** или мешовите расе. Припадници ових мешовитих раса претежно насељавају Јужну и Северну Америку и Африку.

МЕЛЕЗИ/мешовите расе

мулати	местици	замбоси
црна и бела раса 	бела и жута раса 	црна и жута раса

Друштвено-економске структуре становништва везане су за народну припадност, језик, верску припадност, степен образовања, занимање и запосленост. Овој структури припадају: етничка, језичка, верска, образовна и економска структура.

Етничком структуром се приказује који део становништва припада једном народу. За територије или државе у којима живе искључиво припадници једног народа каже се да су етнички хомогене. Јапан је пример етнички хомогене државе, зато што у Јапану живи око 98% Јапанаца. Услед миграција становништва, данас је број држава или територија на којима живи само један народ мали. Државе у којима живи више народа називају се етнички хетерогене. Србија је етнички хетерогена, јер у њој живи више народа: Срби, Мађари, Албанци, Роми, Бошњаци и други. Најбројнији народи на свету су Кинези, Индијци, Американци, Индонежани и Бразилци. На свету има око 200 народа који имају више од милион припадника.

Језичка структура представља састав становништва према језику којим људи говоре. Процењује се да у свету постоји преко 7 000 различитих језика, од којих половину користе групе мање од 10 000 људи. Већина ових језика је на прагу изумирања. Са друге стране, језици који имају највише говорника су: мандарински (традиционални кинески), енглески, француски, шпански, руски, и арапски.

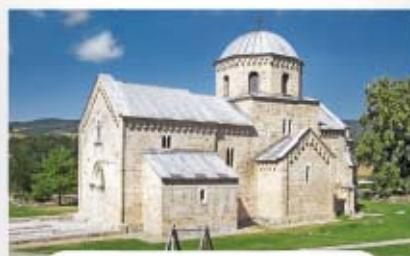
Верска структура показује који део становништва припада одређеној религији. Најраспрострањеније религије на свету су: хришћанство, ислам, хиндуизам, будизам и јудаизам. Овим религијама припада око 90% светске популације.

Хришћанство је настало пре око 2 000 година у југозападној Азији. Временом се дели на три велике религије: католичку, православну и протестантску. Црква је грађевина у којој хришћани обављају своје верске обреде. Са око 2,5 милијарди верника, хришћанство је најзаступљенија религија на свету. Највише хришћана, припадника хришћанства, живи у Европи, Аустралији, Северној и Јужној Америци.

Католичка црква

Православна црква

Протестантска црква

Ислам је друга најзаступљенија светска религија, са око 1,8 милијарди верника. Настала је у 7. веку на Арабијском полуострву. Претежно је заступљен у северној Африци, југозападној и југоисточној Азији. Исламска богомоља се зове *џамија*, а верници *муслимани*. **Хиндуизам** је трећа светска религија по броју верника (1,15 милијарди). Настала је на територији данашње Индије. Представља најстарију од свих главних религија. Велики број хиндуиста, припадника хиднуизма, живи у јужној Азији. Њихове богомоље су *хиндуистички храмови*.

Будизам је настало у 6. веку пре нове ере, на територији данашње Индије. Верници ове религије има око пола милијарде. Они се зову *будисти* и претежно живе у источној и југоисточној Азији. Места окупљања верника су *будистички храмови*. **Јудаизам** је религија настала на територији југозападне Азије у трећем миленијуму п.н.е. Поклоници ове религије зову се *јевреји*, а место молитве *синаја*. Поред наведених религија, постоје и друге које су мање распрострањене (нпр. различите племенске религије). Њихови припадници чине око 2% светске популације. Неки људи не припадају ни једној религији, и не верују у Бога и божанства. Они се зову *атеисти*.

Исламска џамија

Хиндуистички храм

Састав становништва према писмености и школској спреми представља **образовну структуру**. Писменост становништва је добар показатељ развијености друштва. У неразвијеним државама света велики део становништва је неписмен. Са друге стране, неписменост је готово искорењена у развијеним државама света и број високообразовних људи се стално повећава. Према неким подацима, стопа писмености у свету је око 90%. Од укупног броја неписмених 59% су жене. Оне у неким државама света немају могућност школовања.

Економска структура становништва представља поделу становништва према економским активностима и занимањима. Према економској структури становништво може бити активно и неактивно. *Економски активно* становништво чине људи који су запослени или обављају неку економску или привредну делатност. *Економски неактивном* становништву припадају особе које нису запослене и које издржавају други, попут деце. Овој групи припадају и особе са личним приходом, попут пензионера. Пензионери су раније били активно становништво, а сада примају пензију (лични приход). Економска структура становништва зависи од тога чиме се највећи број становника бави. Ако се већина становника неке државе бави пољопривредом, онда је економска структура те државе пољопривредна.

Разлике које постоје између људи различитих народа, раса и култура, чине живот интересантнијим и разноврснијим. Различитост треба прихватити и поштовати. Када се разлике не прихватају и не поштују развијају се страх, одбојност, нетрпљивост, непријатељство и насиље. Упознавањем других људи, прихватањем и разумевањем другачијих култура и народа сви постају бољи и богатији. Прихватање и разумевање омогућавају успешну комуникацију и квалитетан заједнички живот једног друштва, државе или људске заједнице.

САДА ЗНАШ

- Структуре становништва подразумевају поделу становништва на основу одређених биолошких и друштвено-економских обележја.
- Полна структура представља однос броја становника мушких и женских пола у укупном становништву.
- Старосна структура приказује становништво према одређеним старосним групама: младо (до 14 година), зрело (15–65 година) и старо становништво (више од 65 година старости).
- Расна структура представља становништво према одређеним заједничким, наследним телесним обележјима, попут боје коже, косе и очију. Основне расе људи су: бела, жута и црна. Постоје и мешовите расе или мелези: мулати, местици и замбоси.
- Етничка структура представља састав становништва према припадности једном народу.
- Језичка структура представља састав становништва према језику којим људи говоре.
- Верска структура приказује састав становништва према верској припадности.
- Образовна структура представља састав становништва према писмености и школској спреми.
- Економска структура представља структуру према економским активностима и занимањима којима се људи баве.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

- _____ подразумева поделу становништва на основу одређених биолошких и друштвено-економских обележја.
- Састав становништва према писмености и школској спреми представља се _____.
- Језичка структура представља _____.

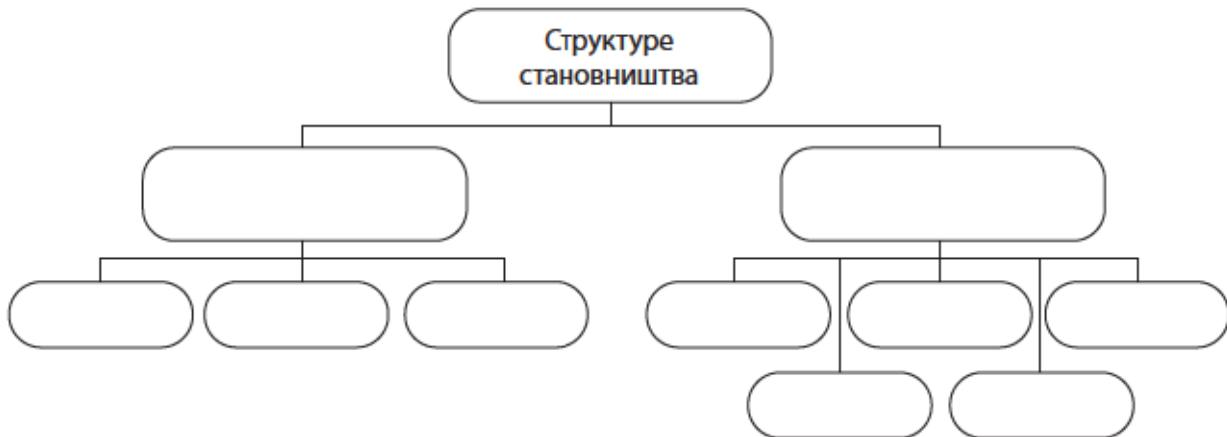
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

- Биолошке структуре становништва су повезане са следећим природним карактеристикама:
језик, етничка и верска припадност. T H
- За територије или државе у којима живе искључиво припадници једног народа каже се да су
етнички хомогене. T H
- Припадници европејдне расе насељавају претежно Азију и Африку. T H
- Ислам је претежно заступљен у северној Африци, југозападној и југоисточној Азији. T H

3. Које су три најраспрострањеније религије на свету? Заокружи слово испред тачног одговора.

- хришћанство, будизам, јудаизам
- ислам, будизам, атеизам
- хришћанство, ислам, хиндуизам

4. Како се деле структуре становништва? Одговори попуњавањем шеме одговарајућим појмовима.

5. У празна поља у табели, испод сваке религије, напиши у којим деловима света и у којим државама она преовлађује. Користи карту „Географски размештај религија у свету“ на стр. 55 у уџбенику и информације из лекције.

хришћанство	ислам	хиндуизам	будизам

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- савремено доба
- савремени демографски процеси

ДА ПОЈАСНИМО

Роботика представља дизајнирање, конструисање и употребу робота за извођење неких задатака које обично обављају људи.

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

У периоду након Другог светског рата долази до демографске експлозије и пораста стопе наталитета. Због тога се генерација беба рођених током прве две деценије после завршетка Другог светског рата назива „Беби-бум генерација“. Демографи овај пораст објашњавају чињеницом да су породице одлагале стварање потомства током рата, а да је након рата дошло до пораста сигурности и безбедности друштва.

3.6. САВРЕМЕНИ ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ У СВЕТУ, ЕВРОПИ И СРБИЈИ

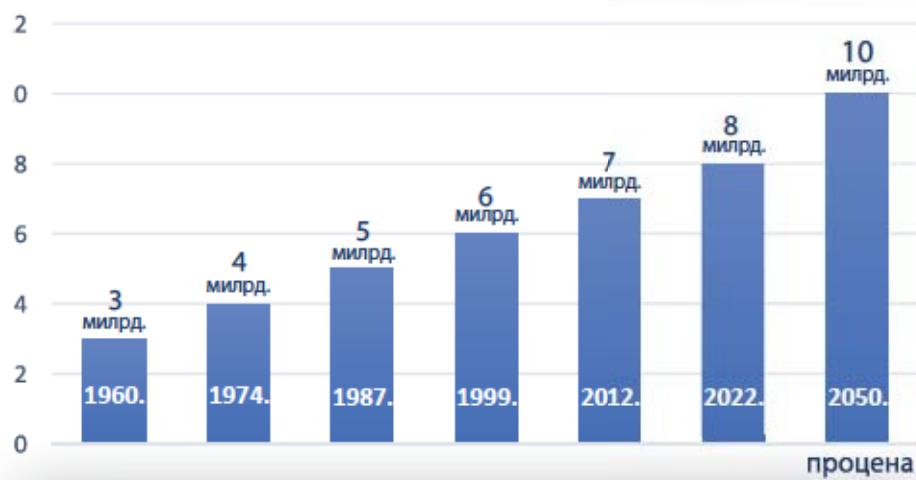

ПОДСЕТИ СЕ

Како се добијају подаци о становништву? Шта представља број становника? Шта су миграције? Колико становника живи на нашој планети?

Савремено доба, које је уследило почетком 20. века и траје и данас, донело је велике промене на свим пољима друштвеног живота. У савременом периоду долази до развоја модерних друштава, стварања нових држава, развоја привреде и светских компанија. Највећа достигнућа савременог доба односе се на развој информационих технологија, медицине, сателитских система и роботике. Међутим, сукоби и ратови у појединим деловима света, климатске промене, загађеност ваздуха, воде и земљишта, остављају лоше последице по животну средину и демографске процесе. Све појаве утицаје су на бројне друштвено-историјске и на **савремене демографске процесе**. Ови процеси се односе на промене броја становника. Многи од ових процеса су ти познати: демографска експлозија становништва, обимне миграције, демографско изумирање насеља, депопулација.

Највећи пораст становништва, у савремено доба, забележен је у деценијама после Другог светског рата. Од друге половине 20. века до данас светска популација се увећава за нову милијарду становника на око сваких 12 до 17 година. За релативно кратко време, 1960–2022. године (62 године), број становника се повећао за око 5 милијарди. Брзи пораст популације резултат је високих стопа наталитета, дужег животног века, миграција, напретка медицине и здравствених услуга. УН предвиђа да ће највећи пораст популације до 2050. године забележити поједине азијске и афричке државе. Већина ових држава припада мање развијеним или сиромашним државама света. То доноси нове изазове у смањењу сиромаштва и глади и јачању образовања и здравствених услуга. Са друге стране, пад броја становника забележиће многе европске државе. Процењује се да ће се током наредних деценија број становника смањити за око 15% у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Мађарској. Србија бележи негативан природни прираштај, који је заступљен у многим градовима и селима.

Раст и процена раста броја светског становништва (у милијардама)

Највећи пораст популације до 2050. године забележиће азијска држава Индија

САДА ЗНАШ

- Највећи пораст становништва додгојо се у периоду после Другог светског рата.
- Брз пораст популације широм света последица је високих стопа наталитета, дужег животног века, миграција, напретка медицине и здравствених услуга.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТAK

Напиши и графички представи упоредни приказ пет или више држава у којима се бележи пораст броја становника и пет држава у којима се бележи пад броја становника. Користи податке из статистичког годишњака о кретању и проценама броја становника УН. Податке о проценама броја становника и остале податке можеш преузети са следећа два линка:

<https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/index.cshtml> <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/products/dyb/index.cshtml>

Податке можеш преузети и скенирањем QR кодова.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченицу тако да буде тачна.

Савремени демографски процеси су: _____.

2. Када се дододио највећи пораст броја становника у савремено доба?

Заокружи слово испред тачног одговора.

- а) После Првог светског рата б) Између два светска рата в) После Другог светског рата

3. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

а) Брз пораст становништва узрокован је високом стопом наталитета, дужим животним веком, напретком медицине и здравствених услуга. **T** **H**

б) Од друге половине 20. века до данас светска популација се непрестано смањује. **T** **H**

в) Савремено доба није донело неке значајније промене у броју становника. **T** **H**

4. Шта је довело до брзог пораста популације у свету? Напиши пет узрока.

узрок 1: _____

узрок 2: _____

узрок 3: _____

узрок 4: _____

узрок 5: _____

4. НАСЕЉА

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- како се дефинишу насеља,
- који су фактори потребни за развој насеља,
- о трансформацији насеља из сеоских у градска,
- о функцијама насеља.

4.1. ПОЈАМ И ФОРМИРАЊЕ ПРВИХ НАСЕЉА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- насеља
- прва насеља
- стална и привремена насеља

ПОДСЕТИ СЕ

У претходним разредима, из предмета природа и друштво, учило се о насељима. Шта су и како изгледају насеља? Које су сличности, а које су разлике између села и града? Какво је насеље у ком ти живиш? Опиши га. У наредним лекцијама проширићеш знање и боље разумети карактеристике, функције, типове и распрострањеност насеља на Земљи.

Реконструкција и остатки језерског насеља из доба неолита

Насеља се најчешће дефинишу као места сталног или повременог боравка људи где се одвијају њихова производна делатност и друштвени живот. Она имају своје име и територију.

Прва насеља настају развојем пољопривреде, пре свега земљорадње. Тада људи прелазе са сакупљачких делатности на обраду земље, а касније и на припитомљавање животиња. Прва насеља су била сеоска. Формирали су их људи када су почели да насељавају просторе око великих река, где су имали приступ пијаћој води и плодном земљишту. Прве куће су правили од природних материјала који су били доступни: дрво, трска, земља и камен. Груписањем кућа на одређеном простору настала су прва насеља. Развојем привреде и настанком нових делатности, пре свега занатства, рударства и трговине, појавио се нови тип насеља – град.

Реконструкција пећине-колибе у каквој су људи живели пре око 5 000 година на Иберијском полуострву

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Кносос се сматра најстаријим градским насељем у Европи. Верује се да је био средиште минојске културе и цивилизације, која је своје име добила по легендарном краљу Крита, Миносу (Миноју). Ова цивилизација је основана пре 7 000 година. Остатци минојске палате у Кнососу представљају једно од најзначајнијих археолошких налазишта бронзаног доба на европском тлу. Град су красиле бројне палате и куће са просторијама у којима су биле оставе, складишта, занатске или уметничке радионице. Кносос је био средиште трговачке, административне и уметничке делатности.

Остатци града Кнососа

ДА ПОЈАСНИМО

Археологија је наука која проучава материјалне остатке – уметничке предмете, фосиле, споменике – људског живота и трагове људске делатности у прошлости. Археолог је истраживач који се бави археологијом. Место на којем археолог проналази материјалне остатке назива се археолошко налазиште или археолошки локалитет.

Најстарија насеља и прве цивилизације настале су током неолита (млађег каменог доба). Формирале су се у долинама великих река: Нила, Тигра и Еуфрата, Јордана, Инда, Ганга, Јанџекјанга и других. Колевком многих стarih цивилизација, попут Сумерске, Акадске, Асиријске и Вавилонске, сматра се територија Југозападне Азије. Посебно је значајна Месопотамија, простор између река Тигар и Еуфрат. На простору Месопотамије су се формирала нека од првих насеља.

Најстаријим и најпознатијим насељима на свету припадају: Јерихон, Алеп, Вавилон, Ур и Урук. Становници ових места су се у почетку претежно бавили пољопривредом. Највише су гајили житарице. Археолошка истраживања су показала да је **Јерихон** једно од најстаријих утврђених насеља на свету. Налази се на западној обали реке Јордан, близу Мртвог мора. Сматра се да је насеље основано пре око 9 000 година. Формирано је на раскрсници трговачких путева и имало је добар саобраћајни положај. Налази се на надморској висини од 258 м испод нивоа Светског мора, што га чини најнижим насељем на Земљи.

Остаци Јерихона, најстаријег утврђеног насеља на свету

Обновљене рушевине Вавилона, Ирак

Град Ур, археолошки локалитет
Сумерске цивилизације

Остаци града Урука

Колевком европске цивилизације сматра се античка Грчка. На њеној територији је постојало више градова-држава. Звали су се **полиси** и имали су своју територију, уређење и законе. Настали су спајањем више насеља око утврђених градова. Од свих полиса, **Атина** је била једна од првоформираних и најутицајнијих.

Остаци најстаријих насеља у Србији могу се пронаћи на обалама Дунава. Најпознатија су Лепенски Вир и Винча. **Лепенски Вир** (код Доњег Милановца) је насеље основано пре око 8 500 година у Ђердапској клисури. У питању је простор са погодном климом, пијаћом водом, изолован околним планинама. Мештани су се

Скулптура прародитељке,
символ Лепенског Вира

Катун

Салаш

Камп

Викенд насеље

претежно бавили риболовом, на шта указују праодитељке, камене скулптуре риболиковог изгледа, пронађене у Лепенском Виру. **Винча**, код Београда, једно је од првих градских насеља у Европи. Настала је у периоду 4500–3200. г. п. н. е. Винчанске куће су грађене од блата и песка са две или више просторија и огњиштем у средини. Становништво се бавило ловом, риболовом и пољопривредом.

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Лепенски Вир представља археолошки локалитет са остацима културе која је доживела врхунац свог развоја у периоду 6500–4500. г. п. н. е. Локалитет је откривен приликом археолошких ископавања током изградње хидроелектране Ђердап I, крајем 60-их година 20. века. Данас је Лепенски Вир заштићени археолошки комплекс у склопу којег постоје музеј и центар за посетиоце.

Насеља се међусобно разликују према површини, положају, броју становника, изгледу, функцијама и др. Према трајању насељености, насеља се деле на: стална и привремена. **Сталним насељима** припадају села и градови. То су насеља која су насељена током читаве године. **Привремена насеља** могу бити: сточарска (катуни), ратарска (салаш), виноградарска (пимнице), викенд и камп насеља. Она су насељена само у одређеном делу године, претежно лети, када је сезона пољопривредних радова, бербе грожђа, чувања стоке или туристичких кретања. **Катуни** су привремена насеља у планинским пределима у којима сточари бораве за време испаше стоке. **Салashi** су привремена насеља у низијским и равничарским пределима, у којима земљорадници живе и бораве само за време обављања пољопривредних послова или обраде земље. **Пимнице** су привремена насеља у виноградарским подручјима. Људи бораве у њима за време обављања послова у виноградима или припремања грожђа и вина у винским подрумима. **Камп насеља и викенд насеља** су насеља у туристичким или другим местима која су насељена током туристичке сезоне и служе за одмор претежно градског становништва.

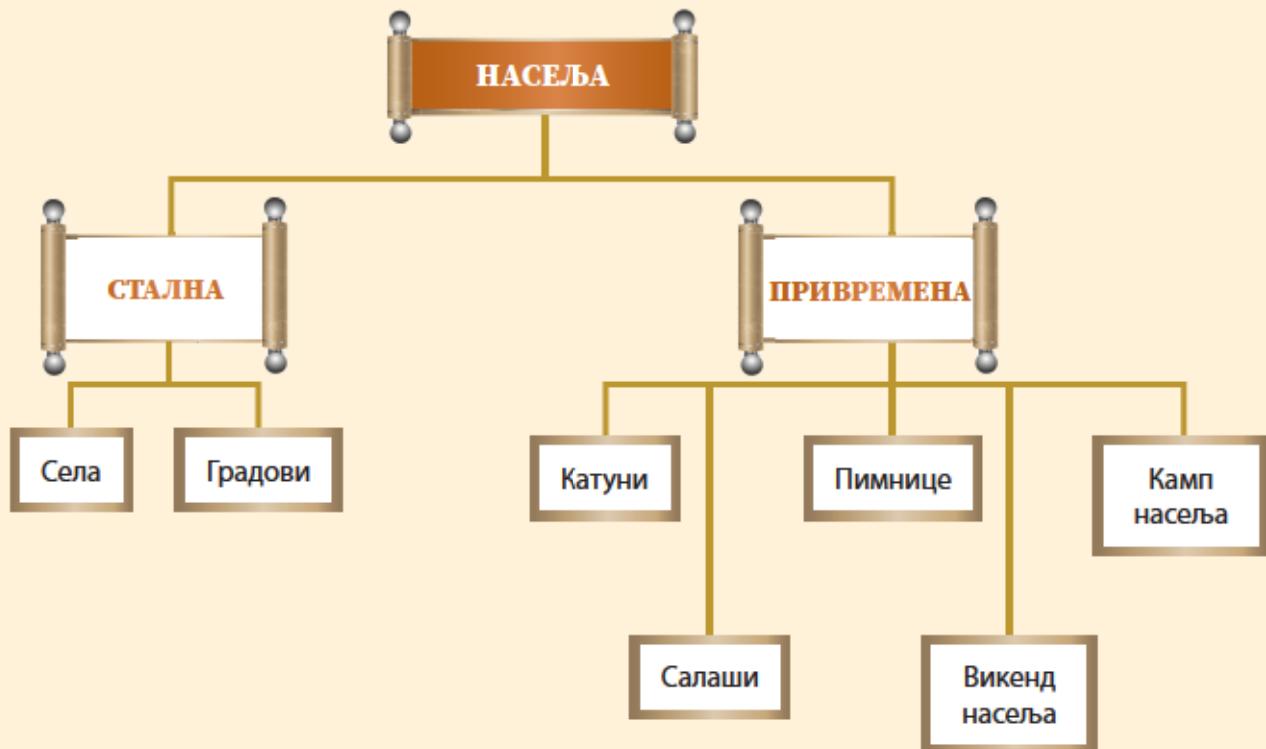

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Пимнице су насеља која представљају јединствен комплекс винских кућа са подрумима вина. Настале су у периоду од половине 18. века до почетка 20. века. У Србији је најпознатија пимница села Рајац. Налази се недалеко од истоименог села, на брежуљку поред реке Тимок. Комплекс овог насеља чини 270 пимница са централним тргом и чесмом. Подруми су делимично укопани у земљу како би температура врло мало варирила током године. На спрату постоје просторије у којима људи бораве у доба бербе и прављења вина.

Привремена насеља Рајачке пимнице код Неготина

КОРИСТАН ЛИНК

На следећем линку можеш да погледаш изглед насеља и збирку вредних предмета који су пронађени на локалитету Лепенски Вир, а коју је приредио Народни музеј у Београду:

<http://www.narodnimuzej.rs/o-muzeju/izlozbeni-prostori/muzej-lepenski-vir>

Материјалу можеш да приступиш и скенирањем QR кода.

САДА ЗНАШ

- Насеља су места сталног или повременог боравка људи где се одвијају њихова производна делатност и друштвени живот. Она имају своје име и територију.
- Најстарија насеља и цивилизације настале су у доба неолита (млађег каменог доба), у долинама великих река, као што су Нил, Тигар и Еуфрат, Инд, Ганг и Јангџекјанг.
- Једно од најстаријих утврђених насеља на свету је Јерихон, основан пре око 9 000 година.
- У античкој Грчкој, која се сматра колевком европске цивилизације, постојали су градови-државе. Звали су се полиси и настали су спајањем више насеља око утврђених градова. Атина је била једна од првоформираних и најутицајнијих.
- Најстарија насеља у Србији су Лепенски Вир и Винча.
- Према трајању насељености, насеља се деле на стална и привремена.
- Стална насеља су села и градови, а привремена су ратарска, сточарска, виноградарска, викенд и камп насеља.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Насеља су _____.
 - б) Најстарија насеља настала су током _____.
 - в) На територији античке Грчке, постојало је више мањих _____.

2. У долинама којих великих река су настала најстарија насеља?

Заокружи слово испред тачног одговора.

- а) Нила, Тигра и Еуфрата б) Дунава, Рајне и Мајне в) Мисисипија и Мисурија

3. Заокружи слово **Т**ако је тврђња тачна, а слово **Н**ако је нетачна.

- а) Људи су прве куће градили од природних материјала који су им били доступни:

дрво, трска, земља и камен.

T H

- б) Најстарије утврђено насеље на свету је Ур.

T H

- в) Према трајању насељености, насеља се деле на села и градове.

TH

4. Повежи назив насеља са одговарајућим објашњењем.

- Јерихон • Једно од првих градских насеља у Европи.

- Насеље основано пре око 8 000 година у Ђердапској клисури.

- Лепенски вир • Једно од најстаријих утврђених насеља на свету.

- #### 5. Објасни разлике између насеља.

- ### **а) Села и города**

Digitized by srujanika@gmail.com

- #### б) Села и садаша

- в) Градова и виконав часопис

Digitized by srujanika@gmail.com

4.2. ПОЛОЖАЈ И ГЕОГРАФСКИ РАЗМЕШТАЈ НАСЕЉА

ПОДСЕТИ СЕ

Шта су насеља? Где су се градила прва насеља? Чиме су се људи бавили у прошлости? Чиме се данас баве становници градова и села? Погледај карту света и одреди у којим областима се налази највећи број насеља.

На планети Земљи постоје велике разлике у насељености између континената и између северне и јужне полулопте. Већина светског становништва живи на северној Земљиној полулопти: у Северној Америци, Азији и Европи. Највећи број насеља налази се на овим просторима. **Математичко-географски положај насеља** можеш да одредиш у односу на екватор и Гринич. Северна граница простирања насеља налази се на око 80° – 82° северне географске ширине у северним деловима Северне Америке и Евроазије. Најсеверније насеље на Земљи је Алерт, у Канади, које се налази на око 82° N. Јужна граница насељености простире се до око 54° јужне географске ширине. Она обухвата крајње јужне делове Јужне Америке и нека острва у Јужном океану. Најјужније насеље на Земљи је Пуерто Вилијамс, у Чилеу, које се налази на око 54° S.

Пуерто Вилијамс, најјужније насеље на Земљи

Алерт, најсеверније насеље на Земљи

На положај насеља утичу и физичко-географски (природни) и друштвено-географски фактори. Значајни **физичко-географски фактори** су: рељеф и надморска висина, клима, плодно земљиште и близина воде. Највише насеља налази се у пределима поред обала мора и океана, речних долина, плодних низија и котлина; у умереном топлотном појасу и на низим надморским висинама. Близина воде условљава пријатнију климу, могућност водоснабдевања насеља и има велики значај за развој бројних привредних грана. Нису се случајно прва насеља формирала уз обале река, језера и мора. Данас се нека од највећих насеља на свету налазе на обалама мора и океана. Нека од тих насеља су: Токио, Њујорк, Сиднеј, Рио де Женерио, Мумбай и Шангај.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- математичко-географски положај насеља
- физичко-географски фактори
- друштвено-економски фактори

О горњој и доњој граници насељености било је речи у лекцији „Број и распоред становништва на Земљи“. Врати се на ову лекцију и погледај карту „Карта густине насељености у свету“ на стр. 44. у уџбенику. Зашто на високим планинама живи мали број становника у поређењу са долинама великих река попут Ганга или Нила? Да ли је више насељена северна или јужна Земљина полулопта? Зашто?

Природни фактори у различитим деловима света, утицали су и на различит изглед кућа, а самим тим и насеља. Неки од различитих типова кућа су: земунице, сојенице, јурте, колибе и иглу. Најстарији тип кућа који су људи градили у прошлости су **земунице**. То су места за становање која су потпуно или делимично укопана у земљу. Налазе се у брдско-стеновитим пределима, где их има и данас. **Сојенице** су куће у поплавним или мочварним крајевима, уз обале река, језера и мора. Издигнуте су изнад воде дрвеним стубовима.

Земунице

Сојенице

У степским пределима (Средња Азија), где нема дрвећа, дувају јаки ветрови. Људи на овим местима граде куће попут шатора, које се зову **јурте**. Састоје се од дрвене конструкције покривене кожом. У неким полупустињским и пустињским пределима, оазама и практично свим номадским културама, граде се колибе. **Колиба** је тип куће која се брзо и лако гради од доступних материјала (дрво, блато, трска или лишће). Лако је преносива и може да поднесе већину временских услова. У северним поларним пределима, Ескими граде **иглу**. То је кућа у облику куполе, напраљена од снега и ледених плоча.

Јурта

Колиба

Иглуи

ДА ПОЈАСНИМО

Еским је заједнички назив за сродне етничке групе које живе у арктичким подручјима.

Од **друштвено-географских фактора** издвајају се: културно-историјске прилике, војно-стратешки положај, саобраћајна повезаност и привредна развијеност. **Културно-историјске прилике** утицале су на то да су се насеља у прошлости брзо мењала. Мењали су се њихов положај и величина, као и облик кућа. Због честих сукоба и освајања у прошлости, насеља су углавном била утврђена и формирана на узвишењима. Некада су била окружена водом. Ова насеља имала су и значајан **војно-стратешки положај** и било је важно заштити их. Како је растао број становника у утврђеним градовима становништво је почело да гради куће и да живи ван зидина града. Град је растао, а утврђење је остало само један мали део града. Већина светских градова који су имали важан саобраћајни и стратешки положај били су у прошлости утврђени градови: Истанбул, Рим, Атина, Гибралтар, Валета и други.

У Србији то су градови са тврђавама: Смедерево, Ниш, Нови Сад. Данас, та стара утврђења имају туристичке функције, или су археолошки локалитети и центри културне баштине.

Смедеревска тврђава

Тврђава Петроварадин у Новом Саду

Прва насеља формирала су се на раскрсницама важних путева због **саобраћајне повезаности**. То су били саобраћајни центри у којима се постепено повећавао број становника. У тим насељима су се организовале и бројне друге активности као што су угоститељство, производно занатство, а вишак произведене робе се користио за размену. На тај начин се развија трговина, а таква насеља постају и трговачки центри. Развој трговине и добра саобраћајна повезаност условили су развој и других привредних грана, а тиме и привредну развијеност.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Акропол (од грчких речи „акрос“ – врх, и „полис“ – град) је стено-вито брдо и античко светилиште у Атини. На врху Акропоља налази се утврђење које је једно од најлепших архитектонских комплекса на свету. На врху су остаци утврђења унутар кога је храм Партенон, посвећен богињи Атини, заштитници града. Партенон је најстарија сачувана грађевина и симбол античке Грчке. Храм и утврђење изграђени су у 5. веку п. н. е.

У том периоду Атина је била на врхунцу своје моћи, а Акрополь главно упориште града. Данас је овај локалитет најпосећенија туристичка атракција града.

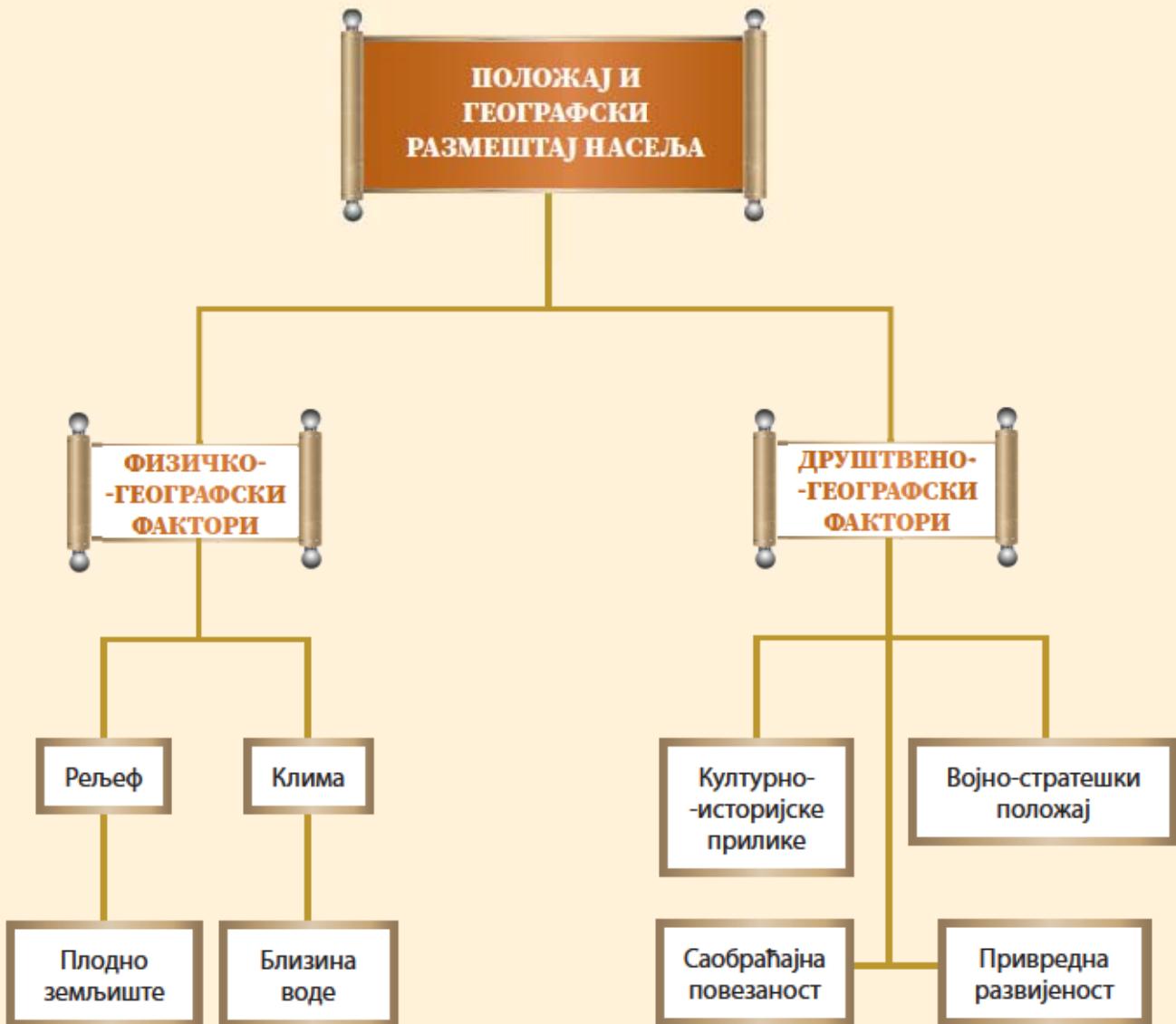

Акрополь

Град Дуйзбург у Рурској области

Привредна развијеност омогућила је настанак бројних великих насеља и привредно развијених области у свету. Ове области поседују значајна природна богатства (нпр. руде метала или неметала), и смештене су поред обала река или на раскрсницама важних саобраћајница. У таквим областима развио се велики број насеља. Рурска област у Немачкој, на пример, поседује велико рудно богатство и испресецана је бројним водотоковима. Овакав положај и природно богатство, условили су изградњу једне од највећих градских регија у Европи, са више од 10 градских насеља.

САДА ЗНАШ

- На положај и размештај насеља утичу физичко-географски (природни) и друштвено-географски фактори.
- Значајни физичко-географски фактори су: рељеф, клима, плодно земљиште, близина воде. Они су у различитим деловима света условили различит изглед кућа и насеља. Неки од тих типова кућа су: земунице, сојенице, јурте, колибе и иглу.
- Од друштвено-географских фактора значајни су: друштвено-историјске прилике, војно-стратешки положај, саобраћајна повезаност и привредна развијеност.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

- Допуни реченице тако да буду тачне.
 - На положај и размештај насеља утичу _____.
 - Северна граница насељености обухвата _____.
 - Јужна граница насељености простира се на _____.
 - Највише насеља има у пределима поред _____.
- Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - Најмањи број насеља налази се у пределима поред обала мора и океана, речних долина, плодних низија и котлина. **T** **H**
 - Значајни физичко-географски фактори су: рељеф и надморска висина, клима, плодно земљиште и близина воде. **T** **H**
 - Природни фактори ни на који начин не утичу на изглед и распоред насеља. **T** **H**
- Како су културно-историјске промене утицале на развој насеља?
Заокружи слово испред тачног одговора.
 - Насеља су се брзо мењала.
 - Настајала су бројна велика насеља и привредно развијене области широм света.
 - Развијала се трговина, а градови су постали трговачки центри.
- Повежи типове кућа са одговарајућим објашњењем, тако што ћеш слово испред типа куће уписати на празну линију испред одговарајућег објашњења.
 - земунице
 - сојенице
 - јурте
 - колибе
 - иглу

_____ Куће у облику куполе, напралјене од снега и ледених плоча.

_____ Куће попут шатора, које чини дрвена конструкција покривена кожом.

_____ Куће издигнуте дрвеним стубовима изнад воде.

_____ Куће у брдско-стеновитим пределима које су потпуно или делимично укопане у земљу.

_____ Куће које се брзо и лако граде од доступних материјала (дрво, блато, трска или лишће).
- У свесци напиши који физичко-географски и који друштвено-географски фактори утичу на положај и размештај насеља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- величина насеља
- сеоска насеља
- градска насеља
- функције насеља

4.3. ВЕЛИЧИНА И ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА

ПОДСЕТИ СЕ

Која су највећа насеља по броју становника? Чиме се претежно баве људи у сеоским насељима? Која занимања су заступљена у градовима?

Важни критеријуми у утврђивању типа и облика насеља су величина и функције насеља. Иако је тешко одредити општи критеријум за одређивање типа и величине насеља, најчешћа је подела насеља на сеоска и градска. **Величина насеља** се односи на број становника тог насеља. **Сеоска насеља** се према величини деле на: **мала** (до 500 становника), **средња** (500–2 000 становника) и **велика села** (више од 2 000 становника). **Градска насеља** се по величини деле на: **мале градове** (5 000–20 000 становника), **градове средње величине** (20 000–100 000 становника), **велике градове** (преко 100 000 становника), **милионске градове** (преко 1 000 000 становника) и **међајградове** (преко 10 милиона становника).

Редни број	Град	Држава	Број становника у милионима
1.	Токио	Јапан	37,2
2.	Њу Делхи	Индија	32,9
3.	Шангај	Кина	29,2
4.	Дака	Бангладеш	23,2
5.	Сао Пауло	Бразил	22,6
6.	Мексико Сити	Мексико	22,3
7.	Каиро	Египат	22,2
8.	Пекинг	Кина	21,8
9.	Мумбај	Индија	21,3
10.	Осака	Јапан	19

Популационо највећи градови света (2023.)

Функција насеља односи се на занимања којима се бави већина становника тог насеља. Највећи део сеоског становништва бави се пољопривредом и у селима је доминантна пољопривредна функција. Ипак, она могу имати и друге функције, које су мање заступљене. То су рударска, туристичка или саобраћајна. Међутим, како пољопривреда преовладава, сеоска насеља су често **монофункционална**, имају једну функцију.

Становници градова се претежно баве различитим, непољопривредним делатностима. Градска насеља најчешће имају више функција: индустријску, саобраћајну, трговинску, административну, културну и туристичку. Зато су градови претежно **полифункционална насеља**, имају више функција.

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Поред тога што је највећи град на свету, Токио је и пример заштите животне средине. Улице и тротоари у Токију су беспрекорно чисти иако нема контејнера за одлагање смећа. Становници града пажљиво разврставају смеће и одређене типове отпада износе у одређено време, када га сакупљају запослени у градској чистоћи. Смеће се одвози на рециклажу и у фабрике за прераду отпада, где се праве нови производи.

Токио, највећи мегаград на свету

У почетку су сва насеља имала само једну функцију. Развојем насеља и нових делатности, настају насеља са више функција. Постоје насеља у којима, поред бројних функција, доминира једна. Она се обично називају **центрима**. Зависно од доминантне функције, она могу бити индустријски, рударски, саобраћајни, трговачки, туристички или културни центри.

Индустријска функција је централна у насељима са великим бројем фабрика, индустријских постројења и компанија (нпр. град Крагујевац у Србији). Претежно **рударску функцију** имају насеља у којима постоје рудници, из којих се експлоатишу рудна богатства, и постројења за прераду руда (нпр. град Бор у Србији). **Саобраћајна функција** је кључна у насељима кроз која пролазе важне националне и међународне саобраћајнице (нпр. град Ниш у Србији). Ако у насељу постоји значајан број трговачких предузећа и компанија, на важним саобраћајницама, доминантна је трговачка функција (нпр. град Суботица у Србији). **Туристичка функција** је примарна у насељима са природним и културним вредностима и знаменитостима које привлаче велики број туриста (нпр. Врњачка бања у Србији). Када је насеље седиште послова којима се баве локални, регионални и државни органи власти, у њему преовлађује **административна функција** (нпр. град Београд у Србији). Бројне установе културе, попут музеја, галерија, позоришта и културних центара, одлика су насеља у којима је **културна функција** доминантна (нпр. град Нови Сад у Србији).

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Италијанско насеље Карака карактеристично је по доминантној рударској функцији. Она се развила захвљујући руднику и каменолому. Карака је позната по вађењу најпознатијег и најцењенијег мермера на свету, који се у грађевинарству сматра украсним каменом. Рударство је почело да се развија у овом насељу пре више од 2 000 година, а достигло је свој врхунац у ренесанси. Од комада каракског мермера изграђене су бројне катедрале, палате и исклесана Микеланђелова вајарска дела.

Катедрала у Караки изграђена је од чуvenог мермера из овог места

САДА ЗНАШ

- Тип и облик насеља одређују се на основу величине и функција насеља.
- Величина насеља односи се на број становника тог насеља.
- Сеоска насеља се према величини обично деле на: мала (до 500 становника), средња (500–2 000 становника) и велика (више од 2 000 становника).
- Градови по величини могу бити: мали градови (5 000–20 000 становника), градови средње величине (20 000–100 000 становника), велики градови (преко 100 000 становника), милионски градови (преко 1 000 000 становника) и мегаградови (преко 10 милиона становника).
- Под функцијама насеља подразумевају се све активности везане за живот и рад становништва.
- Сеоска насеља су често монофункционална и у њима доминира пољопривредна функција. Са друге стране, градска насеља су најчешће полифункционална. Њихове функције могу бити: индустријска, саобраћајна, трговинска, административна, културна, образовна и туристичка.
- Насеља која имају више функција од којих је једна доминантна се обично називају центрима. Зависно од доминантне функције, она могу бити индустриски, рударски, саобраћајни, трговачки, туристички или културни центри.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Битни критеријуми за одређивање типа и облика насеља су _____ и _____.
 - б) Упркос одсуству општег критеријума за одређивање типа и величине насеља, она се обично деле на _____ и _____.
 - в) Обављање одређених активности у насељу представља његову _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) У сеоским насељима највећи део становништва се бави земљорадњом. **T** **H**
 - б) Под функцијама насеља подразумевају се све активности везане за утврђивање броја становника. **T** **H**
 - в) Градска насеља имају више функција. **T** **H**
3. Који је највећи град на свету према броју становника? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Њу Делхи
 - б) Шангај
 - в) Токио
4. Попуни празна поља на основу поделе села и градова према величини.

СЕОСКА НАСЕЉА	ГРАДОВИ
_____	_____
_____	_____
_____	_____

5. Које функције могу да имају градска насеља? Одговор напиши у свесци.

4.4. ТИПОВИ НАСЕЉА

ПОДСЕТИ СЕ

Како географски положај утиче на настанак и развој насеља? Шта је функција насеља? Шта су монофункционалана, а шта су полифункционална насеља?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- село
- разбијени тип села
- збијени тип села
- линијски тип села
- град
- паметна насеља
- мешовита насеља

Села су мања насеља у којима се становништво претежно бави пољопривредом. Другачије се називају и **рурална насеља**. По изгледу, распореду кућа и њиховом простирању, сеоска насеља се могу поделити на три типа. То су: разбијени, збијени и линијски тип. **Разбијени тип** сеоских насеља карактеристичан је за планинске области. У овим насељима куће су подељене у скупине које се зову засеоци. Они су међусобно удаљени од неколико стотина метара до неколико километара. Обично су одвојени речним долинама, шумским или пољопривредним површинама. Ова села заузимају велику површину, али имају мали број становника. Становништво овог типа насеља се претежно бави сточарством.

Збијени тип сеоских насеља јавља се у низијским областима. Куће су „збијене“ јер се налазе једна поред друге, док су обрадиве површине и имања лоцирана иза кућа или око насеља. Овај тип насеља заузима малу површину, али у њему живи велики број становника. Становништво се претежно бави земљорадњом.

Линијски тип села формирао се дуж саобраћајница и речних токова. У оваквим селима обично постоји једна главна улица дуж које се налазе куће. Она се простире дуж читавог насеља. Становништво се претежно бави земљорадњом и трговином.

Разбијени тип сеоских насеља

Збијени тип сеоских насеља

Линијски тип сеоских насеља

У селима живи мањи број становника и она имају малу густину насељености (најчешће 10–30 ст./ km^2). Често су села у брдско-планинским просторима и на просторима у неразвијеним деловима Србије и света слабо уређена и опремљена. Због тога младо и радно активно становништво све више миграира у градове у потрази за послом, больим условима живота или образовањем. У сеоским насељима остају старачка домаћинства и све мањи број

ДА ПОЈАСНИМО

Инфраструктура се односи на систем уређаја и објеката који омогућавају успешно функционисање насеља или државе. О инфраструктури ћеш више учити у једној од каснијих лекција.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Један од најпознатијих примера паметног насеља је Рајнингхаус у Грацу (Аустрија). Насеље комбинује обновљиву сунчеву енергију са енергијом добијеном у оближњем индустријском постројењу. Поседује велики број бициклистичких стаза, зелених површина и паркова. У насељу се налазе и зграде са зеленим крововима и терасама. Оне могу бити станиште за птице, пчеле и друге инсекте. На тај начин се природа спаја са насељеним, урбаним подручјем Рајнингхауса.

људи се бави пољопривредом. Међутим, када се ради о сеоским насељима у плодним равницама или у близини великих градова, инфраструктура и услови становања нису увек неповољни. У развијеним деловима света, попут Западне и Северне Европе, САД-а и Канаде, села су уређенија.

Градови су већа, добро уређена насеља, са већим бројем становника и већом густином насељености. Називају се још и **урбана насеља**. У градовима се становништво претежно бави не-пољопривредним делатностима. Најчешће су полифункционални. Многи различити послови и потреба за бројном радном снагом утичу на то да се све више људи досељава у важне градске центре: привредне, образовне, културне, административне и друге. Иако су градови места научно-технолошког развоја и иновација, они су и места претеране употребе природних ресурса. Ово доводи до загађења животне средине и климатских промена. Како би решили проблем загађености и климатских промена, људи стварају нови тип насеља, тзв. паметна насеља.

Паметна насеља примењују савремена технолошка решења како би смањила потрошњу енергије, повећала квалитет ваздуха и безбедност. Зелене површине у овим насељима заузимају велики простор. Користе се обновљиви извори енергије и саобраћајна средства која не загађују животну средину. Становници врше селекцију и рециклажу комуналног отпада, који се на овај начин претвара у нов производ или ресурс. Овим се смањују трошкови и штити се животна средина.

Постоје и **мешовита насеља**. То су прелазне форме насеља између градова и села. Најчешће настају када се сеоска насеља близу градова мењају под њиховим утицајем. Она попримају другачији изглед и величину и развијају нове функције. Нека села временом постају део града, попут Младеновца, који данас припада граду Београду. Друга села развијају нову доминантну функцију, углавном туристичку. Тада више људи долази у село, граде се смештајни објекти, развија се саобраћајна мрежа и насеље се повећава.

САДА ЗНАШ

- Сеоска насеља се називају и рурална насеља. Деле се на три типа: разбијени, збијени и линијски тип. Често су слабо уређена. Млади често напуштају села и иду у градове, где имају више могућности. У селима живи мали број становника. Доминирају старачка домаћинства.
- Градови су већа и боље уређена насеља. Имају велики број становника и већу густину насељености. Називају се и урбана насеља.
- Паметна насеља су тип насеља у којима становници, уз примену савремене технологије, рационално користе обновљиве изворе енергије, брину о животној средини и уређују је заједничким акцијама.
- Мешовита насеља су прелазна форма насеља између градова и села.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТAK

Истражи и напиши рад о свом насељу. Како се насеље зове? Како је добило име? Који је његов географски положај? Које су главне природне и друштвене карактеристике насеља? Наведи податке о становништву и изгледу насеља. Напиши које су функције насеља. Чиме се људи баве? Које фабрике или предузећа постоје у насељу? Задатак можеш да урадиш самостално, у пару или у групи.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Мања насеља у којима се становништво претежно бави пољопривредом називају се _____.
 - б) Већа и боље уређена насеља, са већим бројем становника и већом густином насељености називају се _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Разбијени тип сеоских насеља карактеристичан је за планинске области и становништво се претежно бави земљорадњом. **T** **H**
 - б) Збијени тип сеоских насеља карактеристичан је за низијске области и становништво се претежно бави сточарством. **T** **H**
 - в) Линијска насеља формирала су се дуж саобраћајница и речних токова. **T** **H**
3. Упореди сеоска и градска насеља и наведи разлике између њих. У левој колони напиши главне карактеристике сеоских насеља, а у десној колони главне одлике градова.

Сеоска насеља	Градска насеља

4. Зашто младо становништво миграира из села у град?

5. а) Како изгледају паметна насеља? У чему је њихов значај? Описи у неколико реченица.

- б) Како би твоје насеље могло да се уреди као паметно насеље? Шта треба да се промени? Која решења могу да се примене? Осмисли и напиши кратак план акције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- урбанизација
- агломерација
- конурбација
- мегалополис
- субурбанизација
- псевдоурбанизација

4.5. ПРОЦЕСИ У РАЗВОЈУ НАСЕЉА – ПРОЦЕС УРБАНИЗАЦИЈЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Зашто се људи селе у градове? Које су последице ових миграција?

Насеља широм планете Земље временом се мењају. Нека насеља нестају зато што њихово становништво одлази. Нека се развијају, постају већа и модернија, са већим бројем становника. Нека мењају своје функције.

Урбанизација је процес настанка и развоја градова, њиховог просторног ширења, повећања броја градског становништва и ширења утицаја града. Удео градског становништва у укупном становништву показује степен урбанизације. Развој индустрије је створио потребу за бројном радном снагом, које није било до-вољно у градовима. Из тог разлога је дошло до великих миграција становништва из села у градове и тако се задовољила потреба за радном снагом у градовима. Услед тога, долази до депопулације сеоских насеља, напуштања пољопривреде и пренасељавања градова. Брз темпо раста броја градског становништва назива се **урбана револуција**. Број градова и градског становништва је све већи широм света. Некада је у свету био доминантан удео сеоског становништва. Године 1800. удео градског становништва у укупном светском становништву износио је око 2%. Данас у градовима живи око 57% светског становништва.

Однос руралног и урбаног становништва у свету од 1800. до 2020. године

Урбанизација утиче и на настанак нових, ширих урбаних области. Области које настају спајањем великих градова са околним насељима називају се **агломерације**. Када се више агломерација или градова са сличним функцијама споји дуж саобраћајница настају **конурбације**.

Најпознатије конурбације у Европи су Рур и Рандстад. Рур (Рурска област) је конурбација у Немачкој. Настала је спајањем индустријских градова Дуизбурга, Есена, Бохума, Хана и Дортмун-

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Рандстад има око 7 милиона становника. Једна је од највећих конурбација Европе. Осим четири највећа града Холандије, обухвата и Ротердам, највећу луку у Европи. Готово половина Холандских универзитета и парламент (Хаг) налазе се у Рандстаду. Назива се и метропола „Делта”, јер је настао у области која обилује речним ушћима. Рандстад има значајан културни, економски и политички утицај.

да. Рандстад је конурбација у Холандији. Обухвата четири највећа холандска града: Амстердам, Ротердам, Хаг и Утрехт, као и њихову околину.

Мегалополис (од грчких речи „мегало” – велики, и „полис” – град) настаје спајањем више конурбација на већим просторима. Ове урбане целине настале су у каснијим фазама урбанизације. Реч мегалополис се првобитно односила на простране, урбанизоване зоне на територији Сједињених Америчких Држава. Босваш (Бостон–Вашингтон), Сан-Сан (Сан Диего–Сан Франциско) и Чипитс (Чикаго–Питсбург) су мегалополиси у САД.

Данас, мегалополиси постоје широм света. Највећи је Токайдо (Токио–Осака) у Јапану, са око 60 милиона становника. Највећи кинески мегалополис је „Делта Бисерне реке”. Састоји се од девет великих градова. У Европи се издвајају: Енглески мегалополис (Лондон–Ливерпул) и Рајнски (Рандстад, Рур) у Холандији и Немачкој.

Мегалополис	Градови у његовом саставу	Оквиран број становника у милионима
Токайдо (Јапан)	Токио, Осака, Нагоја, Кјото, Јокохама	60
Делта Бисерне реке (Кина)	Гуангџу, Шенчен, Фошан, Донгуан, Џонгшан, Џухај, Ћијангмен, Хуиџу, Џаокинг	55
Босваш (САД)	Бостон, Филаделфија, Балтимор, Њујорк, Вашингтон	50
Чипитс (САД)	Чикаго, Детроит, Кливленд, Питсбург	35
Сан-Сан (САД)	Сан Франциско, Лос Анђелес, Сан Дијего	25

Популационо највећи мегалополиси света (2023.)

Због погоршања услова за живот, буке, гужве у саобраћају, нарушавања животне средине и пренасељености, људи напуштају урбана градска језгра и почињу да живе на ободима градова. Ободни делови градова су добро саобраћајно повезани са градом, ниже су цене земљишта тако да постају привлачни људима за живот. На тај начин настају приградска насеља. Овај процес пресељавања градског становништва у приградска насеља назива се **субурбанизација**. Некада долази до **псеудоурбанизације** или **„лајне“ урбанизације**. Овај процес је карактеристичан за неразвијене државе и државе у развоју. Реч је о настанку неплански формираних насеља на ивицама градова. У овим насељима нису заступљени урбани услови. То су делови градских насеља које насељава сиромашно становништво и у којима су услови живота веома лоши. Људи живе без струје, воде и канализације. Ова насеља зову се **сиротињска насеља** или **сиротињске четврти**. У различитим деловима света она се другачије називају. У државама Јужне Америке се називају **фавеле**, а у Индији **сламови**. Сиротињске четврти постоје и у богатим државама. У њима углавном живе људи који су имигранти и који су имигрирали у потрази за бољим условима живота.

Фавела у Бразилу

САДА ЗНАШ

- Урбанизација је процес настанка и развоја великог броја градова, њиховог просторног ширења, повећања броја градског становништва и ширења градског утицаја.
- Брз темпо раста броја градског становништва назива се урбана револуција.
- Области које настају спајањем великих градова са околним насељима називају се агломерације. Када се више агломерација или градова са сличним функцијама споји дуж саобраћајница настају конурбације.
- Спајањем више конурбација на већим просторима настају мегалополиси.
- Субурбанизација је процес пресељавања градског становништва у приградска насеља.
- Псеудоурбанизација (лажна урбанизација) је процес настанка непланских насеља на ивицама градова. У овим насељима нису заступљени урбани услови.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Процес повећања броја градског становништва и ширења градског простора и утицаја назива се _____.
 - б) Брз темпо раста броја градског становништва назива се _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Рур је конурбација у Холандији која обухвата више индустриских градова: Амстердам, Ротердам, Хаг и Уtrecht. **T** **H**
 - б) Субурбанизација је процес пресељавања градског становништва у приградска насеља. **T** **H**
 - в) Псеудоурбанизација или лажна урбанизација представља нагли раст градова без плана и погодних услова за живот, претежно у државама у развоју. **T** **H**
3. Који је највећи европски мегалополис? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Босваш
 - б) Чипитс
 - в) Токаидо
 - г) Рајнски
4. На празној линији после дефиниције, напиши појам чија је то дефиниција.
 - а) Урбане области које настају спајањем више суседних конурбација на већим просторима.

 - б) Области у којима се више агломерација или градова са сличним функцијама споји дуж саобраћајница. _____
 - в) Области које настају спајањем великих градова са околним насељима. _____
5. У табели испод напиши називе пет највећих мегалополиса света, број њихових становника и назив државе којој припадају.

Мегалополис					
Број становника					
Држава					

4.6. УНУТРАШЊА СТРУКТУРА ГРАДА И УТИЦАЈ НА ОКРУЖЕЊЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта су конурбације, а шта мегалополиси? Који су највећи градови света? Шта је урбанизација и који је њен утицај на свет? Како функционишу паметна насеља?

Унутрашња структура града односи се на размештај градских зона, инфраструктуре и функција унутар његове територије.

Градске зоне су: пословна, стамбена, културна и индустријска зона, као и јавне, зелене површине. **Пословну зону** чине: пословни објекти, банке, поште, јавне и образовне установе, хотели и ресторани. Сви ови објекти обично се налазе у централном делу града и заузимају мање површине. **Стамбена зона** заузима највећи део града и преплиће се са осталим зонама. Чине је стамбени објекти: куће, виле, зграде и солитери.

Пословни део Лондона

Стамбена зона у Минхену

Културну зону града чине објекти за културно-уметничку делатност и културне активности. То су: културни центри, музеји, уметничке галерије, библиотеке, позоришта, биоскопи и концертне дворане.

Народни музеј и Народно позориште у центру Београда

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- унутрашња структура града
- градске зоне
- градска инфраструктура
- паметан град

Индустријска зона се обично налази ван града или на периферији. Фабрике, индустријски објекти и комплекси чине ову зону. Они својим радом изазивају загађење животне средине. **Јавне, зелене површине** чине: паркови, вртови, шумске алеје, шеталишта, тргови и спортски терени. Настају како би се улепшао животни простор, побољшао квалитет вадуха и заштитила животна средина у граду. Градски живот побољшавају и спортски терени, шеталишта и дечија игралишта. Све унутрашње структуре и зоне града су међусобно повезане саобраћајницама.

Индустријска зона

Зона за рекреацију

ДА ПОЈАСНИМО

Рециклажни плато је уређен простор са контејнерима за одлагање и селекцију отпада.

Градска инфраструктура представља сложен и повезан систем инфраструктурних објеката. Инфраструктурни објекти су саобраћајнице, водоводне и канализационе мреже, рециклажни платои и контејнери за одлагање отпада, електро-енергетски систем и телекомуникационе мреже. Сви инфраструктурни објекти доприносе добром и ефикасном функционисању града. Зато се градска инфраструктура симболично назива „кичма“ или „квоток“ урбаног живота.

Саобраћајна мрежа као део градске инфраструктуре у Остину, Тексас, САД

Јавна комунална предузећа (ЈКП), задужена су за спровођење и контролу рада инфраструктурних објеката. Нека од њих су ЈКП: „Градско зеленило“, „Градски водовод и канализација“ и „Градска чистоћа“.

Осим бројних предности, живот у граду прате и проблеми. Загађеност ваздуха, саобраћајне гужве, бука и велика потрошња енергије, само су неки од проблема. Бројни градови често штетно утичу на животну средину. Због тога се све више градова уређује по принципу паметних насеља.

САДА ЗНАШ

- Унутрашња структура града подразумева размештај градских зона, инфраструктуре и функција унутар његове територије.
- Градске зоне су: пословна, стамбена, културна и индустријска зона, као и јавне, зелене површине (паркови, шеталишта, тргови, спортски терени).
- Градска инфраструктура представља сложен и повезан систем саобраћајница, водоводне и канализационе мреже, одношења смећа, електро-енергетског система и телекомуникационе мреже.
- Поред бројних предности, живот у граду доноси и одређене проблеме. Многи градови често штетно утичу на животну средину (загађују ваздух, троше велику количину енергије).

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченицу тако да буде тачна.

Размештај инфраструктуре, градских зона и функција унутар његове територије односи се на _____.

2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

а) Сви објекти у стамбеној зони се обично налазе у централном делу града и заузимају мање површине. T **H**

б) Пословна зона заузима највећи део града. T **H**

в) Градска инфраструктура се симболично назива „срце“ урбаног живота. T **H**

3. Која предузећа су одговорна за добро и ефикасно функционисање града?

Заокружи слово испред тачног одговора.

а) комунална предузећа б) индустријска предузећа в) пословна предузећа

4. Градске зоне повежи са објектима који их чине.

пословни објекти, банке, поште, хотели •	• културна зона
куће, виле, зграде, солитери •	• јавне, зелене површине
музеји, уметничке галерије, библиотеке, биоскопи •	• стамбена зона
фабрике, индустријски објекти и комплекси •	• пословна зона
зелене површине, паркови, шеталишта, тргови •	• индустријска зона

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- рурални процеси
- деаграризација
- дерурализација

ПОДСЕТИ СЕ

Ако младо, радно способно становништво напушта села, док у селима остаје претежно старо становништво, какав је природни прираштај села?

ПОДСЕТИ СЕ

Шта су села и која је њихова главна функција? Какве промене се дешавају у сеоским насељима услед одласка младих? Чиме се баве становници сеоских насеља у твом крају, општини?

У свету постоји велики број села и сеоских насеља. Према подацима из 2022. године, у њима живи око 43% светског становништва. Међутим, у селима се често одвијају процеси деаграризације и дерурализације. Ови процеси се још називају **рурални процеси**. **Деаграризација** је процес смањења удела пољопривредних површина и броја људи који се баве пољопривредом. Људи и даље живе на селу, али се све мање баве пољопривредом. Чешће обављају непољопривредне послове у селу или граду. **Дерурализација** је процес напуштања руралних насеља и пресељења у градска насеља. Процеси деаграризације и дерурализације повезани су са процесом **депопулације**. Младо и радно способно становништво одлази у већа насеља и градове због бољих животних услова, док у селима остаје претежно старо становништво које не може да се бави пољопривредом.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Да ли знаш да се на обронцима Старе планине налази најнеобичније село у Србији? Реч је о селу Гостуша или, како га зову, „каменом селу“. Све куће у селу зидане су постављањем камених плоча једних на друге, без употребе везивног материјала. Ова техника зове се сувозидица. Куће су и покривене каменим плочама, па је цела кућа, од подрума до крова, грађена у потпуности од камена. Некада је ово село имало до хиљаду становника, а данас има свега стотинак. Ове камене куће су обновљене и стављене под заштиту државе. Данас село Гостуша има туристичку функцију.

Село Гостуша

Услед деаграризације и депопулације, земљиште, које су становници села обрађивали, постепено урасте у вегетацију. Њиве, баште и оранице, на којима људи више не раде, постају мање плодне. Постепено прелазе у жбунасту или шумску вегетацију, или мењају намену. Поједина сеоска насеља која се налазе у близини градова попримају модернији изглед. **Модернизација** села се односи на уређивање села асфалтирањем улица, опремљивањем

домаћинства слично градским, и увођењем водовода, канализације, електро и телекомуникационе мреже. На територији ових села се граде трговачке радње, саобраћајнице или угоститељски и индустријски објекти. Временом, оно постаје шире градско подручје, или се налази на периферији града. Процес урбанизације је у овим случајевима веома изражен. Некадашње село Ресник је пример сеоског насеља које је постало део градског подручја – општине Раковица у Београду.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

„Ресник”, Надежда Петровић

Ресник данас

Када се сеоска насеља налазе даље од градова и саобраћајница, на већим надморским висинама, често се одвијају процеси депопулације и деаграризације. Многа таква насеља мењају функцију. Уместо пољопривредом, становништво се бави саобраћајем, трговином, туризмом или угоститељством. Данас, многа сеоска насеља имају или прелазе на туристичку функцију и постају етно-села или бањски туристички центри. Позната етно-села у Србији су Сирогојно, Мокра Гора и Гостуша. Села Горња Трепча и Луково данас су популарни бањски туристички центри - Атомска бања и Луковска бања. Сличних примера има и у другим државама широм света.

Етно-село Сирогојно (Златибор) – поседује јединствен музеј на отвореном, „Старо село”, у којем су представљени архитектура и начин живота људи у овом делу Србије

САДА ЗНАШ

- У свету постоји велики број села и сеоских насеља у којима живи око 43% светског становништва.
- У селима се одвијају рурални процеси као што су деаграризација и дерурализација.
- Деаграризација је процес смањења удела пољопривредних површина и броја људи који се баве пољопривредом.
- Дерурализација је процес напуштања пољопривредних послова, руралних насеља и пресељења у градска насеља.
- Велики број села близу градских насеља, услед урбанизације, постепено постаје део ширег градског подручја или се налази на периферији града.
- Модернизација села подразумева уређење села асфалтирањем улица, опремањем домаћинстава слично градским, и увођењем водовода, канализације, електро и телекомуникационе мреже.
- Бројна сеоска насеља, у данашње време, прелазе са пољопривредне на туристичку функцију и постају етно-села или бањски туристички центри.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

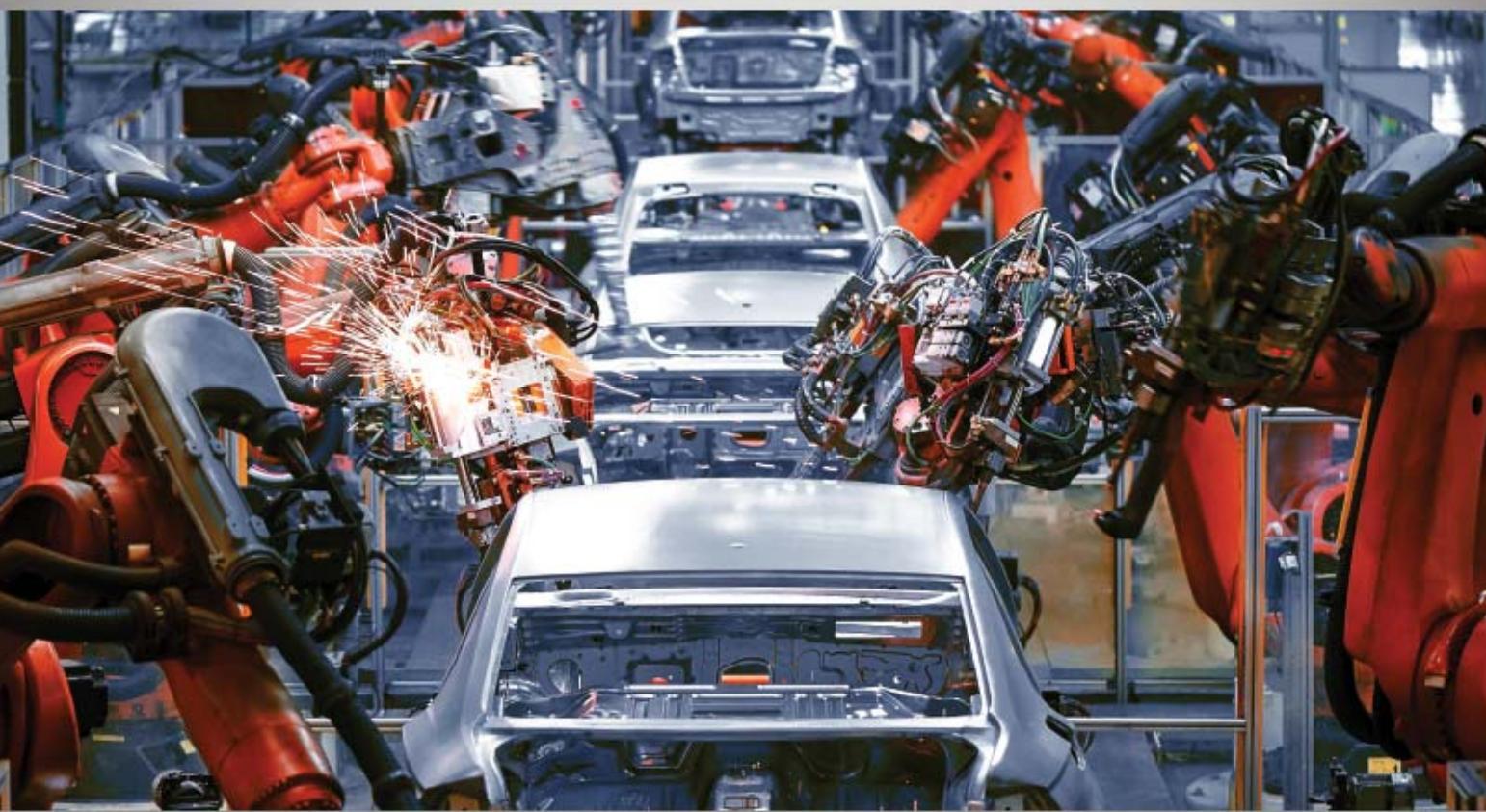
1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) У свету постоји велики број села, у којима према подацима из 2022. године живи око ____ % светског становништва.
 - б) У селима се често одвијају рурални процеси: _____ и _____.
2. Како се села мењају под утицајем руралних процеса?
_____.

3. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Модернизација села односи се на асфалтирање улица, опремање домаћинстава тако да буду налик градским и увођење електро и телекомуникационе мреже. **T** **H**
 - б) Младо и радно способно сеоско становништво одлази у већа насеља и градове због бољих услова живота, образовања или посла. **T** **H**
 - в) Данас, многа сеоска насеља имају или прелазе на саобраћајну функцију и постају туристичка села. **T** **H**

4. Којим се привредним активностима становништво сеоских насеља све чешће бави?
_____.

5. Наведи три примера етно-села и три примера села која су постала бањски туристички центри у Србији.
_____.

5. ПРИВРЕДА

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- који су природни и друштвени фактори који утичу на развој одређених привредних делатности,
- о развоју привреде и утицају на људско друштво,
- о развоју привреде и утицају на животну средину,
- који су економски најразвијенији и неразвијени делови света,
- о концепту одрживог развоја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- привреда
- привредне делатности
- примарни сектор
- секундарни сектор
- терцијарни сектор
- квартарни сектор

5.1. ПРИВРЕДА, ПРИВРЕДНЕ ДЕЛАТНОСТИ И СЕКТОРИ ПРИВРЕДЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Како природа може да утиче на привредне активности људи? Којим пословима се људи баве у свету? Чиме се баве људи у твом крају?

Привреда је скуп делатности које подразумевају производњу и расподелу материјалних добара и обављање услуга које задовољавају људске потребе.

Привредне делатности могу бити производне и непроизводне (услужне). **Производне делатности** су оне у којима се нешто производи или ствара. Земљорадници, рецимо, могу да производе воће или поврће, док инжењери и индустријски радници производе различите машине, средства и уређаје. **Непроизводне делатности** су оне у којима људи пружају одговарајуће услуге. Учитељи или професори образују младе, лекари лече пациенте, а туристички радници организују путовања.

Целокупна привреда дели се на четири привредна сектора. То су: примарни, секундарни, терцијарни и квартарни сектор.

Примарни сектор обезбеђује људима основна средства и производе за живот: храну, дрва и индустријске сировине. У примарни сектор се убрајају: пољопривреда, лов и риболов, и шумарство. **Секундарни сектор** обухвата делатности које се баве коришћењем природних ресурса или прерадом сировина ради добијања нових производа. Секундарни сектор обухвата: рударство, индустрију, грађевинарство и производно занатство.

Пољопривредници производе и беру воће - примарни сектор

Индустрија за прераду воћа (грана прехранбене индустрије) - секундарни сектор

Терцијарни сектор чине услужне делатности: саобраћај, трговина, туризам, угоститељство и услужно занатство. **Квартарни сектор** чине непроизводне делатности које обезбеђују функционисање државе. Квартарни сектор укључује: образовање, науку, здравство, културу, полицију, војску, судство и државну управу.

Трговачка радња за продају производа од прерађеног воћа - терцијални сектор

У научној лабораторији научници проверавају квалитет произведеног сока - квартарни сектор

Поједине привредне делатности деле се на **привредне гране**. Тако се пољопривреда може поделити на земљорадњу и сточарство, а индустрија на тешку и лаку. Привредне делатности су уско повезане, тако да ниједна не може опстати сама за себе. Зато је битно разумети факторе који утичу на развој привреде. Они могу да буду природни и друштвени.

Природни фактори који утичу на развој привреде су: рељеф, клима, геолошка грађа, воде, земљиште, биљни и животињски свет и рудна богатства. Ови фактори чине **природну средину**. Природна богатства (ресурси) су они делови природне средине које људи прерађују и користе за своје потребе. Могу се поделити на обновљива и необновљива природна богатства. **Обновљива природна богатства** су: енергија ветра, Сунца и воде, као и биљке и животиње. **Необновљива природна богатства** су: угљ, гас, нафта и руде. У зависности од богатства и разноврсности природних ресурса поједине државе су унапредиле одређене привредне делатности. Државе које располажу плодним земљиштем, развиле су пољопривреду, док су оне богате рудама развијене рударство.

Друштвени фактори привредног развоја могу бити: демографски, економско-политички и научно-технолошки. **Демографски фактори** су: број становника, природни прираштај, удео младих и радно способних становника, писменост и степен образовања. Важни економско-политички фактори су степен привредне развијености друштва, међународни односи и политичка стабилност државе. **Научно-технолошки фактори** везани су за иновације, проналаске и њихову примену у привреди. Ови друштвени фактори мењају природну средину и стварају географску средину. **Географска средина** је природна средина коју је човек изменио својим активностима и делатностима.

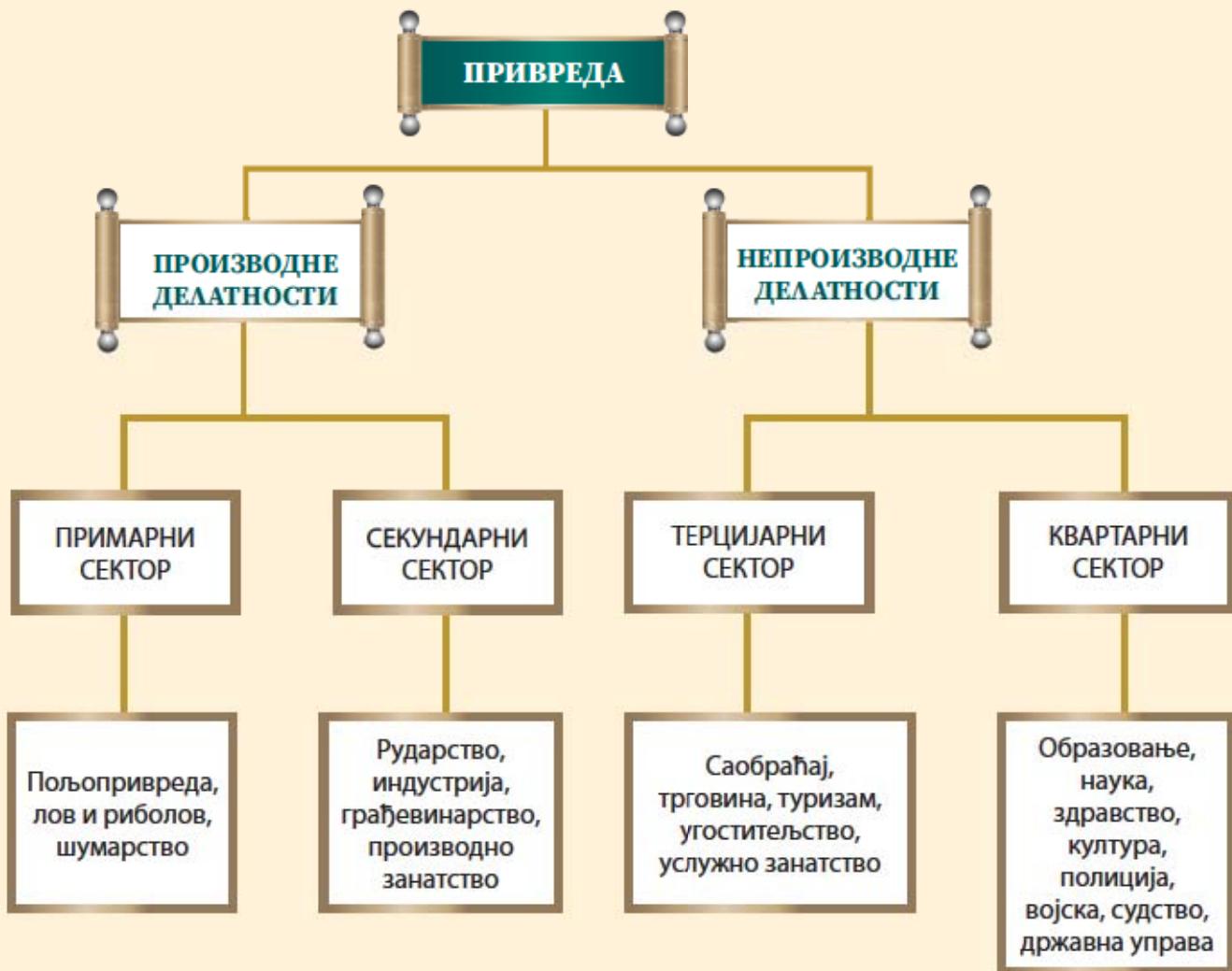
Различити природни и друштвени фактори утичу и на различит степен привредног развоја држава.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Народна Република Кина је један од највећих пољопривредних производија у свету. Ово, у значајној мери, постиже захвальјујући пространом плодном земљишту. Кина производи пшеницу, пиринач, кромпир, парадајз и друге усеве. Она је такође богата рудама (антимон, волфрам, угљ и друге) и у њој је развијено рударство.

- Привреда је скуп свих делатности које се баве производњом и расподелом материјалних добара или пружањем услуга.
- Привреда се дели на четири сектора: примарни, секундарни, терцијарни и квартарни.
- Примарни сектор обухвата: пољопривреду, лов и риболов, и шумарство.
- Секундарни сектор обухвата: рударство, индустрију, грађевинарство и производно занатство.
- Терцијарни сектор обухвата: саобраћај, трговину, туризам, угоститељство и услужно занатство.
- Квартарни сектор обухвата: образовање, науку, здравство, културу, полицију, војску и државну управу.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Основна делатност која подразумева производњу и расподелу материјалних добара и обављање услуга које задовољавају људске потребе је _____.
 - б) Привредне делатности могу бити _____ и _____.
 - в) Целокупна привреда дели се на четири привредна сектора. То су: _____, _____ и _____ сектор.
2. Заокружи слово Т ако је тврдња тачна, а слово Н ако је нетачна.
 - а) Примарни сектор обезбеђује људима основна средства и производе за живот: храну, дрва и сировине за индустрију. Т Н
 - б) Делатности секундарног сектора подразумевају непроизводне делатности. Т Н
 - в) Делатности терцијарног сектора се баве искоришћавањем природних ресурса или прерадом сировина ради добијања нових производа. Т Н
 - г) Делатности квартарног сектора су непроизводне делатности, које обезбеђују функционисање државе. Т Н
3. Шта је географска средина? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Простор који чине: ваздух, вода, земљиште, биљни и животињски свет.
 - б) Природна средина коју је човек изменио својим активностима и делатностима.
 - в) Простор у коме људи својим активностима утичу на привредни развој неке државе.
4. Повежи привредни сектор са делатностима које обухвата.

Примарни сектор •	• образовање, наука, здравство, култура, полиција, војска и државна управа
Секундарни сектор •	• пољопривреда, лов и риболов, и шумарство
Терцијарни сектор •	• рударство, индустрија, грађевинарство и производно занатство
Квартарни сектор •	• саобраћај, трговина, туризам, угоститељство и услужно занатство

5. У празна поља испод напиши који су то природни, а који друштвени фактори који утичу на развој привреде.

Природни фактори:

Друштвени фактори:

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- пољопривреда
- земљорадња
- сточарство
- екстензивна и интензивна пољопривреда

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Пољопривреда се јавила око 10 000 година п.н.е. Тада су номадска племена почела да узгајају пшеницу, јечам, грашак, пасуљ и друге културе. Гајење воћа се јавило у периоду 6 000–3 000 г. п. н. е., а прва врста која се узгајала су биле смокве. Банане су данас воће које је на првом месту у свету по количини усева. Гаје се и расту у више од 100 држава. Индија је држава која производи највише банана, а следе је Кина, Индонезија, Бразил и Еквадор.

ДА ПОЈАСНИМО

Уљарице су биљне културе чије се семе или плод користе за добијање уља, која људи користе у исхрани, или се прерађују у индустрији. У уљарице се убрајају: сунцокрет, уљана репица и соја.

5.2. ПОЉОПРИВРЕДА И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР

ПОДСЕТИ СЕ

Којом делатношћу се најчешће баве становници сеоских насеља? Које биљне културе се узгајају у твојем крају? Да ли знаш које се све домаће животиње гаје у свету?

Пољопривреда је привредна делатност која обухвата обраду земљишта, узгој биљака и домаћих животиња, обезбеђује храну и сировине за потребе индустрије. Од сировина за индустрију истичу се: биљке, животињско месо, вуна, перје и друго. Пољопривреда је једна од најстаријих и најважнијих људских делатности.

Пољопривреда се дели на две гране: земљорадњу и сточарство. **Земљорадња** подразумева обраду земљишта и гајење биљних култура. У оквиру земљорадње издвајају се: **ратарство** (гајење житарица, индустриског и крмног биља), **воћарство** (гајење воћа), **повртарство** (гајење поврћа), **виноградарство** (гајење винове лозе), **цвећарство** (гајење цветних и осталих украсних биљака). **Сточарство** обухвата гајење стоке и може се поделити на: **говедарство** (гајење говеда), **овчарство** (гајење оваца), **козарство** (гајење коза), **свињарство** (гајење свиња), **живинарство** (гајење кокошака, патака, гусака, ћурки), **коњарство** (гајење коња), и **пчеларство** (гајење пчела).

Зависно од природних фактора (рельеф, клима, воде, земљиште и друго) развијају се различите пољопривредне гране. У низијама, у умерено-континенталним климатским областима гаје се ратарске културе: житарице, уљарице, индустриско биље. У унутрашњости континенталног клима, где преовлађују степе, углавном су заступљени ратарство и сточарство. На овим просторима људи претежно гаје коње, овце и житарице.

У областима тропске климе, са високим температурама, узгајају се тропске биљне културе, попут маниоке, батата, банана, кафе и шећерне трске. У субполарним климатским областима, где владају неповољни климатски услови са ниским температурама и где преовлађују тундре, становништво се претежно баве сточарством и узгојем ирваса.

На просторима брдско-брежуљкастих предела, умерено-континенталне климе, становници се баве воћарством и виноградарством. У планинским пределима, у условима планинске климе, ливаде и пашњаци су одлична основа за развој сточарства и узгој говеда, оваца и коза.

Развој пољопривредних грана зависи од различитих друштвених фактора. На пример, савременим агротехничким мерама се постижу већи приноси и квалитет пољопривредних производа. У њих се убрајају: мелиорација (наводњавање и одводњавање), хемизација (употреба хемијских средстава у пољопривреди), механизација (употреба машина у пољопривреди), селекција и укрштање биљака (развој нових биљних врста отпорних на болести и друго). Ове мере су доступне у привредно развијенијим државама, док привредно мање развијене државе мање користе агротехничке мере или их уопште не користе. На основу улагања у гајење биљака и животиња, приноса и начина производње, пољопривреда се дели на екстензивну и интензивну.

Екстензивна пољопривреда је тип пољопривреде који се користио у прошлости, али се у неким државама задржао до данас. Представља старији и једноставнији тип обраде земље који и у великој мери зависи од природних услова. Одликује се ситним улагањима, скромном или беззначајном употребом модерних техника и технологија, малим приносима и малим утицајем на животну средину.

Екстензивна пољопривреда је заступљена у сиромашнијим деловима света

Интензивна пољопривреда је заступљена у развијеним земљама света

Интензивна пољопривреда је модеран облик пољопривредне производње. Подразумева крупна улагања, примену савремених агротехничких мера и машина, велике приносе, али и негативан утицај на животну средину. Хемијска средства, вештачко ђубриво и машине које се користе често загађују воду, земљиште и ваздух, а самим тим и животну средину. Негативан утицај интензивне пољопривреде на окружење огледа се и у крчењу шума и остале вегетације, што доводи до ерозије.

Услед негативних утицаја, током последњих деценија, у свету је све више заступљена органска или еколошка пољопривреда. **Органска (еколошка) пољопривреда** подразумева производњу здраве хране помоћу обновљивих извора енергије и природног ђубрива. Хемијска средства (вештачка ђубрива, пестициди и др.) се не користе. Еколошка пољопривреда је омогућила унапређење и развој пољопривреде и села. Овај тип производње доприноси очувању природних ресурса и животне средине, и даје здраве производе. Он не нарушава и не загађује животну средину. Правилним

и одговорним односом према географској средини постиже се економска развијеност, побољшава се квалитет животне средине и смањују се друштвене разлике. Еколошка пољопривреда је заступљена у неким високо развијеним европским државама, као што су Холандија, Данска и Словенија.

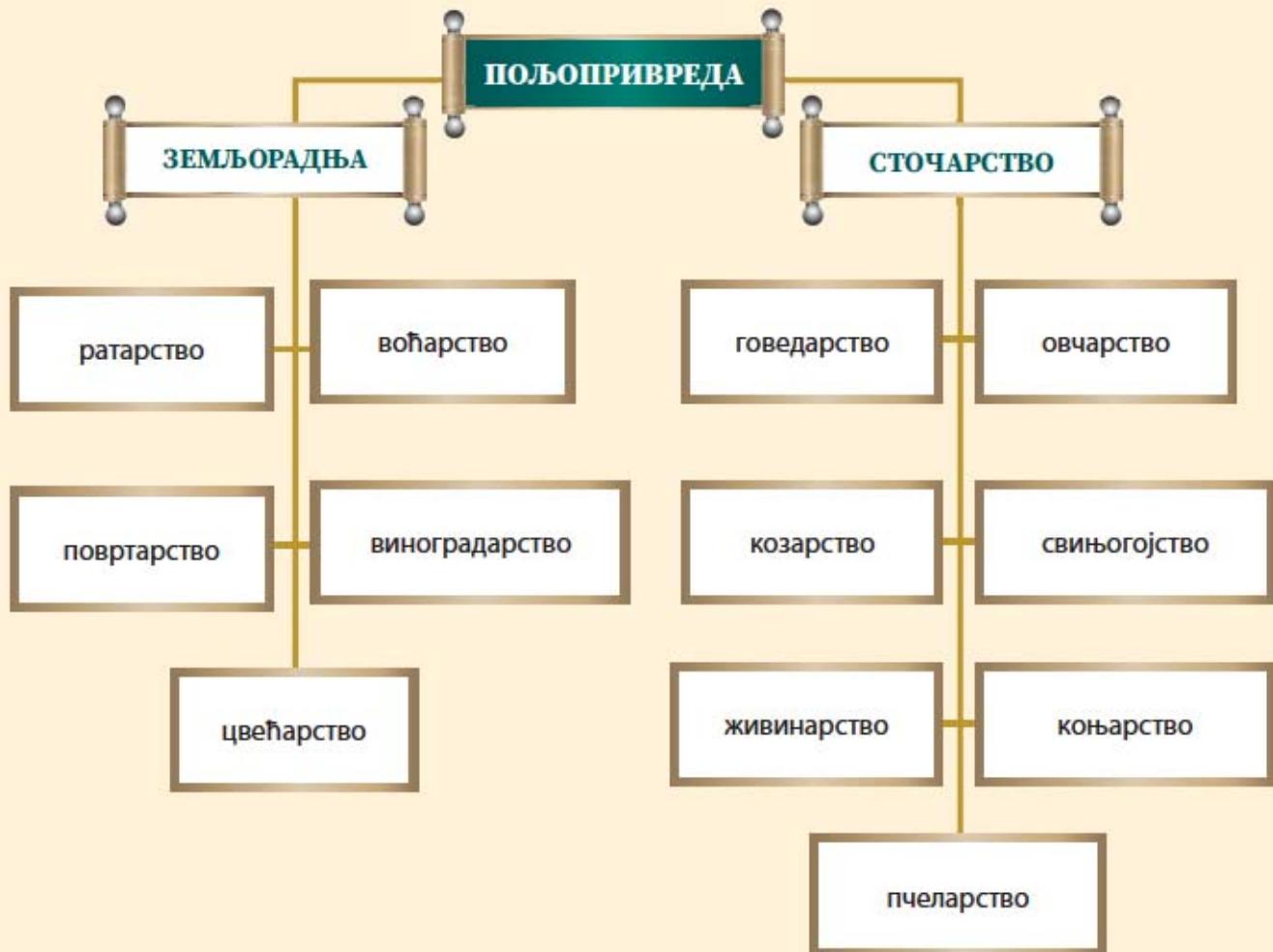

Употреба соларних панела у пољопривредној производњи

САДА ЗНАШ

- Пољопривреда је привредна делатност која се бави узгојем биљака и животиња за потребе исхране и производње индустријских сировина. Дели се на земљорадњу и сточарство.
- Земљорадња подразумева обраду земљишта и гајење биљних култура и дели се на: ратарство, воћарство, повртарство, виноградарство и цвећарство.
- Сточарство обухвата гајење стоке и може се поделити на: говедарство, овчарство, козарство, свињарство, живинарство, коњарство и пчеларство.
- Савременим агротехничким мерама се постижу већи приноси и квалитет пољопривредних производа. У њих се убрајају: мелиорација, хемизација, механизација, селекција и укрштање биљака.
- Природни услови и употреба агротехничких мера утичу на развој различитих пољопривредних делатности.
- Екстензивна пољопривреда је старији и једноставнији облик пољопривредне производње, који зависи од природних услова. Карактеришу је скромна улагања, минимална употреба модерних техника и технологија, мали приноси и занемарљив утицај на животну средину.
- Интензивна пољопривреда је модеран облик пољопривредне производње. Она обухвата знатна улагања, примену савремених агротехничких мера и машина, значајне приносе и негативан утицај на животну средину.
- Органска (еколошка) пољопривреда подразумева производњу здраве хране употребом обновљивих извора енергије, без коришћења хемијских средстава (вештачка ђубрива, пестициди и др.).

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Пољопривреда је привредна делатност која припада _____ сектору.
 - б) Привредна делатност која се бави гајењем и коришћењем биљака и животиња назива се _____.
 - в) Пољопривреда се дели на две гране _____ и _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Земљорадња подразумева обраду земљишта и гајење биљних култура. **T** **H**
 - б) Сточарство обухвата гајење биљака за исхрану стоке. **T** **H**
 - в) Сврха пољопривреде је да обезбеди доволно сировина и хране за животиње. **T** **H**
 - г) Савремене агротехничке мере се примењују ради постизања што већег приноса и квалитета пољопривредних производа. **T** **H**
3. Повежи агротехничку меру са њеним објашњењем.

Мелиорација •	• развој нових биљних врста отпорних на болести и друго
Хемизација •	• употреба радних машина
Механизација •	• употреба хемијских средстава у пољопривреди
Селекција и укрштање биљака •	• наводњавање и одводњавање

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- индустрија
- индустријализација
- тешка и лака индустрија

5.3. ИНДУСТРИЈА И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР

ПОДСЕТИ СЕ

Људи користе природне ресурсе како би добили нове производе. Шта су обновљиви, а шта су необновљиви природни ресурси? Како употреба необновљивих природних ресурса утиче на животну средину? На који начин се прерадом сировина, попут дрвета или руда, добијају нови производи?

Индустрија је привредна делатност која подразумева машинску прераду сировина у полу производе и готове производе. **Полу производ** је производ који није прошао завршну обраду. Најчешће је то део сложенијег производа, који даље треба да се обради тако што ће се додати коначном производу. **Готов производ** је онај чији је процес производње завршен и који је спреман за употребу.

Индустријска производња се одвија у фабрикама и индустријским предузећима. У индустријском процесу учествују квалификована радна снага, машине и сировине. Процес развоја и ширења индустрије назива се **индустријализација**. Овај процес се одвија захваљујући техничким проналасцима. Према врсти производа, индустрија се дели на: тешку и лаку.

Тешка индустрија се бави производњом енергије, метала, машина и материјала потребних у даљем процесу производње. Гране тешке индустрије су: енергетика (производња енергије), петрохемијска индустрија (прерада нафте и гаса), тешка хемијска индустрија (прерада неметала, производња ђубрива), металургија (прерада руда и метала), машинска индустрија (производња машина, возила и конструкција) и индустрија грађевинског материјала (производња цемента, цигле и црепа).

Металургија је део тешке индустрије

Индустрија намештаја је део лаке индустрије

Лака индустрија производи готове производе и средства која се користе у домаћинствима. Гране лаке индустрије су: прехранбена (производња хране и пића), текстилна (производња тканина, одеће), лака хемијска индустрија (производња средстава за хигијену и лекова), дрвна (производња целулозе, папира, дрвног намештаја), индустрија коже и обуће, дуванска индустрија и индустрија гуме.

Природни фактори, као што су земљиште, вода, природна богатства или клима, јасно утичу на развој индустрије. Уколико нека област има плодно земљиште са разноврсним биљним културама и погодне климатске услове, у њој се углавном развија прехранбена индустрија. Ако у некој области има река са енергетским потенцијалима, на њима се граде постројења за производњу електричне енергије – хидроелектране. На развој индустрије утичу и бројни друштвени фактори, попут степена економског улагања државе или научно-технолошког развоја. Државе које улажу у технолошке иновације, роботику или компјутеризовање производње, производе више робе него државе које се првенствено ослањају на људску радну снагу.

Индустрија високе технологије или **хај-тек индустрија** представља најновију и најразвијенију технологију која се користи у многим гранама привреде. Користи се у ИТ индустрији (информационе технологије), роботици, микроелектроници, биомедицини и биотехнологији. Велики број водећих светских фирм које се баве високим технологијама имају своја представништва у Силицијумској долини у Калифорнији (САД). Неке од њих су: „Google“, „Yahoo“, „Apple Park“ и „e-Bay“. Савремене технологије, компјутери и роботи ће у будућности у извесној мери изменити индустријски развој и процес производње. Процењује се да ће многе индустрије у својој производњи корисити роботе и компјутере, и да ће роботи у будућности заменити око 20 милиона радних места.

Аутоматизација у аутомобилској индустрији

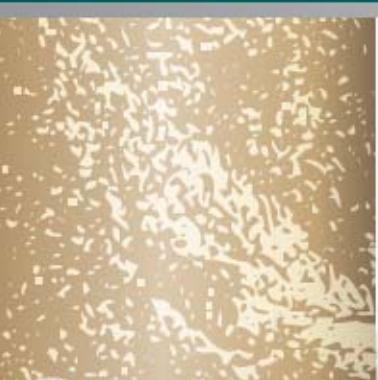
Процес у којем роботи и друге машине замењују људе у обављању одређених послова зове се **автоматизација**. Ове промене ће погоршати друштвене и географске неједнакости, али ће повећати привредни раст многих држава света. Индустриски развој утиче и на животну средину. Индустриска постројења и фабрике стварају комунални отпад, отпадне воде и штетне гасове, чиме се у великој мери загађују вода, земљиште и ваздух. Исцрпљују се природне сировине, ресурси и енергија, и нарушава се изглед пејзажа. Услед огромне количине отпада и нарушувања животне средине развијају се нови видови индустрије, попут „рециклажне“ и „зелене индустрије“. „Рециклажна индустрија“ обухвата сакупљање,

ДА ПОЈАСНИМО

- **Микроелектроника** је област која се бави умањивањем електронских елемената.
- **Биомедицина** је грана медицине која примењује правила биологије и других природних наука у лечењу и медицинским истраживањима.
- **Биотехнологија** обухвата употребу биолошких активности у циљу добијања одређених производа.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Први индустриски робот, Јунимејт (Unimate), коришћен је у САД-у 1961. године у аутомобилској индустрији. Он је представљао механичку руку која је могла да изврши бројне аутоматске радње, претешке или опасне за раднике. Након успеха овог робота почиње ера индустриских робота. Временом роботи преузимају значајан део производње у фабрикама. Данас у свету ради око милион индустриских робота.

прераду и рециклажу отпада, ради добијања сировина за израду нових производа. Рециклирају се старе гуме, стакло, електронски и други отпад. „**Зелена индустрија**“ подразумева изградњу еколошких уређаја, апарати, амбалаже, као и објеката који користе обновљиве изворе енергије. Различита постројења ове индустрије у производњи користе соларну енергију или енергију ветра, на-супрот необновљивим изворима енергије.

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Данска има развијену зелену индустрију

Данска је један од светских лидера и пример добре праксе државе са развијеном „рециклажном и зеленом индустријом“. У Данској се око 44 000 тона истрошених гума преради годишње како би се добили нови производи. На овај начин се праве подлоге за дечја игралишта и спортске терене, „лежећи полицајци“, паркинг стубови и асфалтне мешавине за изградњу путева. У процесу прераде гума, користи се енергија добијена из обновљивих извора, захваљујући ветро-електранама.

САДА ЗНАШ

- Индустрија је привредна делатност у којој се сировине машинским путем прерађују у полуу производе и готове производе.
- Индустиријализација је процес развоја и распостирања индустрије.
- Према врсти производа, индустрија се дели на тешку и лаку.
- Тешка индустрија се бави производњом енергије, метала, машина и материјала потребних у даљем процесу производње.
- Лака индустрија производи готове производе и средства која се користе у домаћинствима (храна, одећа, обућа, намештај и др.).
- Индустиријски развој ће повећати продуктивност и привредни раст многих држава, креирати нова радна места и побољшати услове живота. Са друге стране, настају отпад, отпадне воде и штетни гасови, што загађује воду, земљиште и ваздух.
- Услед огромне количине отпада и нарушавања животне средине развијају се нови видови индустрије окренути рециклажи и употреби обновљивих извора енергије, попут „рециклажне“ и „зелене индустрије“.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Привредна делатност у којој се сировине машинским путем прерадују у полу производе и готове производе назива се _____.
 - б) Индустриска производња се одвија у _____.
 - в) Према врсти производа, индустрија се дели на: _____ и _____.
2. Заокружи слово **Т** ако је тврђња тачна, а слово **Н** ако је нетачна.
 - а) Лака индустрија се бави производњом енергије, метала, машина и материјала потребних у даљем процесу производње. **T** **H**
 - б) Тешка индустрија производи готове производе и средства која се користе у домаћинствима. **T** **H**
 - в) Процес развоја и распореда/распрострањења индустрије назива се индустрисација. **T** **H**
3. Попуни поља тако што ћеш навести по три примера позитивних и негативних промена које настају због развоја индустрије.

Позитивне промене

Негативне промене

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- саобраћај
- туризам
- туристичке вредности

5.4. САОБРАЋАЈ, ТУРИЗАМ И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР

ПОДСЕТИ СЕ

Које врсте саобраћаја постоје? Којим саобраћајницама су повезана насеља у твом крају и држави? Која превозна средства људи користе?

ДА ПОЈАСНИМО

Метро је систем подземне железнице. Појам метро се односи и на врсту превозног средства које се креће по подземној железници.

Саобраћај

Саобраћај је услужна привредна делатност која се бави превозом људи, робе и преносом информација. Превоз се обавља саобраћајним средствима, као што су: бицикли, аутомобили, возови, бродови и авиони. Ова средства могу да се користе захваљујући саобраћајној инфраструктури.

Саобраћајну инфраструктуру чине путеви, мостови, тунели, железничке пруге, метро (подземна железница), аутобуске станице, аеродроми, морске и речне луке. Она омогућава људима да путују ван места сталног боравка. Према средини у којој се одвија, саобраћај може да се подели на: копнени, водни, ваздушни, телекомуникациони и космички.

Копнени саобраћај обухвата све врсте саобраћаја које се одвијају на саобраћајницама на копну. То су:

- **друмски саобраћај** – одвија се по локалним, регионалним, магистралним путевима и аутопутевима. Превозна средства су: бицикли, аутомобили, аутобуси, трактори и камиони. Највише путника у свету користи друмски саобраћај (око 80%);
- **железнички саобраћај** – одвија се на железничким пругама. Јефтинији је у односу на друмски саобраћај када је у питању транспорт робе. Њиме се превози велики број путника и робе. Главна превозна средства су возови, трамваји и метрои;
- **цевоводни саобраћај** – обухвата транспорт течности, нафте или гаса, на даљину. Он се одвија цевима, односно нафтводима и гасоводима, и обезбеђује енергетску сигурност.

Саобраћајнице друмског саобраћаја

Железнички саобраћај

Цевоводни саобраћај

Водни саобраћај се одвија на воденим површинама: морима, океанима, каналима, језерима и рекама. За превоз воденим путем користе се бродови, трајекти, танкери, глисери и чамци. Важну улогу у водном саобраћају имају луке. То су приморски објекти изграђени за пристајање бродова и других пловећих објеката. Водни саобраћај је најефтинiji вид саобраћаја. Готово 80% светске трговине и превоза робе врши се овим видом саобраћаја.

Брод за превоз путника

Контрола лета на аеродрому

Ваздушни саобраћај је најбржи, али и најскупљи вид превоза људи и робе. Летелице, попут авиона, хеликоптера и хидроавиона користе се као превозна средства ваздушног саобраћаја између ваздушних лука – аеродрома. Полетање, лет и узлетање летелица прати контрола лета која осигурува да лет прође безбедно.

Телекомуникациони саобраћај обухвата пренос информација, слика, звукова или порука између два или више корисника на даљину. Обухвата телефонске, кабловске, мобилне, интернет или сателитске везе. Оне спајају компјутерске и друге оперативне системе широм света.

Космички саобраћај је најмлађи вид саобраћаја. Њиме се изучавају атмосфера и космос. Превозна средства космичког саобраћаја су вештачки сателити и спејс шатлови (свемирски транспортни системи). Помоћу сателита се сакупљају и преносе информације. Спејс шатловима се људи и разна опрема за истраживање превозе у Земљину орбиту.

У државама које излазе на море, или имају велики број острва, као што су Грчка, Филипини и Индонезија, водни саобраћај је веома развијен. Становници који живе на острвима и туристи који на њих путују користе нека од превозних средстава воденог саобраћаја, рецимо трајекте и бродове.

С друге стране мање, континенталне државе, попут Чешке, Словачке и Србије, највише користе друмски и железнички саобраћај. Велике државе, Кина, Руска Федерација и САД, поред наведених, користе у великој мери и ваздушни саобраћај. Он омогућава бржи прелазак великих раздаљина.

Економски развијене државе граде савремене саобраћајнице за све видове саобраћаја заступљене на њиховој територији. Саобраћај омогућава брз транспорт људи, сировина, роба и услуга и развој многих привредних делатности. Због убрзаног развоја саобраћаја настаје бука, испуштају се издувни гасови из возила и загађује ваздух, граде се саобраћајнице на великим површинама и на плодном земљишту.

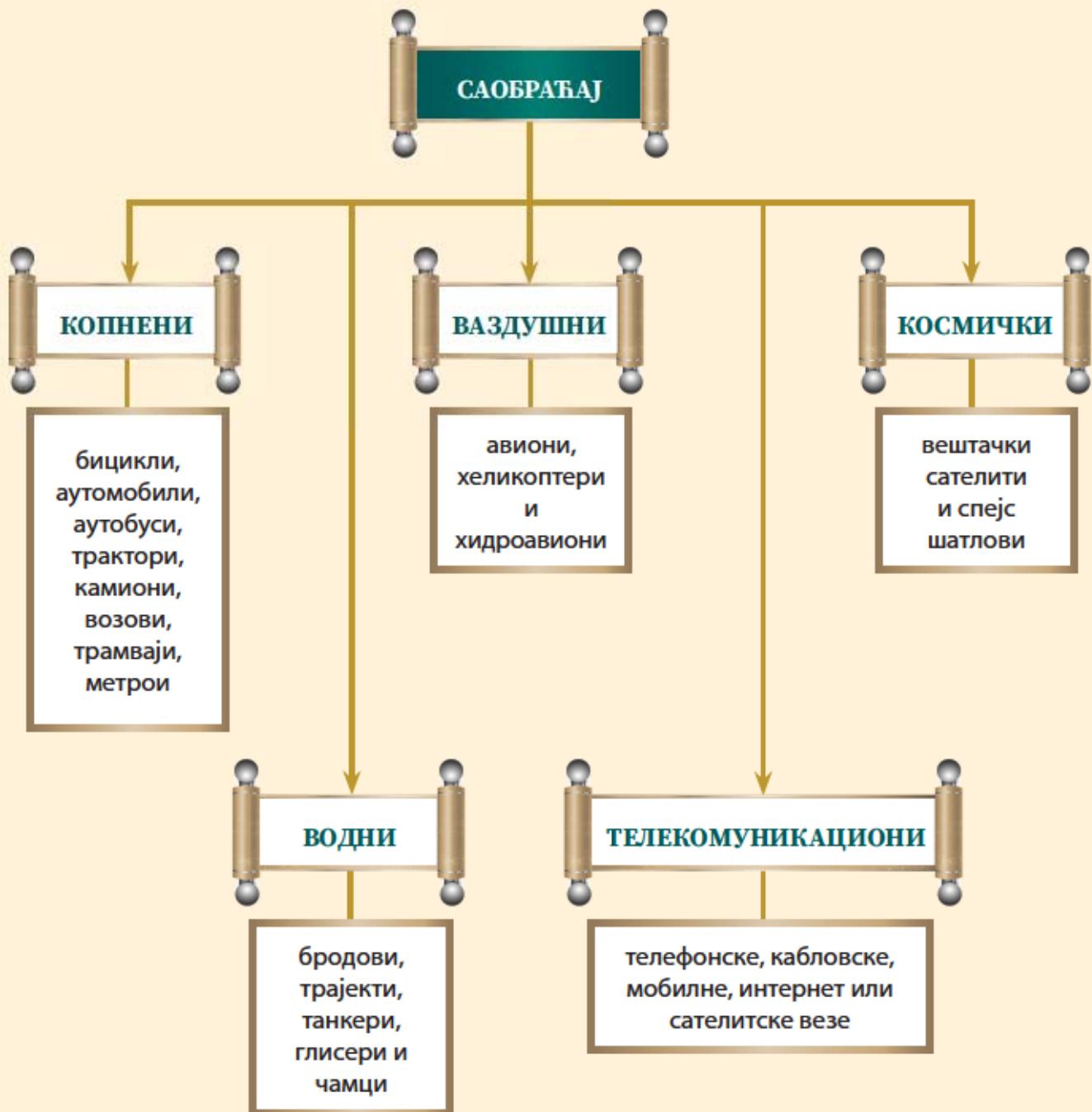
ДА ПОЈАСНИМО

Хидроавион је летелица која може да полети са неке водене површине и да на њу слети.

Спејс шатл

Како би се превазишли проблеми загађења животне средине, све више се користе тзв. еколошка возила. Она користе обновљиве изворе енергије: биогориво, соларну или електричну енергију. Захваљујући томе знатно мање утичу на загађење ваздуха. Оваква возила су заступљенија у високоразвијеним државама, али се мање користе у односу на класичне automobile који сагоревају нафту или бензин.

Туризам

ПОДСЕТИ СЕ

Која превозна средства највише волиш да користиш? Зашто? Колико често и чиме путујеш? Где обично путујеш? Како изгледа твоје идеално путовање?

Туризам је привредна делатност која обухвата путовање људи ван места сталног боравка ради, одмора, спорта, рекреације, лечења или упознавања са природним лепотама и културно-историјским споменицима. Што су саобраћајна повезаност и доступност боље, већи број туриста посећује одређено место, знаменитост или догађај.

Према територији на којој се одвија, туризам може бити унутрашњи, међународни и транзитни. Унутрашњи туризам одвија се унутар једне државе, а међународни између неколико држава. Транзитни туризам подразумева кратко задржавање туриста на једном месту док путују ка другом месту.

За развој туризма, поред саобраћајне инфраструктуре, важне су туристичке вредности и смештајни објекти. **Туристичке вредности** могу бити природне и антропогене.

Природне туристичке вредности могу бити: планине, кањони, клисуре, пећине, водопади, вулкани, термоминерални извори, реке, језера, плаже, биљни и животињски свет. **Антропогене туристичке вредности** чине објекти, догађаји или манифестије. То су: културно-историјски споменици, археолошка налазишта, верски објекти, етно-насеља, концерти и карневали. Према врсти туристичких вредности које се посећују туризам може бити: приморски, планински, градски, језерски, археолошки, еколошки, културни, бањски и сеоски. **Смештајни објекти** су места где бораве туристи. То могу бити: хотели, мотели, пансиони, апартмани, планинарски домови или сеоска туристичка домаћинства.

Које природне туристичке вредности уочаваш на овој фотографији?

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Географска знања о другим државама, културама, обичајима или природним богатствима користи ћети приликом сналажења у свету. Ако одеш у неки будистички храм или нечији дом у азијској земљи, треба да изујеш ципеле. У Аризони треба да знаш да не узимаш кактус као сувенир с пута, јер је то кажњиво законом. Ако размишљаш да отвориш плантажу кафе, треба да знаш да она не може да успе у Данској. Уколико добро познајеш туристичка места и знаменитости можеш да радиш за неку туристичку компанију. Познавање обичаја и свакодневног живота људи и природног окружења у другим државама може ти помоћи да пронађеш посао и избегнеш неспоразуме и непријатне ситуације.

Које антропогене туристичке вредности уочаваш на овој фотографији?

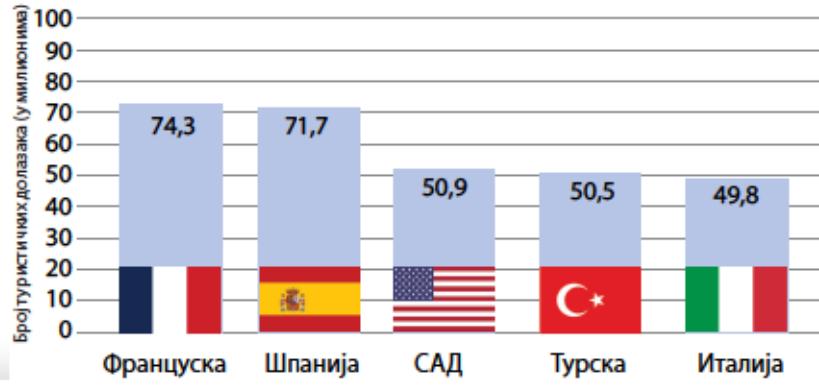
Туристичка атракција Париза и Француске је Ајфелов торњ. Он је једна од најфотографисанијих и најпознатијих грађевина. Иако данас важи за симбол Француске, није одувек било тако. Током изградње многи утицајни грађани Париза били су против изградње торња. Мислили су да ће учинити град ружнијим. Међутим, торњ се временом показао корисним за комуникационе сврхе и потребе временске прогнозе, и одлучено је да остане.

Број туриста широм света је у сталном порасту. Према броју страних туриста и оствареној заради од туризма водећи континенти света су Европа и Северна Америка. Водеће туристичке дестинације света су: Француска, Шпанија, САД, Турска и Италија. Нека од најпосећенијих и најпривлачнијих места за боравак туриста су обале Медитеранског и Карипског мора, планине Алпи, Карпати и Хималаји. Значајну посећеност бележе и језера на Алпима и Велика Америчка језера, као и велики градови, попут Лондона, Париза, Њујорка и Шангаја.

Париз је најомиљенија дестинација туриста из целог света

Туризам подстиче развој многих привредних делатности: пољопривреде, трговине, саобраћаја и индустрије. Утиче на повећање прихода, запошљавање радне снаге, на развој образовања, културе, здравства, спорта и рекреације. Међутим, изградњом бројних туристичких објеката и ширењем туристичких насеља нарушава се животна средина. Развој туризма подразумева и велику потрошњу воде, огромне количине отпада и буку коју често стварају туристи. Туризам у будуће треба да се развија уз одржавање квалитета животне средине. Неке државе већ спроводе туризам на начин којим се штите туристичке вредности и животна средина (уводе одређене забране и ограничења). На острву Галапагос је број туриста ограничен како би се смањило загађење животне средине. У Венецији се број туриста ограничава тако што се наплаћује улазак у град. На овај начин се смањују бука, гужва, количина отпада и загађење воде и ваздуха.

Укупан број међународних туристичких долазака 2022. године, за пет најпосећених држава (у милионима)

САДА ЗНАШ

- Саобраћај је привредна делатност која се бави превозом робе, људи и преносом информација. Према средини у којој се одвија, може се поделити на: копнени, водени, ваздушни, космички и телекомуникациони.
- Туризам је привредна делатност која обухвата путовање људи ван места сталног боравка ради, одмора, спорта, рекреације, лечења или упознавања са природним лепотама и културно-историјским споменицима.
- Према територији на којој се одвија, туризам може бити унутрашњи, међународни и транзитни.
- За развој туризма важне су: туристичке вредности, смештајни објекти и саобраћајна инфраструктура.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

- Допуни реченице тако да буду тачне.
 - Привредна делатност која се бави превозом људи, робе и преносом информација назива се _____.
 - Услужна привредна делатност која се односи на путовања људи ван места сталног боравка ради посла, одмора, спорта, рекреације, лечења, упознавања са природним лепотама и културно-историјским споменицима назива се _____.
 - Туристичке вредности које утичу на развој туризма могу да буду _____ и _____.
- Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - Највише путника у свету превози се железничким саобраћајем (око 80%). **T** **H**
 - Водени саобраћај је најскупљи вид саобраћаја, па се мали проценат светске трговине и превоза робе врши овим видом саобраћаја. **T** **H**
 - Ваздушни саобраћај је најбржи и најефтинiji вид превоза људи и робе. **T** **H**
- Превозна средства повежи са врстом саобраћаја којем припадају.

Друмски саобраћај •	• глисери, трајекти
Водени саобраћај •	• летелице, авиона, хеликоптери, хидроавиони
Ваздушни саобраћај •	• камиони, аутобуси, бицикл, аутомобили
Телекомуникациони саобраћај •	• интернет, телефонске везе, кабловске везе
- Дате вредности упиши у празно поље испод типа туристичке вредности којој припадају. музеји, планине, кањони, водопади, галерије, етно-насеља, реке, карневали, језера и концерти.

Природне вредности

Антропогене вредности

- Зашто је саобраћајна инфраструктура битна за развој туризма?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- ванпривредне делатности

5.5. ВАНПРИВРЕДНЕ ДЕЛАТНОСТИ

ПОДСЕТИ СЕ

У ком сектору раде учитељи и наставници? Чиме се баве лекари?

Ванпривредне делатности су непроизводне делатности, које пружају посебне врсте услуга. Припадају квартарном сектору привреде. Односе се на обављање услуга у корист општег добра. Ове делатности су од јавног значаја и финансира их држава. То су: здравство, просвета, наука, култура, војска, полиција, судство и државна управа.

Здравство је делатност која се бави здравственом заштитом и лечењем становништва. Обавља се у болницама, домовима здравља, клиникама и стоматолошким амбулантама. Здравство утиче на квалитет живота, здравље и дужину животног века становништва.

Просвета је делатност која се бави образовањем и васпитањем деце и омладине. Назива се и школство или образовање. Одвија се у оквиру предшколских установа (вртића), основних и средњих школа и факултета. Обезбеђује образовану и стручну радну снагу за све остале привредне секторе.

Наука је делатност која се бави проучавањем света који нас окружује. Обавља се кроз научни истраживачки рад. Научна делатност се одвија на академијама наука и уметности, научним институтима и лабораторијама, факултетима или на терену.

Култура је делатност која се бави уметничким стваралаштвом, и представљањем и очувањем културно-историјског наслеђа. Реализује се у различитим културним установама, као што су: галерије, музеји, биоскопи, позоришта, библиотеке и културно-уметничка друштва. Културној делатности припадају и културни догађаји и манифестације.

Војска представља организовану оружану снагу једне државе. Задаци војске су: одбрана државе од оружаног напада, очување мира у региону и свету и помоћ становништву у случају угрожене безбедности.

Полиција је државна служба која се бави заштитом грађана и имовине уз поштовање права људи. Задаци полиције су: одржавање јавног реда и мира, регулисање и контрола саобраћаја, спречавање криминала и контрола државне границе. **Судство** се бави правним решавањем спорова. Спорови могу да буду између људи, предузећа или институција.

ДА ПОЈАСНИМО

Министарство је установа која управља одређеним државним пословима. На пример, министарство здравља управља здравством, док министарство просвете управља образовањем и сл.

Државну управу чине органи државне управе. То су министарства и друге организације које спроводе законе и друге прописе. Све наведене ванпривредне делатности су важне за функционисање државе.

Данас, развојем информационо-комуникационих технологија и аутоматизације индустриских процеса, све већи број људи у свету прелази у квартарни сектор. Роботи и друге машине замењују послове које обављају људи. Из тог разлога се данас смањује удео радника који ради у секундарном сектору, а повећава број радника у услужним делатностима. Ова промена је карактеристична за развијене државе. Што је већи број запослених у квартарном сектору, већи је и степен економске развијености државе.

Примена робота у индустрији

САДА ЗНАШ

- Ванпривредне делатности су непроизведене делатности које пружају посебне врсте услуга и припадају квартарном сектору привреде.
- Ванпривредне делатности су: здравство, просвета, наука, култура, војска, полиција, судство и државна управа.
- Развој информационо-комуникационих технологија и аутоматизација индустриских процеса утичу на то да се све већи број људи запошљава у квартарном сектору.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Непроизведене делатности које пружају посебне врсте услуга називају се _____.
 - б) Непроизведене делатности припадају _____ сектору привреде.
2. Које делатности припадају квартарном сектору?

3. Повежи ванпривредну делатност са њеним објашњењем.

Војска •	• бави се здравственом заштитом и лечењем становништва
Наука •	• бави се правним решавањем спорова
Здравство •	• представља организовану оружану снагу једне државе
Судство •	• делатност која се бави проучавањем света који нас окружује

4. На који начин су повезани степен економске развијености једне државе и број запослених у квартарном сектору у тој држави?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- неразвијене државе
- средње развијене државе
- високо развијене државе

ДА ПОЈАСНИМО

Експлоатација је искоришћавање туђег рада, знања и вештина од стране друге особе као и искоришћавање природних ресурса.

5.6. РАЗВИЈЕНИ И НЕРАЗВИЈЕНИ ДЕЛОВИ СВЕТА И ДРЖАВЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Како се дефинише привреда? Које привредне делатности постоје? У којим предузећима раде твоји родитељи, комшије или суграђани? Која предузећа постоје у твом крају? Како она утичу на развој твог насеља, краја или државе?

У свету постоји велики број држава које се разликују по степену привредне и економске развијености. Фактори који утичу на разлике у степену развијености су: географски положај, природни ресурси, колонијална прошлост, ратни сукоби, политичка стабилност, образовни ниво становништва и миграције радне снаге.

У периоду великих географских открића у 15. веку, европске државе су вршиле колонизацију новооткривених територија. **Колонизација** је процес насиљног покоравања одређене територије и експлоатације њених ресурса. Држава која је покорена назива се **колонија**, а држава која је осваја зове се **колонијална сила**. Велике колонијалне силе биле су: Велика Британија, Француска, Шпанија, Португалија и Холандија. Оне су имале колоније у Африци, Азији и Јужној Америци. Са ширењем колонијализма развијала се међународна трговина што је довело до привредног развоја многих држава.

Развој индустрије омогућио је убрзан привредни развој држава Западне Европе, у којима је основан велики број предузећа, а настају и прве мултинационалне компаније. **Мултинационална компанија** је предузеће које послује у више различитих држава. У свом саставу има седиште и велики број мањих пословница. Седишта ових компанија се обично налазе у великим градовима привредно најразвијених држава. Пословање се обавља и у државама које имају јефтину радну снагу и природне ресурсе. Највећи део зараде доспева у државу у којој се налази седиште. Циљ мултинационалних компанија је да обезбеде сировине и тржиште за своје производе и услуге и зараде новац. На тај начин се све више повећава разлика између развијених и неразвијених региона и држава.

Степен привредне развијености и животни стандард једне државе се међународно одређују и пореде путем бруто домаћег производа (БДП). БДП је укупна вредност произведених добара и пружених услуга остварена у једној држави за годину дана. Користи се и као мера економског напретка једне државе. Највећи БДП имају најразвијеније и најбогатије државе света. Када се укупан доходак дели бројем становника добија се БДП по глави становника. Највећи БДП имају развијене државе које имају мањи

број становника (Луксембург, Монако). Вредност БДП-а изражава се у америчким доларима. Према развијености привреде све државе се могу сврстати у три групе:

- **неразвијене државе** – у овим државама су доминантне делатности примарног сектора (пољопривреда, лов и риболов). Оне су богате природним ресурсима. Становништво је претежно необразовано и живи у лошим условима. Највећи број држава које припадају неразвијеним државама света налази се на Афричком континенту и у Јужној Америци;
- **средње развијене државе** – пољопривреда и индустрија ових држава су средње развијене. Већина држава у свету може да се сврста у ову групу. Поједине државе Источне Европе и Југозападне Азије припадају овој групи;
- **високо развијене државе** – делатности терцијарног и квартарног сектора су доминантне у овим државама. Индустрија је изузетно развијена. Ове државе често немају природна богатства, него их увозе. Потом, обрађују ова богатства у нове производе, захваљујући развијеној технологији и образованој радној снази. Овој групи припадају државе Северне Америке (САД, Канада), Западне и Северне Европе, (Француска, Немачка, Велика Британија, Холандија, Шведска, Норвешка), Аустралија и Јапан.

Разлике у привредној развијености некада постоје и између поједињих делова једне државе. Одређени крајеви државе, богати природним ресурсима и са повољним географским положајем, развијају се у индустријске регионе. У њима се развијају саобраћајна инфраструктура и снажни урбани центри. Ово доводи до унутрашњих миграција становништва изазваних економским разлозима. Значајан део популације се сели из унутрашњости држава у велике градове: Лондон, Париз, Њујорк, Хонгконг, Београд и друге веће урбане центре. На тај начин регионалне разлике унутар државе постају још израженије.

Привредни амбијент у неразвијеној држави – Уганда, Африка

Привредни амбијент у средње развијеној држави – Румунија, Европа

Привредни амбијент у високо развијеној држави – Уједињени Арапски Емирати, Азија

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТAK

Самостално, у пару или у групи, напиши истраживачки рад о привреди и привредним карактеристикама једног или више насеља (или државе). Прочитај лекције о привреди и насељима, пронађи одговарајуће књиге у библиотеци и претражи званичне интернет странице о тим насељима (држави). Питај наставника географије за помоћ или савет. Резултате свог истраживања презентуј на часу географије.

САДА ЗНАЩ

- У периоду великих географских открића значајан развој привреде бележе велике колонијалне силе: Велика Британија, Француска, Шпанија, Португалија и Холандија.
 - Колонизација је процес насиљног покоравања одређене територије и експлоатације њених ресурса.
 - Развој индустрије утицао је на убрзан привредни развој држава Западне Европе и појаву мултационалних компанија. Циљ мултационалних компанија је да обезбеде јефтину радну снагу, сировине и тржиште за своје производе и услуге и зараде новац.
 - Све државе се према развијености привреде могу сврстати у три групе: неразвијене државе, средње развијене државе и високо развијене државе.
 - Разлике у привредној развијености могу постојати и унутар једне државе.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

5.7. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

ПОДСЕТИ СЕ

На који начин настају производи неопходни за живот човека? Који су то тзв. „чисти”, а који „прљави” извори енергије? Како се ствара отпад? Шта може да се постигне прерадом отпада?

Од почетка развоја првих цивилизација до данас, људи су имали велике користи од привредног развоја, нових производа и научно-технолошких достигнућа. Међутим, развој бројних привредних делатности, пре свега индустрије, рударства, енергетике и саобраћаја, доноси бројне негативне последице. Загађење животне средине, а пре свега ваздуха, последица је и прекомерног коришћења необновљивих извора енергије, попут угља, нафте или гаса. Повећање и гомилање штетних гасова у атмосферу, доводи до ефекта стаклене баште и климатских промена. Ово утиче на повећање глобалне температуре, појаве честих суша у појединим деловима света и отапања ледника на планинама и у поларним областима. То даље доводи до подизања нивоа Светског мора и потапања приобалних подручја. Многе биљне и животињске врсте и квалитет и здравље живота људи, угрожени су загађењем. Болести изазване загађеном водом, ваздухом или земљиштем узрок су смрти око 40% од укупног броја умрлих у свету. Негативне последице привредног и научно-технолошког развоја довеле су до стварања идеје одрживог развоја и мера заштите животне средине.

Одрживи развој подразумева развој привреде и друштва који задовољава потребе становништва данас, без угрожавања животне средине и потреба становништва у будућности. У најширем смислу, под одрживим развојем подразумева се међузависност три основна елемента: **животне средине, друштва и привреде**. Међузависност ових елемената се зове **троугао одрживости**.

Идеја одрживог развоја заснована је на три основна принципа: принцип еколошке одрживости, принцип друштвене одрживости и принцип привредне (економске) одрживости. Принцип еколошке одрживости подразумева очување и одрживост кључних еколошких процеса, биолошке разноврсности и биолошких

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- одрживи развој
- троугао одрживости
- мере заштите животне средине

Троугао одрживости

ДА ПОЈАСНИМО

Компостер је контејнер у коме се спроводи техника компостирања. Компостирањем се органски отпад (бильни остаци воћа, поврћа, дрвећа итд.) претвара у ћубриво за биљке.

ресурса. Принцип друштвене одрживости подразумева друштвену одговорност, очување животне средине, културе и традиционалних вредности људских заједница. Принцип привредне (економске) одрживости треба да обезбеди економски ефикасан развој и рационално коришћење природних ресурса. Потребно је да се ресурси користе на начин који не угрожава животну средину и тако да остану доступни и будућим генерацијама. Развој и међувисност ова три основна принципа одрживог развоја могу се остварити путем бројних мера за заштиту животне средине.

Мере заштите животне средине представљају скуп различитих поступака који спречавају угрожавање животне средине с циљем очувања природе и природних реурса. Неке од мера подразумевају употребу обновљивих извора енергије, увођење еколошких и технолошких иновација, рециклажу отпада, заштиту природних подручја, развијање еколошке свести и пошумљавање. **Обновљиви извори енергије** су они извори који се стално обнављају. То су: Сунчева светлост, енергија ветра, вода, биомаса и геотермална енергија. Њиховом употребом се штеде необновљиви извори енергије и не загађује се животна средина. **Модерни уређаји и системи**, као што су: соларне електране, ветрогенератори, компостери и геотермалне електране, омогућавају употребу ових извора. Значајне су и **технолошке иновације** попут постројења за пречишћавање отпадних вода, филтера за пречишћавање гасова из фабричких димњака и рециклажних центара. Њима се смањује ниво загађења животне средине. Једна од најзначајнијих мера за заштиту природе је рециклажа. **Рециклажа** подразумева издвајање материјала из отпада и њихово поновно коришћење. Укључује сакупљање, издвајање и прераду отпада. Отпад може бити од пластике, стакла, метала, папира или гуме. Рециклажом настаје рециклирани материјал од којег се израђују нови производи. Мере за заштиту природе су: **проглашење појединачних природних подручја или области за националне паркове, заштићена природна подручја или паркове природе**. Многи еколози тврде да је најзначајнија мера за заштиту природе и ублажавање климатских промена пошумљавање. **Пошумљавање** је вештачко подизање шума садњом садница дрвећа или сетвом семена. Дрвеће и шуме пречишћавају ваздух, редукују емисију штетних гасова, обогаћују ваздух кисеоником, спречавају ерозију земљишта, ублажавају температурне разлике и обезбеђују станиште за биљне и животињске врсте.

Заштити окружења и квалитетнијем животу до-

Пошумљавање је једна од најзначајнијих мера за заштиту природе

приносе образовање на пољу екологије и заштите животне средине, и развијање еколошке свести. Едукација младих се у школи врши путем предмета као што су природа и друштво, биологија и географија, али и на едукативним еколошким камповима. Развој друштва према моделу одрживог развоја захтева промене у готово свакој области друштвеног живота. Државе које могу да изврше ове промене су развијене државе света, попут Шведске, Данске, Немачке, САД-а, Јапана и Јужне Кореје. Оне користе савремене научно-технолошке иновације, обновљиве изворе енергије, рециклирају велики део произведеног отпада и користе мање електричне енергије током различитих производних процеса.

С друге стране у неразвијеним државама, теже је користити савремене технологије за заштиту животне средине, услед привредне и економске заосталости и сиромаштва. У њима могу да се користе мере попут пошумљавања или примарне селекције отпада.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

„WWF“ („World Wide Fund for Nature“) је највећа светска организација за заштиту природе. Делује у великом броју држава. На територији Републике Србије делује „WWF – Adria Srbija“, која спроводи бројне еколошке акције, пројекте и образовне програме за младе и школе.

ДА ПОЈАСНИМО

Примарна селекција подразумева одвајање отпада на суви и мокри отпад у домаћинствима и пословним објектима.

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Љубљана, главни град Словеније, представља пример одрживог развоја. Љубљана је добитник признања „Зелена престоница Европе“. Кроз центар Љубљане саобраћају само електрична возила. Испред зграда су постављене подземне канте за рециклажу отпада. Зелене површине заузимају три четвртине Љубљане, а шума покрива чак 46% територије града.

Љубљана

САДА ЗНАШ

- Животну средину човек угрожава сечом шума, гомилањем отпада и испуштањем отпадних вода у реке или штетних гасова у ваздух.
- Одрживи развој подразумева развој привреде и друштва који задовољава потребе становништва данас, а који не угрожава животну средину и потребе становништва у будућности. У најширем смислу, под одрживим развојем подразумева се међузависност три основне компоненте: животне средине, друштва и привреде (економије) – троугао одрживости.
- Мере заштите природне средине подразумевају: употребу обновљивих извора енергије, увођење еколошких и технолошких иновација, рециклажу отпада, заштиту природних подручја, пошумљавање и развој еколошке свести.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАТAK

Замисли себе као еколога истраживача. Самостално, у пару или у групи, и уз помоћ наставника, истражи улогу и значај Светске организације за природу („WWF“), Завода за заштиту природе Србије или локалних еколошких удружења у твом крају. Прикупи податке о њиховим активностима, еколошким акцијама или едукативним радионицама за младе. Користи информације из уџбеника и са интернета. Можеш и да се укључиш у локалне еколошке акције, уз помоћ родитеља и наставника.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Развој привреде и друштва који задовољава потребе становништва данас, а који не угрожава животну средину и потребе становништва у будућности представља _____.
 - б) У најширем смислу, под одрживим развојем се подразумева међузависност три основна елемента: _____, _____ и _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Одрживи развој се односи на развој друштва који задовољава потребе будућих генерација, а који не угрожава опстанак садашњих генерација. **T H**
 - б) Нови научно-технолошки проналасци су у великој мери унапредили живот човека. **T H**
 - в) Повећање и гомилање штетних гасова у атмосфери доводи до ефекта стаклене баште и климатских промена. **T H**
3. Подвuci мере за заштиту животне средине које могу да се примене како би се успоставио одрживи развој.
рециклажа, спаљивање отпада, развијање еколошке свести, употреба фосилних горива
4. Које су негативне последице по животну средину услед развоја различитих привредних делатности?

5. Зашто је важно развијање еколошке свести?

6. ДРЖАВА И ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- који су елементи државе,
 - да ли су положај и величина државе битни за економски развој,
 - о променама на политичко-географској карти света и Европе,
 - о територијалном интегритету и споровима држава,
 - о интеграционим процесима у свету.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- држава
- становништво државе
- територија
- државна власт (политички систем)
- прве државе
- суверенитет
- међународно признање

ДА ПОЈАСНИМО

Министар је државни службеник који управља министарством које је део државне управе.

Клинасто писмо на каменој плочи – писмо сумерске државе

6.1. ПОЈАМ И НАСТАНАК ПРВИХ ДРЖАВА

ПОДСЕТИ СЕ

Где је настала прва српска држава? Које државе света знаш и на којим континентима се налазе? Шта чини једну државу? Шта проучава политичка географија?

Држава је заједница људи који живе на одређеној територији под истом политичком влашћу. Главни елементи државе су: становништво, територија и политички систем (државна власт). **Становништво државе** је њен најважнији елемент и чине га сви људи који настањују територију једне државе. Држава у погледу становништва може да буде етнички хомогена (доминира један народ) или етнички хетерогена (у њој живи више народа).

Територија државе је део Земљине површине који се налази под управом одређене државе. Од територије других држава одвојена је државном границом.

Државна власт (политички систем) се спроводи на територији државе и чине је: **законодавна** (доноси законе), **извршна** (спроводи законе) и **судска власт** (контролише спровођење закона).

Власт спроводе различити државни органи. Законодавну власт спроводи парламент или народна скупштина. **Парламент (народну скупштину)** чине посланици, чланови парламента, које на изборима бира становништво. Извршну власт спроводи влада. **Владу** једне државе обично чине министри, потпредседник и председник владе. Судску власт спроводе **судије** и **судови** различите надлежности.

Простор настанка првих држава у свету

Прве државе настале су у областима око Средоземног мора и у Југозападној Азији. Главни природни услов за настанак првих држава у овим деловима света биле су плодне долине и близина река и мора. Тако је у долини река Тигар и Еуфрат, у плодној равници Месопотамији, око 3500. године пре наше ере, настала најстарија позната цивилизација и прва држава Сумер. Након ње, формирале су се и друге државе: Вавилон, Асирија и Персија. Основу настанка и развоја првих држава чинила је потреба за заједничким обрађивањем земље, управљањем воденим ресурсима, расподелом и трговином хране и разним занатским производима. Прве државе су биле прве цивилизације које су развијале системе за наводњавање и пољопривредну производњу, трговину и успоставиле занате (ткање, обраду коже, израду керамичких плочица и друге). Упоредо са овим државама, на територији Африке, у долини реке Нил, настао је Стари Египат, цивилизација која је позната по многим достигнућима из области уметности и архитектуре, посебно по изградњи пирамида. Цивилизација Античке Грчке се развила од грчких племена на територији Југоисточне Европе. Римска цивилизација је настала од града-државе Рима, основане у долини реке Тибар, на територији данашње Италије. У исто време развиле су се прве цивилизације у Источној Азији, у долинама река Хоангхо и Јангцекјанг, на територији данашње Кине.

Развој модерних држава започиње у периоду након Другог светског рата. Да би држава била призната потребно је да има следеће елементе државности: суверенитет и међународно признање. **Суверенитет** чине дефинисане и међународно признате границе и потпуна власт државе на одређеној територији. **Међународно признање** је политички чин држава чланица Уједињених нација (УН) којим се званично и законски одређена територија проглашава државом. Међународно признање и независност се стичу чланством у УН. Данас у свету постоје 193 признате државе.

ДА ПОЈАСНИМО

Други светски рат је био рат великих размера. Трајао је од 1939. до 1945. године. О њему ћеш више учити у једној од каснијих лекција и из историје у 8. разреду.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Ватикан је најмања независна држава на свету (површине 44 хектара). Ватикан се још зове „папска држава“ јер је седиште поглавара римокатоличке цркве, папе. Налази се на територији града Рима, а од њега је одвојена зидинама. У Ватикан долазе бројни туристи из целог света како би посетили неке од најпознатијих светских објеката и дела културне баштине, попут базилике Светог Петра (највећа верска грађевина на свету) и Сикстинске капеле (са бројним фрескама, и уметничким и вајарским делима ренесансних уметника). Због јединственог уметничког блага Ватикан је уписан на Листу светске баштине УНЕСКО-а.

Седиште Уједињених нација налази се у Њујорку (САД)

Ватикан

САДА ЗНАШ

- Држава је заједница људи који живе на одређеној територији под истом политичком влашћу.
- Главни елементи државе су: становништво, територија и политички систем (државна власт).
- Становништво државе је њен најважнији елемент и чине га сви људи који настањују територију једне државе.
- Територија државе је део Земљине површине који се налази под управом одређене државе.
- Државна власт (политички систем) се спроводи на територији државе и чине је: законодавна (доноси законе), извршна (спроводи законе) и судска власт (контролише спровођење закона).
- Прве државе настале су у областима око Средоземног мора и у Југозападној Азији – Сумер, Вавилон, Асирија, Древни Египат, Грчка и Рим.
- Да би држава данас била призната потребно је да има следеће елементе државности: суверенитет и међународно признање.
- Суверенитет чине јасно дефинисане и међународно признате границе и потпуна власт државе на одређеној територији.
- Међународно признање је политички чин једне или више држава којима се званично и законски одређена територија проглашава државом. Стиче се чланством у Уједињеним нацијама (УН).

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Заједница људи који живе на одређеној територији под истом политичком влашћу зове се _____.
 - б) Главни елементи државе су: _____, _____ и _____.
 - в) Прве државе настале су у областима око _____ и у _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Становништво је најважнији елемент државе и чине га сви људи који настањују територију једне државе. **T H**
 - б) Територија државе је део Земљине површине који се налази под управом политичког система. **T H**
 - в) Политички систем или државна власт спроводи се на територији више држава и организована је кроз два система власти: законодавни и судски. **T H**
3. Која је најстарија позната цивилизација на свету која је настала 3500. г.п.н.е.? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Асирија.
 - б) Вавилон.
 - в) Египат.
 - г) Сумер.
4. Повежи најстарије цивилизације и државе са речним долинама у којима су настале.
 - а) Древни Египат •
 - Долина реке Тибар
 - Долине река Хоангхо и Јангцекјанг
 - Долина река Тигар и Еуфрат
 - Долина реке Нил
 - б) Стари Рим •
 - в) Стара Кина •
 - г) Вавилон •
5. Шта је суверенитет?
_____.

6.2. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ВЕЛИЧИНА И ОБЛИК ТЕРИТОРИЈЕ ДРЖАВЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта је држава и који су основни елементи државе? Које су најстарије државе на свету и где су настале? У географском атласу погледај које државе имају излаз на океане и море, у којим државама преовлађују планине, а у којим низије.

Географски положај државе представља њен положај у односу на друге територије или објекте у блијој и даљој околини. Географски положај државе обухвата: математичко-географски, физичко-географски, саобраћајно-географски, економско-географски и политичко-географски положај.

Математичко-географски положај државе одређен је њеним географским положајем на Земљи, односно географском ширином и географском дужином.

Физичко-географски положај је положај државе у односу на природне објекте у њеном окружењу (планине, мора, океане и др.). На основу физичко-географских одлика државе могу да буду: низијске (Холандија, Мађарска), планинске (Аустрија, Норвешка), високопланинске (Швајцарска, Непал) и комбиноване (Француска, Србија). Према положају у односу на водене ђовршине, државе могу да буду: приморске, ако имају излаз на мора и океане (Грчка, Польска, Мексико, Аустралија) или континенталне, ако не излазе на море (Србија, Словачка, Чешка, Аустрија). Према преовлађујућој клими, државе могу бити: субполарне (Финска, Исланд), умереноконтиненталне (Србија, Бугарска), пустињске (Египат, Саудијска Арабија), тропске (Конго, Индонезија), комбиноване (државе које се налазе у различитим климатским појасевима, попут Кине, САД-а и Аустралије) и друге. (У географском атласу погледај географске карте Европе и света. Одреди математичко-географски и физичко-географски положај поменутих држава.)

Саобраћајно-географски положај представља положај неке државе у односу на главне саобраћајне правце и саобраћајнице, које је повезују са суседним и удаљеним државама. **Економско-географски положај** представља положај неке државе у односу на развијене и неразвијене државе и регије света. **Политичко-географски положај** представља положај неке државе у односу на политичке центре и политички утицајне државе света (САД, Немачка, Кина, Руска Федерација и др.).

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- географски положај државе
- величина територије
- облик територије
- компактне државе
- фрагментиране државе
- издужене државе
- енклава
- ексклава

У зависности од саобраћајно-географског, економско-географског и политичко-географског положаја, државе могу имати **повољан, мање повољан и неповољан географски положај**. **Повољан географски положај**, на пример, има држава Француска, с обзиром да се налази у умереном климатском појасу и да је приморска држава. Њене обале су лако приступачне и насељене, са лукама које је повезују са многим државама. Преко њене територије прелазе и важне саобраћајнице и путни правци. Осим тога, она је окружена претежно високо развијеним државама. **Мање повољан географски положај** има Мађарска. Она је континентална држава и нема излаз на море. Ипак кроз њу пролазе важне саобраћајнице које је повезују са околним државама. Пример државе са **неповољним географским положајем** је Чад. Он се налази на северу Африке, у условима у којима је заступљена претежно пустињска клима. Чад нема излаз на море, а унутрашњост државе чине тешко проходни терени. Осим тога, окружен је привредно неразвијеним државама.

Величина и облик територије

ПОДСЕТИ СЕ

Шта обухвата географски положај државе? Какав може бити географски положај државе?

У свету постоји велики број држава различитих величина и облика. Величина и облик територије могу да се мењају током времена. Неке државе које су у прошлости постојале више не постоје, неке су се поделиле на више мањих држава, док су се неке ујединиле и формирале веће државе.

Када се посматра политичка карта света, уочава се да се државе међусобно разликују према величини и облику. Иако не постоји општи критеријум за поделу држава по **величини територије**, најчешћа је подела држава на: велике, средње, мале и патуљасте. Међу велике државе света (површина преко милион km^2) убрајају се Руска Федерација, највећа држава на свету по површини, Канада и Кина. Неке државе **средње** величине (површина од 100 000 до милион километара квадратних) су Пољска, Француска и Украјина. Међу мале државе (површина од 5 000 до 100 000 километара квадратних) убрајају се Холандија, Србија и Словенија, док су **патуљасте (микро)** државе (површина мања од 5 000 километара квадратних) Сан Марино, Ватикан и Монако. Величина територије државе нема пресудан утицај на њену привредну развијеност. Ако је нека држава мала по површини, не значи да је она нужно привредно неразвијена, и обратно.

Према **облику територије** државе могу да буду: компактне (целовите), фрагментиране (издељене) и издужене. **Компактне (целовите)** државе су оне које имају правilan облик, без неке

Велике државе	km^2
1. Руска Федерација	17,08 мил.
2. Канада	9,97 мил.
3. Кина	9,59 мил.
4. САД	9,16 мил.
5. Бразил	8,51 мил.

Највеће државе света

Микро државе	km^2
1. Ватикан	0,44
2. Монако	1,95
3. Науру	21
4. Тувалу	26
5. Сан Марино	61

Најмање државе света

веће копнене разуђености. Оне су погодне за организацију управе и развој саобраћајне повезаности. Примери компактних држава су: Мађарска, Белгија и Уругвај. **Фрагментиране (издељене)** државе се сastoјe од више острва (Индонезија, Јапан или Филипини) или се сastoјe од континеналног дела и острва (Италија, Грчка или Малезија).

Издужене државе су оне код којих је дужина територије знатно већа од ширине. Пример издужених држава су: Чиле, Норвешка и Вијетнам.

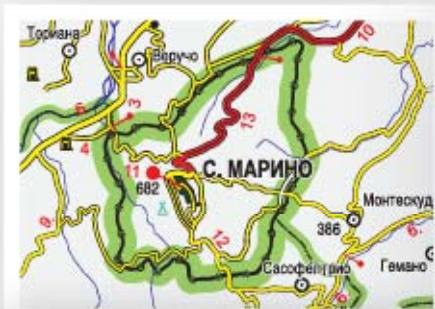
Државе чије су територије са свих страна окружене територијом друге државе називају се **енклаве**. Државе енклаве у Европи су Монако (окружен Француском), Сан Марино и Ватикан (окружени Италијом), док је Лесото у Африци окружен Јужноафричком Републиком. **Ексклава** је издвојени део територије једне државе, који је окружен територијом друге државе. Калињинградска област (Калињинград) је ексклава која територијално припада Руској Федерацији, али је окружена Польском и Литванијом.

Грчка - пример фрагментиране државе

Уругвај - пример компактне државе

ЕНКЛАВА, Сан Марино у Италији

Ексклава Калињинград, између Польске и Литваније, припада Руској Федерацији

Чиле - пример издужене државе

САДА ЗНАШ

- Географски положај представља положај државе у односу на друге територије или објекте у блијој и даљој околини.
- Математичко-географски положај државе је одређен њеним координатама и њеним положајем на картографској мрежи (карти).
- Физичко-географски положај утиче на облик и изглед државе и одређује се према природним објектима: рељефу, воденим површинама и клими.
- Саобраћајно-географски положај представља положај неке државе у односу на главне саобраћајне правце и саобраћајнице, које је повезују са суседним и удаљеним државама.
- Економско-географски положај представља положај неке државе у односу на развијене и неразвијене државе и регије света.
- Политичко-географски положај представља положај неке државе у односу на политичке центре и политички утицајне државе света.
- Према величини територије, државе могу да се поделе на: велике, средње, мале и патуљасте.
- Према облику територије државе, могу бити целовите, фрагментиране (издељене) и издужене.
- Енклава је држава чија је територија са свих страна окружена територијом друге државе.
- Ексклава је издвојени део територије једне државе, који је окружен територијом друге државе.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Положај државе у односу на друге територије или објекте у блијој и даљој околини назива се _____.
 - б) Према величини територије, државе се могу поделити на _____, _____ и _____.
 - в) Према облику територије, државе могу да буду: _____ и _____.
 2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Саобраћајно-географски положај представља положај неке државе у односу на главне саобраћајне правце и саобраћајнице, које је повезују са суседним и удаљеним државама. **T** **H**
 - б) Економско-географски положај представља положај неке државе у односу на политичке центре и политички утицајне државе света. **T** **H**
 - в) Политичко-географски положај представља положај неке државе у односу на развијене и неразвијене државе и регије света. **T** **H**
 3. Како се назива део територије државе који је са свих страна окружен територијом друге државе? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) енклава
 - б) ексклава
 - в) инклава
 4. Повежи називе држава са називом типа држава којем припадају на основу облика рељефа, тако што ћеш понуђене називе држава уписати у одговарајућа поља:
Норвешка, Србија, Непал, Холандија, Швајцарска, Аустрија, Француска, Мађарска

Низијске државе

Планинске државе

Високопланинске државе

Комбиноване државе

5. Погледај облике територија наведених држава у географском атласу. Покушај да их разврсташ у одговарајуће групе, на основу облика њихове територије.

Данска, Белгија, Шведска, Србија, Индонезија, Чиле, Аустрија, Јапан, Нови Зеланд, Уругвај, Норвешка.

Компактне (целовите) државе

Фрагментиране
(издълбене) државе

Издужене државе

6.3. ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ ДРЖАВНИХ ГРАНИЦА

ПОДСЕТИ СЕ

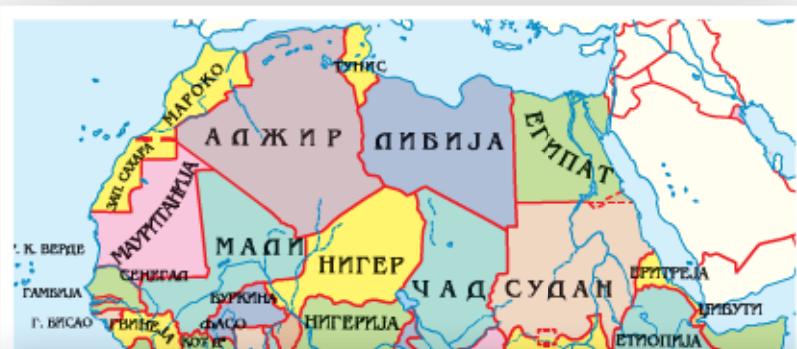
Како се државе деле на основу величине територије? Шта је енклава? Чиме је територија једне државе одвојена од територије других држава?

Људске заједнице, од далеке прошлости, настоје да поделе одређене територије и да их на неки начин ограниче. Често су подизале зидове, утврђења или канале стварајући границе ради одбране од непријатеља. Границе су утвђивање и на основу појединих природних објеката: планина (њихових гребена), река и језера.

Државна граница је замишљена линија која раздваја једну државу од околних држава. Она раздваја територију државе не само на копну, већ и у подземном, морском и ваздушном простору. На терену се обележава постављањем граничних знакова. Данас се границе између држава одређују прецизним мерењима и утврђују договором и међународним уговорима. Границе држава могу да буду: природне и вештачке (политичке).

Природне границе су представљене природним објектима: планинама (њиховим гребенима), рекама и језерима. Пример природне границе је планински венац Старе планине који већим делом прати граничну линију између Србије и Бугарске. Река Дрина, такође, представља већи део природне границе између Србије и Босне и Херцеговине, док река Дунав чини већи део природне границе између Бугарске и Румуније.

Вештачке границе пресецају одређену природну целину, а утврђене су на основу међународних уговора између држава. Граница између Србије и Мађарске је пример вештачке границе. Овакве границе су често геометријски праве и прате линије меридијана и упоредника (праве линије на картама). На Афричком континенту преко 40% граница су вештачке.

Границе међу појединим афричким државама

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- државне границе
- природне границе
- вештачке границе
- степен контактности граница
- функције граница

ДА ПОЈАСНИМО

Уговор је најчешће писани документ којим се успоставља договор између двеју или више страна.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Савремене државне границе су замишљене као мембране, контактне зоне између држава. У прошлости су границе биле широке зоне са неодређеном припадношћу – „ничија земља“. Обично су то биле пустиње, шуме, планине или мочваре. Позната је била ненасељена зона ширине 50–90 km која је неколико векова раздвајала Кину од Кореје. Данас је Кина држава са најдужом копненом границом на свету (22 000 km), док најкраћу копнену границу има Гибралтар (1,53 km).

Пасос Републике Србије

ДА ПОЈАСНИМО

Република је један од основних облика владавине. О овом појму ћеш више учити у лекцији „Облици владавине“.

У зависности од односа међу државама границе могу да имају различите функције: баријерну, филтрирајућу, контактну и интеграциону.

Баријерне (изолујуће) границе настају као последица одређених политичких ситуација (рат, несугласице међу државама и др.) и карактеришу се затвореношћу граница. **Филтрирајућу** улогу имају границе на којима се строго контролише проток људи и робе. **Контактне** границе су отворене за проток људи, робе и капитала. Одликују се стабилним и добросуседским односима између држава. **Интеграционе** или повезујуће границе подразумевају одсуство пасошке контроле и отвореност у свим сферама друштвеног живота: привреда, култура, образовање и др. Границе између држава чланица Европске уније су интеграционе.

Границе имају и правну, контролну и војну функцију. **Правна функција** границе означава просторну независност и заштиту државе коју осигуравају надлежне државне институције – полиција, војска, судство и друге. **Контролна функција** се односи на контролу робе, путника и путничке документације (пасош, виза, радна дозвола) на граничним прелазима. Гранични прелаз је место одређено за прелазак робе и путника преко државне границе у друмском, железничком, ваздушном и водном саобраћају. **Војна функција** подразумева заштиту границе, као одбрамбене линије, коју врши војска за случај спољних напада. На стабилност и непроменљивост граница највише утичу политичка, економска и војна моћ државе.

Промене граница су током историје настала услед оружаних сукоба, а данас се проблеми око граница претежно регулишу међународним уговорима. Између држава треба да се одржавају и подстичу добросуседски односи и рад на унапређењу привредних и других видова сарадње, како би границе биле и остала непромењене.

Гранични прелаз између Босне и Херцеговине и Хрватске

ДА ПОЈАСНИМО

- **Капитал** представља новчану вредност имовине или других ресурса. Често се улаже у производњу или неку другу привредну делатност са намером да се увећа.
- **Пасос** је путни документ који држава издаје својим држављанима. Омогућава људима да прелaze границе између држава.
- **Виза** је документ који омогућава људима да уђу, бораве или пређу преко територије државе која им издаје овај документ.
- **Радна дозвола** је документ који омогућава особи која није држављанин одређене државе да се у њој запосли.

САДА ЗНАШ

- Државна граница је замишљена линија која раздваја једну државу од околних држава.
- Природне границе су представљене природним објектима: планинама, рекама и језерима.
- Вештачке границе пресецају одређену природну целину, а утврђене су на основу међународних уговора између држава.
- Границе се према функцији могу поделити на четири основна типа: баријерне, филтрирајуће, контактне и интеграционе. Оне могу имати и друге функције, попут: правне, контролне и војне.
- Правна функција границе означава просторну независност и заштиту државе коју обезбеђују надлежне државне институције – полиција, војска, судство и друге.
- Контролна функција односи се на контролу робе, путника и путничке документације (пасош, виза, радна дозвола) на граничним прелазима.
- Војна функција подразумева заштиту границе, као одбрамбене линије, коју врши војска за случај спољних напада.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Замишљена линија која раздваја једну државу од околних држава назива се _____.
 - б) Данас се државне границе на терену обележавају постављањем граничних знакова, а одређују се _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Природну границу између Србије и Бугарске чини планински венац Старе планине. **T H**
 - б) Природну границу између Бугарске и Румуније представља ток реке Дрине. **T H**
 - в) Граница између Србије и Мађарске је вештачка граница. **T H**
3. Назив функције државне границе упиши на линију изнад њеног објашњења.

Контролна функција

Војна функција

Правна функција

означава просторну независност и заштиту државе на чијој територији делују надлежне државне институције (полиција, војска, судство).

подразумева контролу робе и путника и пратеће документације (пасош, виза, радна дозвола) на граничним прелазима.

представља одбрамбену линију коју војска штити од евентуалних спољних напада.

4. Поред појма напиши његову дефиницију.

Баријерна граница је _____.

Контактна граница је _____.

Филтрирајућа граница је _____.

5. Која је разлика између природних и вештачких граница?

_____.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- главни град
- европски тип
- амерички тип

ДА ПОЈАСНИМО

• Престоница је у прошлости означавала „место престола монарха“.

• Амбасада је представништво једне државе која се најчешће налази у главном граду друге државе, са којом се одржавају политички односи.

Варшава, данашња престоница Польске

Зграда польске амбасаде у Београду (Србија)

ДА ПОЈАСНИМО

• Државно уређење одређује како се власт и управа бирају у држави.

6.4. ГЛАВНИ ГРАД ДРЖАВЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта је град? Који је главни град Србије?

Главни град државе је град у коме се налазе седишта законодавне (парламент или народна скупштина), извршне (влада) и судске власти (судство) једне државе. Главни град је обично административни, привредни, културни, образовни или туристички центар и симбол државе. Главни град може, али не мора да буде највећи град у држави. Другачије се назива престоница. У главном граду се налазе различите институције, културно-историјски споменици, универзитети, зграде представништва власти и амбасаде.

Током историје многе државе су мењале главне градове. Процене се врше због историјских, војних, одбрамбених, привредних, демографских и других разлога. Рецимо, Польска је више пута мењала свој главни град. Прво је главни град био Ђњезно. Услед ширења територије државе, ова престоница је уништена од стране непријатеља и Краков је постао нови главни град. Различити политички догађаји утицали су на то да данас Варшава, која има централни положај у држави, буде престоница Польске.

Бразил је 1960. године преместио своју престоницу из Рио де Жанеира, који се налази на обали океана, према унутрашњости државе у новосаграђени град Бразилију. Главни разлози премештања престонице били су пренасељеност обала Бразила, насељавање унутрашњости државе и равномернији привредни развој. Најновији пример премештања престонице одвија се у Индонезији. Џакарта, главни град Индонезије, све више тоне услед пренасељености, мале надморске висине и мочварног терена. С обзиром да су две петине града испод нивоа мора и да су климатске промене све учесалије, предвиђања су да ће град до 2050. бити потопљен. Због тога је влада у Индонезији донела одлуку да главни град буде премештен и да се будућа престоница Нусантара изгради на острву Борнео.

Постоје државе које су мењале назив главних градова или враћале старе називе. Државе су најчешће мењале називе главних градова након стицања независности или промене државног уређења. Неки главни градови су добили називе по именима политичких вођа. Титоград је био главни град једне од република у саставу бивше Југославије, Црне Горе, а назив је добио по тадашњем председнику Југославије, Јосипу Брозу Титу. Данас је то Подгорица, главни град Црне Горе. Санкт Петербург је у прошлости био престоница царске Русије. Он се током једног периода звао Лењинград, услед промене уређења. Ово име

добио је по Владимиру Иљичу Уљанову Лењину, некадашњем руском државнику. Астана, главни град Казахстана, једно време је носио назив Нурсултан, по бившем председнику државе. Међутим, 2022. године донета је одлука да се Нурсултану врати старо име Астана.

Главни градови се могу поделити на два типа: европски и амерички.

Европски тип главног града је, пре свега, културни, политички, економски, образовни, научни и туристички центар државе. Он је често најмногољуднији град у држави и симбол економске моћи државе. Овом типу припадају стари градови који имају дугу историју и традицију, као што су: Рим (Италија), Атина (Грчка), Беч (Аустрија), Париз (Француска), Лондон (Уједињено Краљевство) и Београд (Србија).

Амерички тип главног града има само политичку и административну функцију, и није највећи град у држави. У њему се налазе државни органи власти који доносе важне политичке одлуке. Вашингтон (САД), Отава (Канада), Канбера (Аустралија) и Бразилија (Бразил) су примери америчког типа града. Неке државе имају два или више главна града у којима се налазе седишта државних институција. Јужноафричка Република има три главна града: Преторију (седиште владе), Кејптаун (седиште скупштине) и Блумфонтен (седиште судске власти). Холандија незванично има два главна града, Амстердам и Хаг. У Хагу се налазе седишта владе и краља, као и већина амбасада, док владар заклетву положе у Амстердаму.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Беч је више година за редом проглашен најбољим главним градом за живот на свету. Беч је добио ову титулу захваљујући одличној инфраструктури са добро развијеном и поузданом мрежом јавног превоза, здравом водом, одличним здравственим системом, широким културним и образовним могућностима, ниском стопом криминала и великим избором квалитетних станова и кућа за живот људи.

САДА ЗНАШ

- Главни град државе је град у коме се налазе седишта законодавне, извршне и судске власти те државе.
- Главни град је обично административни, привредни, културни, образовни или туристички центар и симбол државе.
- Премештање престоница се врши због историјских, војних, одбрамбених, привредних, демографских и других разлога.
- Европски тип главног града је, пре свега, културни, политички, економски, образовни, научни и туристички центар државе.
- Амерички тип главног града има само политичку и административну функцију, и није највећи град у држави.

Астана, главни град Казахстана

Отава, главни град Канаде – амерички тип главног града

Беч, главни град Аустрије – европски тип главног града

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченицу тако да буде тачна.

Град у коме се налазе седишта законодавне, извршне и судске власти државе је _____, који се још назива и _____.

2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

a) Главни град је административни, привредни, културни, образовни или туристички центар једне државе. **T** **H**

b) Главни град је увек симбол државе. **T** **H**

b) Постоји само један главни град у држави. **T** **H**

3. Које су разлике између европског и америчког типа главног града?

_____.

4. Испод слике, а поред назива главног града упиши број 1 ако је у питању европски тип главног града, а број 2 ако је у питању амерички тип.

Рим __

Вашингтон __

Бразилија __

Отава __

Канбера __

Лондон __

5. Зашто су државе мењале називе главних градова?

_____.

6.5. ОБЛИЦИ ВЛАДАВИНЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта је главни град? Како се главни град другачије зове?
Шта чини државну власт?

Облик владавине (државно уређење) одређује начин на који се власт и управа бирају у држави. Основни облици владавине су: монархија и република.

Монархија је облик владавине у којој врховна власт у потпуности или делимично припада монарху – владару. Монарх може имати различите титуле: краљ, цар, кнез, војвода, емир или султан. У зависности од титуле монарха, држава може бити: краљевина, царевина, кнежевина, војводство, емират или султанат. Монархија је најстарији облик владавине у коме је владарска титула наследна.

Монархије се најчешће деле на: апсолутне (апсолутистичке), теократске и парламентарне (уставне). **Апсолутна (апсолутистичка) монархија** је облик владавине у којој владар има потпуну (апсолутну) власт у држави. Највише апсолутистичких монархија, налази се у југозападној Азији: Уједињени Арапски Емирати, Катар, Кувајт, Саудијска Арабија, Оман и Брунеј. **Теократска монархија** је облик владавине у којем религија има доминантну улогу. Такав је случај са државом Ватикан, која се још зове „папска држава“. Она је седиште папе, поглавара римокатоличке цркве. Папа има потпуну власт у Ватикану и он је једини теократски монарх у Европи. **Парламентарна (уставна) монархија** је облик владавине у којој монарх има више симболичне надлежности, док власт припада парламенту (народној скупштини). Парламентарне монархије се претежно налазе у Европи, а то су краљевине: Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске, Холандија, Белгија, Норвешка, Шведска, Данска и Шпанија. У монархије се убрајају и три кнежевине: Андора, Лихтенштајн и Монако, једно војводство, Луксембург, и једна царевина, Јапан. Јапан представља најстарију наследну монархију на свету.

Република је облик владавине у којем председника и чланове органа државне власти бира становништво на изборима који се одржавају у одређеним временским размацима. Републике се обично деле на парламентарне и председничке. У **парламентарним републикама** законодавна власт припада парламенту (народној скупштини), а влада и њен председник (премијер) имају извршну власт. Председник републике има више симболичну улогу. Примери парламентарних република су: Аустрија, Немачка и Србија. **Председничке републике** су оне у којима председник републике

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- монархија
- република

ДА ПОЈАСНИМО

Устав је најзначајнији документ у држави којим се уређују њена организација и функционисање.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Најпознатија монархија на свету је Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске. Уједињено Краљевство је по свом уређењу парламентарна монархија. То значи да се на челу државе налази монарх (краљ или краљица), док државом управљају парламент и влада. Монарх је симбол јединства државе и његова политичка моћ је скромна. Извршни део власти припада влади и парламенту. Дом британског краљевске породице је Бакингемска палата, која је и позната туристичка знаменитост.

има већину власти. Неке председничке републике су: Белорусија и САД. У савременом свету смањује се број монархија, а повећава број република. Највећи број држава данас су републике, поред већ наведених, то су: Србија, Бугарска, Хрватска, Италија, Француска, Мексико, Бразил и друге.

САДА ЗНАШ

- Облик владавине је начин на који се власт и управа бирају у држави. Основни облици владавине су: монархија и република.
- Монархија је облик владавине у којем врховна власт у потпуности или делимично припада монарху. Владарска титула је наследна.
- Република је облик владавине у којем становништва бира органе власти на изборима. Републике се обично деле на парламентарне и председничке.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Облик владавине одређује начин на који се _____.
 - б) Основни облици владавине су: _____ и _____.
2. Како монарх долази на власт? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) наслеђем
 - б) на изборима
 - в) случајним одабиром
3. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Монархија је облик владавине у којем врховна власт у потпуности или делимично припада монарху. **T** **H**
 - б) Парламентарна (уставна) монархија је облик владавине у којој монарх има више симболичне надлежности, док власт припада парламенту (скупштини). **T** **H**
 - в) Председничка република је облик владавине у којем власт потпуно припада народној скупштини, влади и њеном председнику (премијеру). **T** **H**
4. Повежи називе држава са обликом владавине који је у њима заступљен, тако што ћеш дате државе уписати у одговарајућа поља:
Србија, Катар, Данска, Француска, Монако, Бразил, Оман, Андора, Холандија, Уједињени Арапски Емирати, Шведска, САД, Лихтенштајн, Кувајт, Шпанија.

Апсолутистичка монархија

Парламентарна монархија (краљевина)

Парламентарна монархија (кнежевина)

Република

5. Шта је теократска монархија? Објасни и наведи пример.

6.6. ПОЛИТИЧКО-ГЕОГРАФСКА КАРТА ЕВРОПЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

ПОДСЕТИ СЕ

На часовима природе и друштва је било речи о Другом светском рату. Које су неке од последица Другог светског рата?

Други светски рат (1939–1945) је узроковао велике људске жртве и огромну материјалну штету европском континенту, а у великој мери је утицао и на друге делове света и промене граница. Промене државних граница често су везане за мировне конференције одржане након ратних сукоба. Примери ових конференција су Париска мировна конференција 1919. године и Мировна конференција у Паризу 1946. године. После Другог светског рата на политичко-географској карти Европе промењене су границе многих држава.

Политичко-географска карта је врста тематске карте која приказује територијални распоред држава са њиховим границама и главним градовима. Државе победнице у Другом светском рату (САД, СССР, Уједињено Краљевство, Француска и друге) утицале су на формирање нових државних граница, док су поражене државе (Немачка, Италија и Јапан) изгубиле неке територије.

Током друге половине 20. века, Европа је била подељена на два супротстављена војно-политичка савеза: НАТО (Северно-атлантски пакт) и Варшавски пакт. **НАТО** је основан 1949. године, као војно-политички савез на челу са САД. Овом савезу данас припада 31 држава. С друге стране, **Варшавски пакт** је основан 1955. године и био је војно-политички савез на челу са СССР-ом. Овом војном савезу су приступиле поједине државе Источне и Средње Европе. Политички сукоб између ова два савеза познат је као **Хладни рат**. Он означава крајњу заоштреношт у односима између великих сила САД-а и Совјетског Савеза и њихових савезника. То је био рат без оружја, у којем су се две стране надметале у унапређењу војске, оружја и науке. Међутим, односи су били толико заоштрени да је постојала опасност од избијања новог рата светских размера, до чега ипак није дошло.

Након што је Немачка претрпела пораз у Другом светском рату, подељена је на Источну и Западну Немачку. Источна Немачка је била у Варшавском пакту и под утицајем СССР-а, док је Западна Немачка била у НАТО пакту и под утицајем Велике Британије, Француске и САД. Град Берлин, био је подељен Берлинским зидом на Источни и Западни Берлин (од 1961. године). Берлински зид је био

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- политичко-географска карта
- НАТО
- Варшавски пакт
- Хладни рат
- Покрет несврстаних

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

На Мировној конференцији у Версају, код Париза, 1919. године, креирана је нова политичка карта Европе и створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Значајну улогу на конференцији имала су два велика српска научника – Јован Цвијић и Михајло Пупин. Они су утицали на одређивање граница нове државе (Краљевине СХС) и територија које ће бити у њеном саставу. Сви преговори на Версајској конференцији праћени су демонстрирањем географских карата, тако да се говорило: „Једна карта вреди десет хиљада речи“.

ДА ПОЈАСНИМО

СССР је скраћени назив некадашње државе Савез Совјетских Социјалистичких Република.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

СССР (Савез Совјетских Социјалистичких република) је била држава која је постојала на територији Европе и Азије од 1922. године. Састојала се од 15 република. Обухватала је површину преко 22,4 милиона km² и пружала се кроз 11 временских (часовних) зона. Била је највећа држава света.

симбол Хладног рата у Европи. Срушен је 1989. године, а годину дана касније долази до **уједињења две Немачке** у једну државу, Немачку, са Берлином као главним градом.

Државе које се нису учланиле ни у један савез припадале су неутралним или несврстаним државама. **Покрет несврстаних** формиран је 1961. године, у Београду, а оснивачи су били Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), Египат и Индија. Главни циљ организације ових држава био је да осигура независност и суверенитет несврстаних држава у њиховој борби против колонијализма и других облика спољног наметања. Обухватало је више од 100 држава широм света и имао је важну политичку улогу до 80-тих година 20. века. Покрет несврстаних и даље постоји, али има далеко мањи утицај на политичка дешавања у свету.

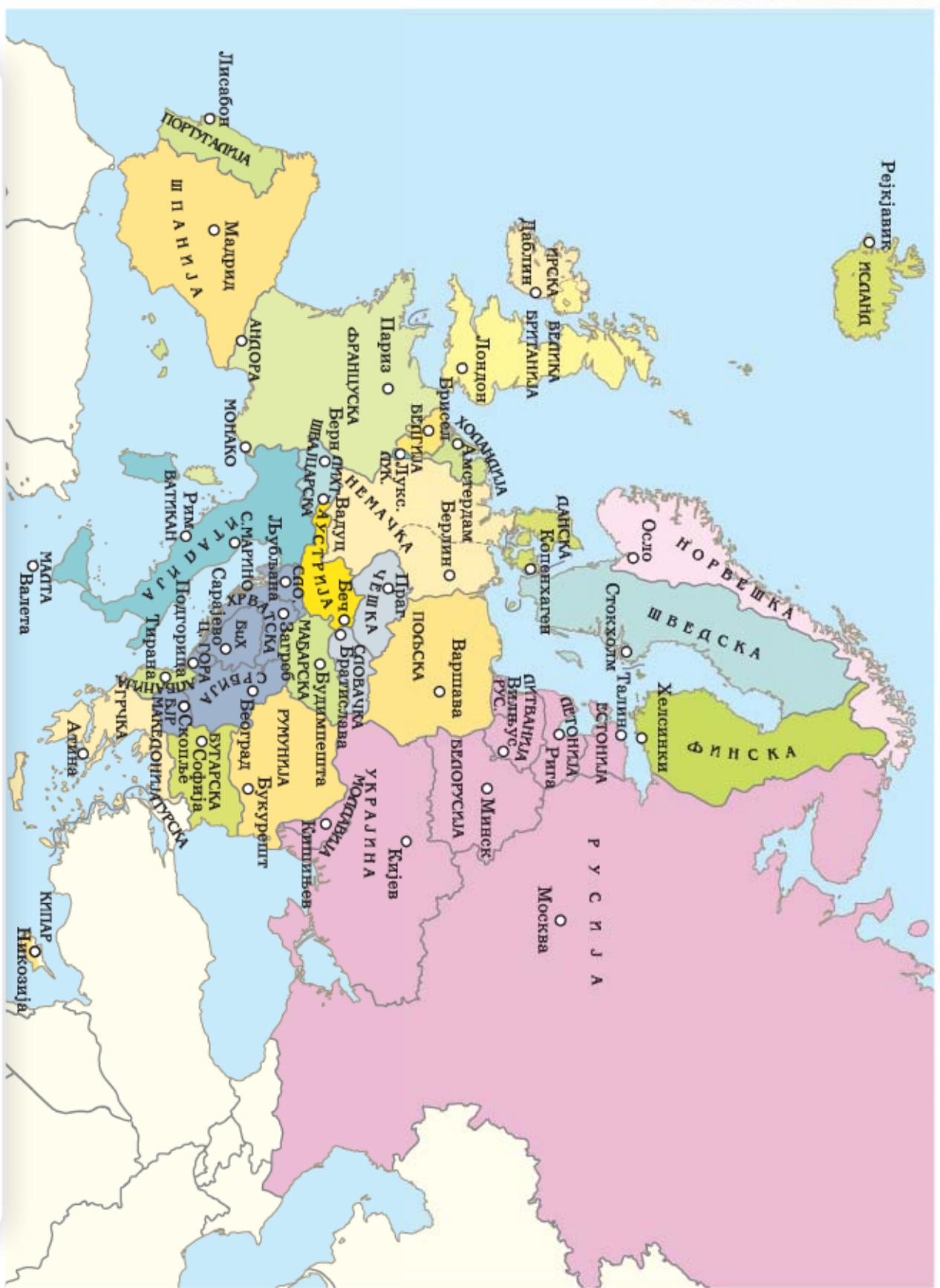
Највеће политичке промене и промене граница десиле су се током последње деценије 20. века. Поред уједињења Немачке, у овом периоду долази до постепеног слабљења утицаја и **распада државе СССР**. Њеним распадом 1991. године, настало је 15 независних држава, од тога седам на територији Европе (Русија, Украина, Белорусија, Литванија, Летонија, Естонија и Молдавија). У Средњој Европи, држава **Чехословачка** се мирним путем поделила 1993. године на две суверене државе: Чешку и Словачку.

Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) је држава која је настала непосредно након Другог светског рата. У њеном саставу је било 6 република: Словенија, Хрватска, Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија. Међутим, од 1991. године почињу грађански ратови на територији СФРЈ.

У овим ратовима је велики број људи изгубио живот, а доста људи се иселило са ових територија. Од јединствене државе СФРЈ, формирало се пет нових држава: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија (данас Северна Македонија) и Савезна република Југославија. Савезна република Југославија (СРЈ) је била држава коју су 1992. године заједнички основале и којој су припадале Србија и Црна Гора. СРЈ је 2003. године променила назив у Државна заједница Србија и Црна Гора. Ова држава се 2006. године поделила на две независне и самосталне државе: Србију и Црну Гору.

Политичка карта СФРЈ после Другог светског рата

Политичка карта Европе након рушења Берлинског зида и државе настале распадом ССР-а, Чехословачке и СФР Југославије

Савремена политичка карта Европе

САДА ЗНАШ

- Политичко-географска карта је врста тематске карте која приказује територијални распоред држава са њиховим границама и главним градовима.
- НАТО или Северно-атлантски пакт је војнополитички савез на челу са САД-ом, док је Варшавски пакт био војно-политички савез на челу са СССР-ом.
- Покрет несврстаних формиран је 1961. године, у Београду, а оснивачи су били Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Египат и Индија.
- Највеће политичке промене и промене граница десиле су се током последње деценије 20. века.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Врста тематске карте која приказује територијални распоред постојећих држава са њиховим границама и главним градовима назива се _____.
 - б) После Другог светског рата на политичкој карти Европе промењене су _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Државе победнице у Другом светском рату биле су: Немачка, Италија и Јапан. **T** **H**
 - б) Државе које су поражене у Другом светском рату биле су: САД, Русија, Велика Британија и Француска. **T** **H**
 - в) Годину дана након пада Берлинског зида (1989. године), Источна и Западна Немачка су се ујединиле у једну државу – Немачку. **T** **H**
3. У ком веку су се додгодиле највеће политичке промене и промене граница?
Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) 18. век
 - б) 19. век
 - в) 20. век
4. Повежи новоформиране државе Европе које су настале након распада бивших држава тако што ћеш понуђене државе уписати у празна поља испод назива бивших држава којима су припадале: Србија, Литванија, Хрватска, Русија, Чешка, Белорусија, БЈР Македонија, Естонија, Црна Гора, Словачка, Словенија, Украјина, Босна и Херцеговина, Молдавија, Летонија.

СФР Југославија (СФРЈ)

СССР

Чехословачка

5. Шта је Покрет несврстаних?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- колонизација
- деколонизација
- неоколонијализам

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Политичка карта Африке је претрпела највеће промене након Другог светског рата. Пре тога независне су биле само четири државе: Египат, Етиопија, Јужноафричка Република и Либирија. Најзначајнија година у борби за независност држава у Африци била је 1960. година када је независност стекло 17 држава. Та година је названа „Буђење Африке“. Данас на простору Африке постоје 54 независне државе.

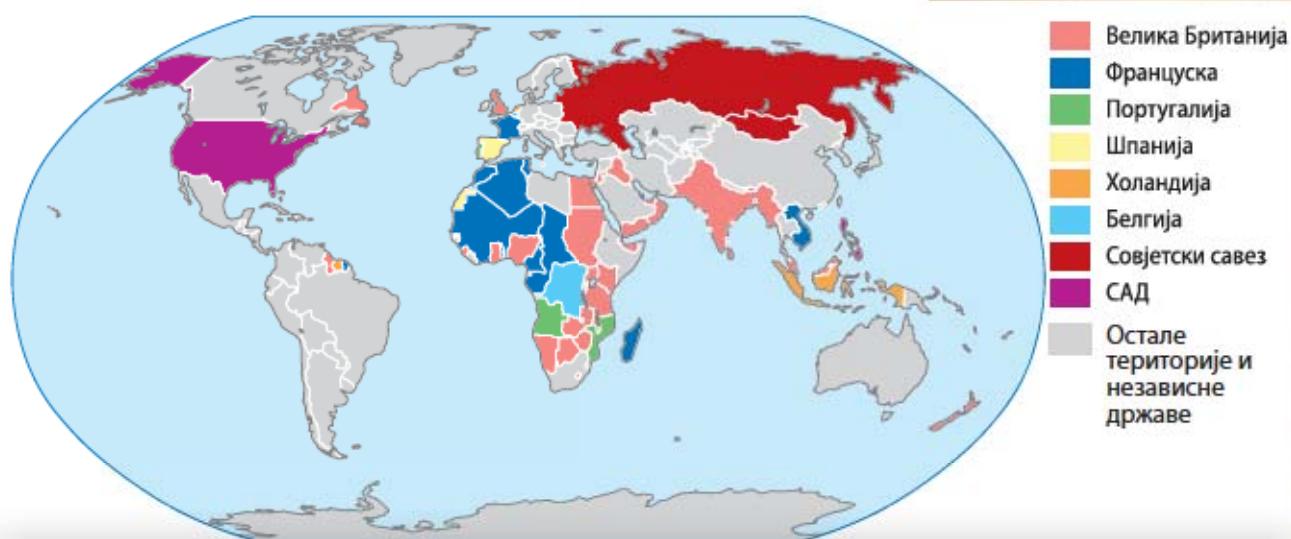
ПОДСЕТИ СЕ

Шта је политичко-географска карта? Како се политичко-географска карта Европе променила после Другог светског рата?

Утицај Другог светског рата огледа се у бројним политичким променама широм света, настанку нових држава и променама државних граница, до којих је дошло након окончања рата. Једном речју, Други светски рат је утицао на измене политичко-географске карте света. До Другог светског рата је на формирање политичко-географске карте света у великој мери утицао процес колонизације. **Колонизација** је процес у коме велике колонијалне силе освајају економски, политички и војно слабије државе и територије. У том процесу им намећу свој политички, економски и културни утицај. Велике колонијалне силе и привредно моћне европске државе, Велика Британија, Француска, Холандија, Белгија, Шпанија, Португалија и друге, имале су своје колоније на другим континентима. Међутим, после Другог светског рата, разрушене и исцрпљене европске колонијалне силе нису биле у могућности да одржавају своје колоније на другим континентима. То је довело до осамостаљења многих држава и процеса деколонизације.

Деколонизација је процес ослобађања колонија од колонијалне власти великих сила и формирања самосталних држава. Процес деколонизације почиње са падом економске моћи колонијалних сила. Највеће промене су се десиле на политичким картама Африке и Азије. У овим деловима света некадашње колоније европских држава стекле су сувереност и постале независне државе. У Африци су само четири државе биле независне пре Другог светског рата, док су остале афричке територије биле под колонијалном управом Велике Британије, Немачке, Француске, Португалије, Белгије и Италије. Ослобађање од колонијалне власти (деколонизација) у Африци започиње 50-тих и траје током 60-тих и 70-тих година 20. века, када независност стиче већина данашњих држава. Неке од њих су: Алжир, Конго, Мароко и Танзанија. На територији Азије се највећи број држава, такође, ослободио колонијалне власти и прогласио независност након Другог светског рата. У Јужној Азији су независност прогласиле Индија, Пакистан, Бангладеш и Шри Ланка, које су до тада биле колоније Велике Британије. У Југоисточној Азији од некадашњих колонија Велике Британије, Француске и Холандије формирале су се нове независне државе. Неке од њих

су: Вијетнам, Малезија, Индонезија и Камбоџа. У Југозападној Азији стварају се независне државе: Израел, Јордан, Сирија, Уједињени Арапски Емирати (УАЕ) и друге. На истоку Азије, Народна Република Кина је постала независна држава, а на полуострву Короја формиране су две независне државе: Северна Кореја и Јужна Кореја. Након распада државе СССР (1991. године) формира се 15 држава, од тога осам у Централној Азији (Јерменија, Азербејџан, Грузија, Казахстан, Киргистан, Туркменистан, Узбекистан и Таџикистан). На простору Средње и Јужне Америке већина држава је стекла независност током 19. века, ослободивши се колонијалне власти Шпаније и Португалије.

Територије колонијалних сила пре Другог светског рата

Међутим, поједине територије су и даље биле под управом других европских сила (В. Британије, Француске и Холандије). Након Другог светског рата, неке од ових територија (на простору Средње и Јужне Америке) стичу независност и постају суверене државе: Гвајана, Белизе, Суринам, и острвске државе: Барбадос, Јамајка, Доминика и друге. Данас су у колонијалној зависности остала поједина мања острва у Средњој Америци и Океанији. Иако су многе бивше колоније формално стекле независност, нису се у потпуности ослободиле зависности од бивших колонијалних сила. Оне су често под неоколонијалним утицајем.

Неоколонијализам је процес настојања великих и утицајних држава или некадашњих колонијалних сила да друге независне државе ставе под свој утицај (политички, привредни, културни и други). На географским картама у атласу погледај где се данас налазе неке од држава поменутих у тексту.

САДА ЗНАШ

- Колонизација је процес у коме велике колонијалне силе освајају економски, политички и војно слабије државе и територије и намећу им свој политички, економски и културни утицај.
- Деколонизација је процес ослобађања колонија од колонијалне власти и формирања самосталних држава захваљујући паду економске моћи колонијалних сила. Овај процес је највише утицао на промене политичких карти Африке и Азије.
- Неоколонијализам је процес настојања великих и утицајних држава или некадашњих колонијалних сила да друге независне државе ставе под свој утицај (политички, привредни, културни и други).

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - Утицај Другог светског рата огледа се у _____, _____ и _____, до којих је дошло након окончања рата.
 - Пре Другог светског рата, на формирање политичке карте света је у великој мери утицао процес _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - Колонизација је процес ослобађања колонија од колонијалне власти великих сила. **T** **H**
 - Деколонизација је процес у коме велике колонијалне силе освајају економски, политички и војно слабије државе и територије намећући им свој политички, економски и културни утицај. **T** **H**
 - Неоколонијализам је процес настојања великих и утицајних држава или некадашњих колонијалних сила да друге независне државе ставе под свој утицај. **T** **H**
3. После Другог светског рата на политичко-географској карти света десиле су се велике промене. На којим територијама највише? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - Африке и Азије
 - Средње и Јужне Америке
 - Северне Америке и Европе
4. Повежи називе држава које су настале ослобађањем од колонијалне власти у периоду после Другог светског рата са називима континента и територија на којима се налазе, тако што ћеш дате државе уписати у одговарајућа поља: Јамајка, Мароко, Индија, Суринам, Гвајана, Судан, Сирија, Индонезија, Конго.

Африка

Азија

Средња и Јужна Америка

5. Како се процес деколонизације одвијао на простору Средње и Јужне Америке?

6.8. ТЕРИТОРИЈАЛНИ ИНТЕГРИТЕТ И СПОРОВИ ДРЖАВА

ПОДСЕТИ СЕ

Шта су државне границе? Како држава стиче суверенитет и међународно признање?

Територијални интегритет државе представља целовитост и очување територије државе и неповредивост њених граница. Успоставља се међународним уговорима и правима везаним за заштиту територија свих држава. Међутим, некада територијални интегритет државе бива нарушен. До овога долази када постоји захтев за отцепљењем дела територије или приликом њеног насиљног одузимања од одређене државе.

Основни облици угрожавања територијалног интегритета су **сепарадистички покрети** и територијални спорови. Сепарадистички покрети представљају тежњу за одцепљењем неког дела независне државе и његово припајање другој држави, или формирање нове независне државе. **Територијални спорови** настају када се две државе сукобљавају око дела територије за које обе сматрају да им припада.

Територијални спор у планинској области **Кашмир** између Индије и Пакистана траје од 1947. године, када су обе државе стекле независност од Велике Британије. Кашмир је најстарији нерешени међународни спор. Индија никада није званично потврдила поделу Кашмира, док пакистанска страна признаје Кашмир за своју територију.

Територијални спор Индије и Пакистана

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- територијални интегритет државе
- територијални спорови
- сепарадистички покрети

ДА ПОЈАСНИМО

Референдум је облик учешћа народа у вршењу власти. Грађани се путем референдума изјашњавају о неком питању: законодавном, политичком, финансијском или другом.

ДА ПОЈАСНИМО

Аутономија значи самоуправа, самосталност и независност.

ДА ПОЈАСНИМО

Савет безбедности УН
Задужен је за очување мира и безбедности у свету.

ДА ПОЈАСНИМО

УНМИК је скраћеница за Привремену административну мисију Уједињених нација на Косову.

Територијални интегритет Републике Србије угрожен је када су политичари албанске националне мањине 2008. године, која чини већину становништва у Аутономној покрајини (АП) Косова и Метохије, једнострano прогласили независност. Након НАТО бомбардовања државе СРЈ 1999. године, АП Косово и Метохија је у складу са Резолуцијом Свете безбедности УН стављена под управу УНМИК-а. Иако су неке државе УН-а признале независност Косова и Метохије, то није међународно призната држава. Према одлуци Уједињених нација (резолуција 1244) и Уставу Републике Србије Косово и Метохија је саставни део Србије.

Арапско-израелски спор представља политички и војни сукоб између Израела и других арапских држава на територији Југозападне Азије и у Северној Африци. Спор постоји од 1947. године, када територија Палестина стиче независност од Велике Британије. Тада је предложена подела ове територије на две независне државе: јеврејску (Израел) и арапску (Палестина). Међутим, створен је само Израел, који је присвојио и неке територије на мењене Палестини. Арапске државе су биле против формирања Израела. Ратови су вођени у више наврата, а тензије трају и данас.

Територијални спор Израела и Палестине

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

У свету постоје зависне територије или области које немају потпуну политичку независност. Овакве територије су под управом и контролом других држава света и имају висок степен аутономије од државе која их контролише. Примери зависних територија су: Гренланд и Фарска острва под управом Данске, Гибралтар под управом Велике Британије, Француска Гвајана под управом Француске и Хонгконг (специјална административна регија) под управом Кине.

САДА ЗНАШ

- Територијални интегритет државе представља целовитост и очување територије државе и неповредивост њених граница.
- Територијални интегритет државе може бити нарушен уколико постоји захтев за отцепљењем дела територије или приликом његовог насиленог одузимања.
- Територијални спорови држава настају када се две или више држава сукобљавају око дела територије за које сматрају да им припада.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Очување целовитости територије једне државе и неповредивост њених граница представља _____.
 - б) Када се две или више држава сукобљавају око дела територије за који сматрају да им припада настају: _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Данас не постоје територијални спорови. **T** **H**
 - б) Територијални спорови представљају тежњу за отцепљењем неког дела територије државе и његово припајање другој држави или издвајање дела територије и стварање нове независне државе. **T** **H**
 - в) Неки територијални спорови доводе до ратних сукоба, док се неки могу решити преговорима, споразумима или референдумом. **T** **H**
3. Између које две државе постоји територијални спор у планинској области Кашмир. Заокружи слово испред тачног одговора.

а) Индије и Пакистана	б) Кине и Тајвана	в) Израела и Палестине
-----------------------	-------------------	------------------------

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- интеграциони процеси
- међународне организације
- Уједињене нације
- Европска унија
- Међународни монетарни фонд
- Светска банка

ДА ПОЈАСНИМО

Глобално значи светско, односи се на цео свет.

КОРИСНИ ЛИНКОВИ

На следећим линковима можеш да прочиташи и сазнаш више о УН, Удружењу за УН у Србији, УНИЦЕФ-у и Европској унији.

Линковима можеш да приступиш и очитавањем QR кодова.

<http://unaserbia.rs/v2/>

<https://serbia.un.org/sr>

<https://www.unicef.org/srbia/>

<https://europa.rs/>

6.9. ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

ПОДСЕТИ СЕ

Да ли знаш за неке европске или светске организације које окупљају више држава ради сарадње? Које? На који начин оне функционишу и чиме се баве?

Процеси уједињавања и сарадње међу државама називају се **интеграциони процеси**. Сама реч интеграција значи спајање, уједињавање или повезивање. Процеси интеграције у савременом свету обухватају различите видове сарадње међу државама. Они се испољавају кроз процесе оснивања различитих **међународних организација**. Основни циљеви тих организација су обављање бројних активности зарад међународног развоја и сарадње у областима економије, привреде, безбедности, културе, образовања, науке, здравства и спорта.

Уједињене нације (УН) су најзначајнија и највећа међународна организација. Основана је након Другог светског рата, 1945. године, са намером очувања мира у свету. Њено седиште је у Њујорку. Организација се бави очувањем мира, безбедности и сарадње међу државама. УН је организација која се декларише као „глобално удружење влада које сарађују на пољу међународног права, глобалне безбедности, економског и друштвеног развоја“. Броји 193 државе чланице које су независне и међународно признате. Главни органи (институције) УН представљају Генерална скупштина и Савет безбедности. Генералну скупштину чини по један представник сваке државе чланице. Србија је једна од чланица УН. Савет безбедности има 15 чланова, од тога пет сталних: САД, Руска Федерација, Француска, Велика Британија и Кина. Осталих десет се бира на две године. У оквиру УН-а делује више специјализованих агенција као што су: **УНЕСКО** (организација за образовање, науку и културу), **УНИЦЕФ** (међународни фонд за децу и омладину), **УНЕП** (организација за заштиту животне средине) **СЗО** (Светска здравствена организација која се брине о здрављу становништва у свету) и **ФАО** (Светски програм за исхрану и пољопривреду).

Интеграција држава Европске уније се често наводи као најбољи пример интеграционих процеса у свету. **Европска унија (ЕУ)** је најзначајнија политичко-економска организација на територији Европе. Под тим именом је формирана 1993. године када је потписан уговор о ЕУ у Маастрихту у Холандији. Тада је имала 12 чланица. Данас је то заједница 27 европских држава.

Седиште ЕУ је у Бриселу. Ова организација је настала са циљем очувања мира, повезивања европских држава и њихове сарадње у развоју економије, привреде, културе и науке. Главни циљеви ЕУ

су: стварање јединственог тржишта, слобода кретања, употреба јединствене валуте (евро) и поштовање људских права. Слобода кретања подразумева слободно кретање људи, роба, услуга и капитала на територији држава чланица. Све врсте граничне контроле су укинуте међу државама ЕУ које се налазе унутар Шенгенске зоне. Шенгенска зона је „подручје без граница”, које укључује 27 држава чланица ЕУ и неке државе које нису чланице ЕУ (Норвешка, Исланд и Швајцарска). Привредно најмоћније државе ЕУ су Немачка, Француска, Италија, Холандија, Данска и Шведска. Од 2002. године усвојена је заједничка валута европски евра, како би се олакшала трговинска и економска размена добара и услуга. Пре приступања Европској унији сваки кандидат за чланство мора да испуни одређене услове и да усклади своје законе са законима ЕУ. Државе кандидати за чланство у ЕУ су: Србија, Црна Гора, Северна Македонија, Албанија и Турска.

Државе чланице ЕУ (обојене зеленом бојом) на политичкој карти Европе

Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светска банка су најзначајније финансијске организације која се баве пружањем економске помоћи неразвијеним државама и државама у развоју. Ове организације пружају финансијску, техничку и саветодавну помоћ овим државама у циљу повећања њиховог економског развоја.

NATO или **Североатлантски пакт** је највећи војни савез на свету. Заснован је на Североатлантском споразуму и основан 1949. године. Седиште NATO-а је у Бриселу. Организација представља систем заједничке одbrane држава чланица. Све чланице организације пристају на међусобну одрану од евентуалних спољних напада. У саставу NATO-а су 28 европских држава, Сједињене Америчке Државе, Канада и Турска.

Лого УНИЦЕФ-а

Застава ЕУ

Иако се НАТО декларише као одбрамбени савез, та организација је у прошлости неретко војно нападала суверене државе које јој нису представљале никакву претњу. Године 1999. овај најмоћнији војни савез на свету извршио је агресију над Савезном Републиком Југославијом свакодневно је бомбардујући током седамдесет осам дана.

САДА ЗНАШ

- Процеси уједињавања и сарадње међу државама називају се интеграциони процеси.
- Основни циљеви међународних организација су обављање бројних активности у циљу развоја и сарадње у областима економије, привреде, безбедности, културе, образовања, науке, здравства и спорта.
- Уједињене нације (УН) су најзначајнија и највећа међународна организација, основана 1945. године са седиштем у Њујорку. Ова организација се бави очувањем мира, безбедности и сарадње међу државама.
- У оквиру УН-а делује више специјализованих агенција као што су: УНЕСКО, УНИЦЕФ, СЗО, ФАО и друге.
- Европска унија (ЕУ) је најзначајнија политичко-економска организација на територији Европе. Настала је са циљем очувања мира и повезивања европских држава на пољу развоја економије, привреде, културе и науке.
- Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светска банка су најзначајније светске финансијске организације.
- НАТО или Североатлантски пакт је највећи војни савез на свету, основан 1949. године са седиштем у Бриселу. Он представља систем заједничке одбране држава чланица.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

Процеси уједињавања и сарадње међу државама називају се _____.

Сама реч _____ значи спајање, уједињавање или _____.

2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

а) Уједињене нације (УН) су најзначајнија и највећа међународна организација, основана 1945. године са седиштем у Бриселу. **T H**

б) Европска унија (ЕУ) је најзначајнија политичко-економска организација на територији Европе, формирана 1945. године када је потписан уговор у Њујорку. **T H**

в) НАТО или Североатлантски пакт је највећи војни савез на свету. Заснован је на Североатлантском споразуму и основан 1949. године. **T H**

3. Поред назива организације напиши чему је посвећена.

УНЕП _____

СЗО _____

УН _____

ФАО _____

УНИЦЕФ _____

УНЕСКО _____

4. Која је улога Међународног монетарног фонда?

_____.

5. Која је улога Европске уније (ЕУ) и у чему је њен значај?

_____.

7. ГЕОГРАФИЈА ЕВРОПЕ

У оквиру ове теме сазнаћеш:

- шта је регија, а шта регионална географија,
- о положају и границама Европе,
- које су основне физичко-географске и друштвено-географске одлике Европе,
- које су географске регије у Европи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- географска регија
- регионализација
- регионална географија

7.1. ГЕОГРАФСКЕ РЕГИЈЕ И РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА

ПОДСЕТИ СЕ

У претходном разреду стечена су основна знања о континентима и океанима. Који континенти се налазе на Земљи? Шта проучава физичка географија? Шта проучава друштвена географија?

Планета Земља није хомогена целина. Подељена је на бројне међусобно различите регије. Назив регија потиче од латинске речи *regio*, што значи предео или крај. **Географска регија** је мања или већа географска целина која се од суседних регија разликује по природним и друштвеним карактеристикама. Географске регије могу да буду континенти, већа острва, полуострва, више држава или мањи делови територија унутар држава. Географске регије су ограничене просторне целине које су одређене јединственим природним и друштвеним објектима, појавама и процесима.

Сваку регију чине **природно-географске карактеристике** (рельеф, клима, воде, земљиште, биљни и животињски свет) и **друштвено-географске карактеристике** (становништво, насеља, привреда). Географска регија се разликује од друге суседне регије по једном или више елемената географског простора. Неки елементи су више или мање заступљени и утичу на посебност. Такве регије могу да се издвоје на основу неких предеонах целина и одлика, као на пример: Алпи или Алпска регија, Панонска низија, Средоземље и друге. Алпска регија обухвата државе и области које захватају планинске венце Алпа. Панонска низија је географска регија која обухвата државе и области које се налазе на Панонској равници. Средоземље или Медитеран је географска регија коју одређује граница утицаја Средоземног мора, а која обухвата острва, обале и приморје Средоземног мора. Осим природних карактеристика, Средоземље се може представити и као јединствена друштвено-историјска регија, с обзиром да је у прошлости ово подручје било средиште више великих цивилизација и империја. О томе сведоче бројна археолошка налазишта и културно-историјски споменици на његовим обалама. Познавање географских регија је важно за све видове планирања: привредног, економског, научног, друштвено-историјског или културног. **Регионализација** представља поступак издвајања географских регија на основу истих или сличних природних или друштвено-географских објеката или елемената географске средине.

Регионална географија је научна област географије која проучава регије на Земљи и утицај природних и друштвених елемената и фактора на њихов развој. Задатак регионалне географије је да издвоји одређене регије и проучи њихове природне и друштвене одлике и законитости које у њима владају.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Република Србија је подељена на пет регија што је урађено у циљу равномернијег регионалног развоја државе. Пет географских регија су: Београд, Војводина, Шумадија са Западном Србијом, Источна и Јужна Србија, и Косово и Метохија.

САДА ЗНАШ

- Назив регија потиче од латинске речи *regio*, што значи предео или крај.
- Географска регија је мања или већа географска целина која се од суседних регија разликује по природним и друштвеним карактеристикама. Она се од друге регије разликује по једном или више елемената географског простора.
- Сваку регију чине природно-географске карактеристике (рельеф, клима, воде, земљиште, биљни и животињски свет) и друштвено-географске карактеристике (становништво, насеља, привреда).
- Регионализација представља поступак издвајања географских регија на основу истих или сличних природних или друштвено-географских објеката или елемената географске средине.
- Регионална географија је област географије која проучава регије на Земљи и утицај природних и друштвених елемената и фактора на њихов развој.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Назив регија потиче од латинске речи _____, што значи _____.
 - б) Планета Земља није хомогена целина, већ је подељена на регије. Географска регија је _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Регионална географија је научна област која проучава регије на Земљи и утицај природних и друштвених елемената и фактора на њихов развој. **T H**
 - б) Географска регија је мања или већа географска целина која се од суседних регија разликује по природним и друштвеним карактеристикама. **T H**
 - в) Географска регија је иста као и суседне регије. **T H**
3. Дате географске елементе упиши у празна поља испод типа географских карактеристика којем припадају: земљиште, становништво, клима, рельеф, насеља, воде, биљни и животињски свет, привреда.

Природно-географске карактеристике

Друштвено-географске карактеристике

4. У неколико реченица описиши одлике и значај Средоземља или Медитерана као географске регије.

5. Шта је регионализација?

7.2. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ ЕВРОПЕ

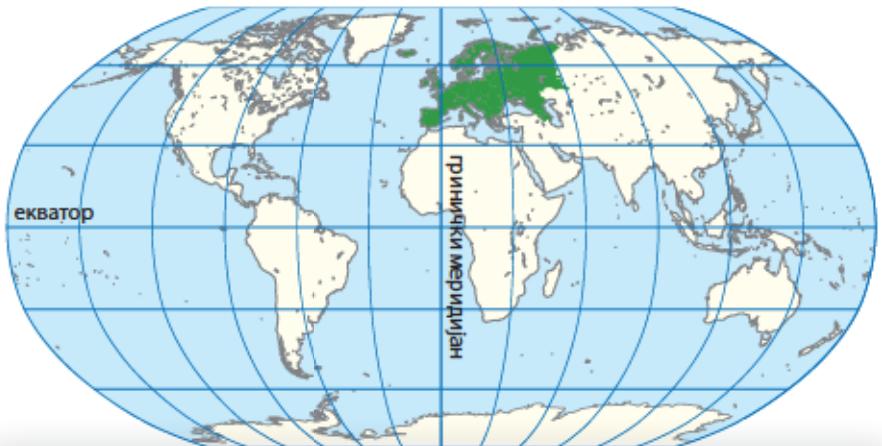

ПОДСЕТИ СЕ

На географској карти света одреди на којим Земљиним полуоптама се налази Европа? Како се дефинише географски положај? Која мора и океани окружују Европу?

Европа је по површини (свега 10,4 милиона km²) најмањи континент, после Аустралије. По броју становника (око 743 милиона), Европа је на трећем месту, после Азије и Африке. Европа је копном на истоку спојена са Азијом, тако да са њом чини највећу копнену целину – Евроазију. Међутим, разлике које постоје између народа, култура, религија и у природним целинама, биле су пресудне да се Европа и Азија изучавају као два посебна континента.

Географски положај Европе је изузетно повољан. Она се већим делом налази у северном умереном топлотном појасу и у односу на друге континенте заузима централно место на Земљи. Због тога је Европа одувек била раскрасница путева између Азије, Африке и Америке. Европа је преко Средоземног мора, Суецког канала и Црвеног мора повезана са Индијским и Тихим океаном. Атлантски океан је повезује са Северном и Јужном Америком и западним обалама Африке, док је Средоземно море повезује са севером афричког континента. Добро је повезана и копненим и воденим, као и ваздушним саобраћајем. Европа се у потпуности налази на северној Земљиној полуопти (северно од екватора). Европу на западу континента пресеца почетни гранични меридијан, тако да се највећи део континента налази на источној полуопти, а мали на западној. Најјужнија тачка континенталног дела Европе је рт Мароки (Тарифа), смештен на крајњем југу Шпаније, на обали Гибралтарског мореузза (око 36° 00' 15" СГШ). Најсевернија тачка

Географски положај Европе

Европе је Северни рт (Нордкап) (око $71^{\circ} 08' 02''$ СГШ), смештен на крајњем северу Норвешке. Најзападнију тачку представља рт Рока ($9^{\circ} 29' 56''$ ЗГД), у Португалији, а најисточнија тачка се налази на подручју планине Урал ($66^{\circ} 37' 05''$ ИГД) у Руској Федерацији. Границе Европе са севера, запада и југа одређују мора и океани, док је на истоку граница Европе са Азијом већим делом копнена. Границу европског континента на северу чини Северни ледени океан, на западу Атлантски океан, а на југу Средоземно море и Гибралтарски мореуз. На истоку, границу између Европе и Азије чине: планина Урал, река Урал, Каспијско језеро, планина Кавказ, Црно море, мореуз Босфор, Мраморно море, мореуз Дарданели и Егејско море. Граница између Европе и Азије пролази кроз следеће државе: Руску Федерацију, Казахстан, Азербејџан, Грузију и Турску.

Границе Европе

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Зевс и Европа

Постоје бројна мишљења да је европски континент добио назив по истоименој „митској принцези“. Један од познатих грчких митова је мит о Европи и Зевсу. Принцеза Европа је била ћерка феничанског краља Агенора. Зевс, врховни грчки бог, видео је Европу и био очаран њеном лепотом. Прерушио се у бика и пришао девојци. Европа се попела на бика, а он ју је одвео на острво Крит. Након њене смрти, Зевс ју је претворио у звездани комплекс. Прича о Европи и Зевсу инспирисала је бројне уметнике да стварају уметничка дела.

САДА ЗНАШ

- Европа је по површини (10,4 милиона km²) најмањи континент, после Аустралије.
- Географски положај Европе је повољан, јер се она већим делом налази у северном умереном топлотном појасу и заузима централно место на Земљи, у односу на друге континенте.
- Границу европског конинента на северу чини Северни ледени океан, на западу Атлантски океан, а на југу Средоземно море и Гибралтарски мореуз. Источну границу Европе чине: планина Урал, река Урал, Каспијско језеро, планина Кавказ, Црно море, мореуз Босфор, Мраморно море, мореуз Дарданели и Егејско море.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Континенти _____, _____ и _____ називају се континентима Старог света, јер су познати од давнина.
 - б) Европа је по површини (_____ km²) _____ континент, после _____.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Најсевернија тачка континенталног дела Европе је рт Мароки, у Шпанији. **T** **H**
 - б) Најјужнија тачка континенталног дела Европе је Северни рт, у Норвешкој. **T** **H**
 - в) Најзападнија тачка континенталног дела Европе је рт Рока, у Португалији. **T** **H**
 - г) Најисточнија тачка се налази на подручју планине Урал, у Руској Федерацији. **T** **H**
3. Територије којих држава се налазе на територијама и Европе и Азије?
Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Турска, Узбекистан, Белорусија
 - б) Турска, Руска Федерација, Казахстан
 - в) Руска Федерација, Киргистан, Грузија
4. Повежи природне географске објекте који чине границе Европе са странама света на којима се налазе.

Северни ледени океан •	• исток
Атлантски океан •	• север
Средоземно море •	• запад
планина Урал и река Урал •	• југ
5. Какав је географски положај Европе? Описи у неколико реченица.

7.3. ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕВРОПЕ (РАЗУЂЕНОСТ ОБАЛА, РЕЉЕФ)

ПОДСЕТИ СЕ

Шта све чини рељеф и који су најважнији облици рељефа? Који су облици разуђености обала?

Разуђеност обала

Европа је најразуђенији континент јер острва и полуострова чине скоро једну трећину њене површине. Дужина обале европског континента износи око 41 000 km.

Обалу европског континента на северу запљускују хладне воде Северног леденог океана и ивичних мора: Баренцово, Печорско и Бело море. Обала је претежно стеновита и висока, са великим бројем малих залива. На западу је запљускују воде Атлантског океана које дубоко продиру у копно у виду ивичних и унутрашњих мора: Норвешко, Северно, Балтичко и друга. Западна обала континента је ниска и није пуно разуђена. За ову обалу карактеристични су естуари, левкаста ушћа река које се уливају у Атлантски океан. Обалу европског континента на југу запљускују воде Средоземног мора. Оно дубоко продире у копно у виду унутрашњих мора: Тиренског, Јонског, Јадранског, Егејског, Црног и других мањих мора. Обала у јужном делу континента је јако разуђена са великим бројем полуострва, острва и залива.

Европа има неколико великих полуострва. Највећа полуострова на северу су: Кола, Скандинавско и Јиланд. На југу континента највећа полуострова су: Пиринејско, Апенинско и Балканско.

Највећа европска острва у Атлантском океану су: Велика Британија, Ирска и Исланд. Највећа острва у Средоземном мору су: Сицилија, Сардинија, Корзика и Крит. Највећи европски архипелази (група великог броја острва) су: Фарска, Шетландска, Балеарска, Егејска, Шпицбершка и друга острва.

Највећи заливи у Европи су: Ботнички и Фински на северу; Бискајски на западу; и на југу, у Средоземном мору, Лионски, Ђеновски и Солунски.

Највећи и најзначајнији мореузи су: Скагерак и Категат који спајају Балтичко и Северно море, као и Гибралтарски мореуз који одваја Пиринејско полуострво и Африку. Мореузи Босфор и Дарданели одвајају Европу од Азије. Босфор спаја Црно и Мраморно море, док Дарданели спаја Мраморно и Егејско море.

Један од значајнијих мореуза је Ламанш, део Атлантског океана, који одваја острво Велику Британију од копненог дела Европе.

Обала Балтичког мора
(Литванија)

Естуар на југу Енглеске

Већину канала у Европи изградили су људи како би омогућили ефикаснији водени саобраћај. Значајан речни канал је Рајна–Мајна–Дунав, који спаја Северно и Црно море.

Рељеф Европе

Рељеф Европе се одликује просечном надморском висином од око 300 м. Највиши врх је Елбрус, висок 5 642 м, на планини Кавказ, док је најнижа тачка ушће Волге у Каспијско језеро, на 28 м испод нивоа мора. Терени до 500 м надморске висине чине четири петине континента. Најстарији део копна Европе чини Источноевропска или Руска плоча која чини језгро европског континента. То је данас претежно подручје низија.

Низије у Европи захватају око 60% укупне површине континента. Највећи део Источноевропске или Руске плоче покрива Источноевропска низија, која заузима скоро целу Источну Европу. На њу се ка западу наставља Прибалтичка или Немачко-пољска низија, која заузима северне територије ових држава (Немачке и Пољске) и отворена је ка Балтичком и Северном мору на северу. На западу континента је Западноевропска низија, која се протеже преко територија Холандије, Белгије и западне Француске и отворена је према Атлантском океану. У средишњем делу Европе, окружена планинама Алпи, Карпати и Динариди смештена је Панонска низија. Поред наведених, постоје и мање низије које су смештене у долинама великих река. То су Понтијска низија, Солунска, Падска, Андалузија, Арагонија и друге.

Источноевропска низија

Панонска низија

Планине и планински предели Европе претежно се налазе у централним и јужним деловима Европе. Изграђују их стене различите старости. Најстарије су **раседне (громадне) планине** које се налазе на Скандинавском полуострву и Британским острвима. То су Скандинавске, Пенинске планине и друге. Оне се кроз западне и средње делове континента настављају преко громадних планина: Ардени, Централни масив, Вогези, Шварцвалд, Харц, Рудне планине и Судети. Планина Урал, на граници са Азијом, најисточнија је громадна планина у Европи. На Балканском полуострву међу громадне планине сврставају се планине Српско-македонске масе.

Судети, раседна (громадна) планина

Алпи, набрана (веначна) планина

Набране (веначне) планине представљају највише делове европског континента. Налазе се у јужним деловима Европе и пружају се од запада према истоку, у планинским венцима: Пиринеји, Алпи, Апенини, Динариди, Проклетије, Шарске планине, Карпати и Кавказ. Набране планине настају на местима сударања или подвлачења литосферних плоча (Афричке и Евроазијске). Оне су још увек тектонски активне, а на границама поменутих тектонских плоча чести су земљотреси и активан је вулканизам. Активни вулкани и **вулканске планине** у Европи су: Етна (најактивнији вулкан у Европи), Волкано, Стромболи, и Везув у Италији. На Исланду има десетак вулкана, а најпознатији су Хекла и Лаки.

Вулкан Волкано на Липарским острвима

Вулкан Етна

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Етна је највиши и најактивнији вулкан у Европи (висок 3 330 м). Висина вулкана се стално мења услед ерупција. Тада се или акумулира вулкански материјал који вулкан избацује, или се вулканска купа разара. Име вулкана потиче од латинске речи која у преводу значи горети. Без обзира на честе ерупције, у подножју вулкана на плодном, вулканском тлу, локално становништво узгаја винову лозу, јабуке, лешник и друге културе које му доносе значајне приходе.

- Европа је најразуђенији континент јер острва и полуострва чине скоро једну трећину њене површине.
- Обалу европског континента запљускују воде Северног леденог и Атлантског океана и бројна мора: Баренцово, Бело, Норвешко, Северно, Балтичко, Средоземно, Тиренско, Јонско, Јадранско, Егејско, Црно и друга.
- Највећа европска полуострва су: Скандинавско, Јиланд, Кола, Пиринејско, Апенинско и Балканско.
- Највећа европска острва су: Велика Британија, Ирска, Исланд, Сицилија, Сардинија, Корзика и Крит.
- Највећи европски заливи су: Ботнички, Фински, Бискајски, Лионски, Ђеновски и Солунски.
- Најзначајнији европски мореузи су: Скагерак, Категат, Гибралтарски мореуз, Босфор и Дарданели и Ламанш.
- Европа је најнижи континент са просечном надморском висином од око 300 м. Највиши врх је Елбрус, висок 5 642 м, на планини Кавказ, док је најнижа тачка ушће Волге у Каспијско језеро, на 28 м испод нивоа мора.
- Најзначајније европске низије су: Источноевропска, Прибалтичка, Западноевропска, Понтијска, Солунска, Падска, Андалузија, Арагонија и друге.
- Највеће европске планине су: Пиринеји, Алпи, Апенини, Динариди, Шарске планине, Карпати, Кавказ, Централни масив, Вогези, Судети, Урал, Скандинавске планине, Пенинске планине и друге.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Рельеф Европе се одликује просечном надморском висином _____, те је Европа _____ континент.
 - б) Највиши врх Европе је _____, висок _____ м, на планини Кавказ, док је најнижа тачка _____ у Каспијско језеро, на _____ м испод нивоа мора.
2. Поред географског назива природног објекта напиши да ли је то острво, полуострво, море или залив.

Исланд – _____	Балканско – _____	Средоземно – _____
Црно – _____	Апенинско – _____	Ирска – _____
Бискајски – _____	Балтичко – _____	Фински – _____
Велика Британија – _____	Пиринејско – _____	Лионски – _____
Сицилија – _____	Ботнички – _____	Скандинавско – _____
3. Наведи веће европске низије.

4. На линији испред географског назива планине напиши број одговарајућег типа планине којем припада (по начину постанка).
 - 1) Раседне (громадне) планине
 - 2) Набране (веначне) планине
 - 3) Вулканске планине

_____ Пиринеји,	_____ Лаки,	_____ Судети,	_____ Етна,	_____ Скандинавске,	_____ Кавказ,
_____ Везув	_____ Хекла,	_____ Динариди,	_____ Вогези,	_____ Алпи,	_____ Урал.

7.4. ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕВРОПЕ (КЛИМА, ВОДЕ, ЖИВИ СВЕТ)

ПОДСЕТИ СЕ

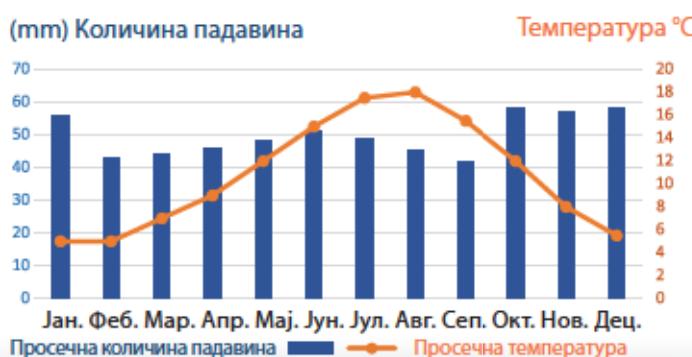
Шта је клима? Шта су климатски фактори, а шта климатски елементи? Који климатски типови постоје на Земљи?

Клима Европе

Европа се већим делом своје територије налази у северном умереном топлотном појасу, док само мањи крајњи северни део залази у северни хладни топлотни појас. Због тога је у већем делу Европе заступљена умерена клима, са изражена четири годишња доба. У Европи се издваја шест **климатских типова**. То су: субполарна, атлантска, умереноконтинентална, континентална, суптропска (средоземна) и планинска клима.

Субполарна клима је заступљена у северним деловима Европе, која је под утицајем хладног ваздуха са севера. Ови предели се одликују кратким и прохладним летима и дугим, хладним и снежним зимама, које трају 9–10 месеци. Над океанима се јављају јаки ветрови, облачност је висока, а падавине су око 600–800 mm, претежно у виду снега. Зиме су изузетно хладне, са просечном температуром која се креће око -12°C .

Атлантска (океанска) клима заступљена је у западним деловима континента и на западним обалама Скандинавског полуострва. Одликује се свежим, умерено топлим летима и благим зимама са просечним годишњим температурама од око 11°C . Карактеристичне су и велика облачност и велика количина падавина, која се у просеку годишње креће око 600–900 mm. Падавине које доносе ветрови са Атлантског океана равномерно су распоређене током године.

Клима-дијаграм за Лондон (атлантска или океанска клима)

Умереноконтинентална клима је претежно заступљена у средњим деловима Европе, до 800 м надморске висине. Одликује се умерено топлим летима и умерено хладним зимама, са просечним годишњим температурама од око 15°C. У овом климатском типу су изражена сва четири годишња доба. Просечна годишња количина падавина је око 600–800 mm. Највећа количина падавина се излучи крајем пролећа и почетком лета. На западу Европе умереноконтинентална клима прелази у атлантску (океанску), а према истоку у континенталну климу.

Клима-дијаграм за Праг (умереноконтинентална клима)

Континентална клима је заступљена у средњим и источним деловима Европе. Одликује се топлим летима и хладним зимама. Због удаљености од океана и мора, количина падавина је мала, са годишњим просеком од око 500 mm.

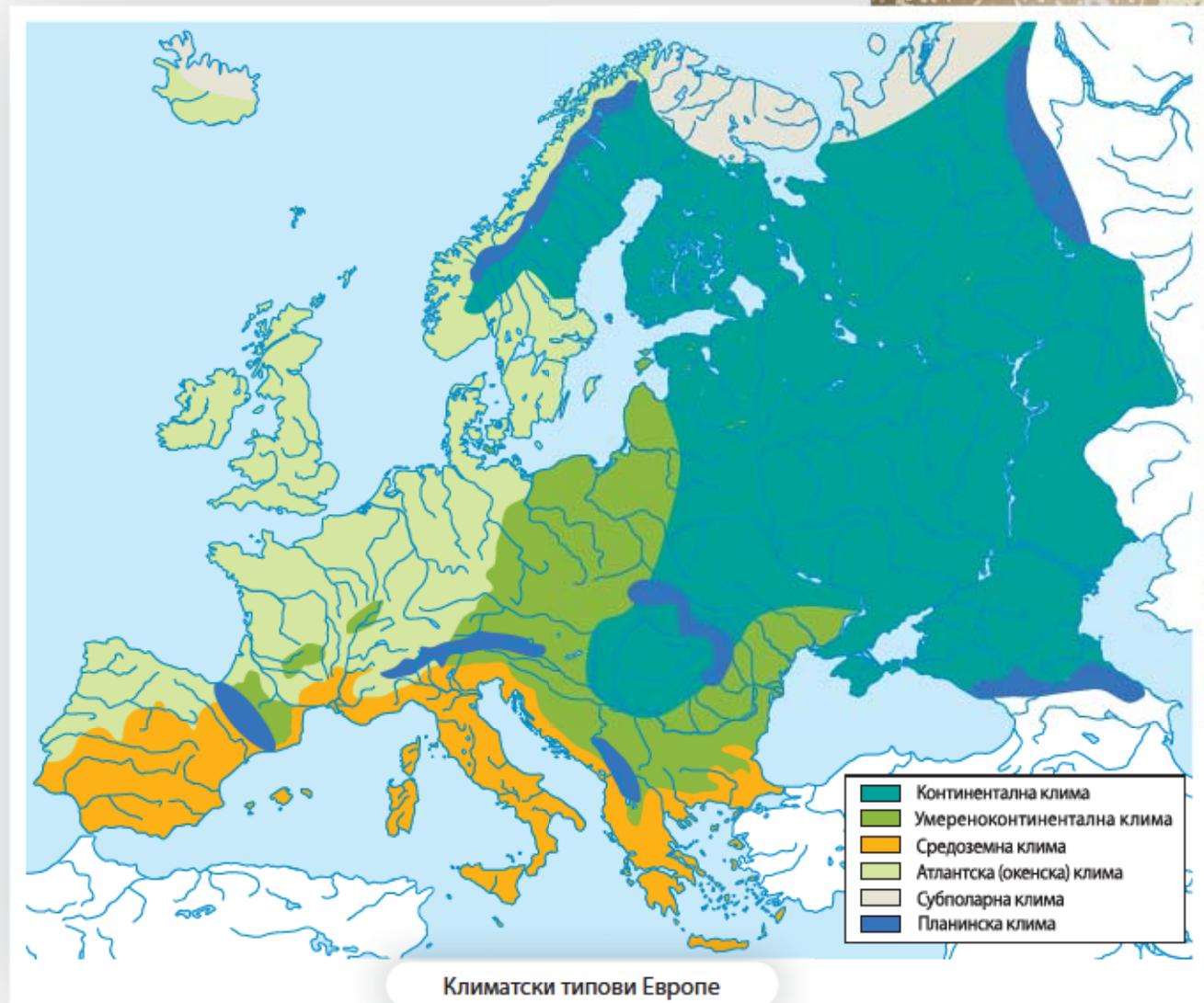
Клима-дијаграм за Москву (континентална клима)

Суптропска или средоземна клима заступљена је на острвима и обалама Средоземног мора и у приморским подручјима Јужне Европе. Њене одлике су топла, сува лета и благе, кишовите зime, са просечним годишњим температурама од око 17°C. Годишња количина падавина је мала и креће се у распону око 300–500 mm, а највише се излучи током зимских месеци. Лета су у овим подручјима најтоплија, када се температуре крећу и преко 40°C.

Клима-дијаграм за Атину (суптропска или средоземна клима)

Планинска клима се јавља у планинским подручјима изнад 800 м надморске висине. Одликује се свежим летима и хладним, дугим зимама са пуно снега, које могу да трају до шест месеци.

САДА ЗНАШ

- Европа се већим делом своје територије налази у северном умереном топлотном појасу, док само мањи крајњи северни део залази у северни хладни топлотни појас.
- У Европи се издваја шест климатских типова: субполарна, умереноконтинентална, атлантска (океанска), континентална, суптропска (средоземна) и планинска клима.

Воде Европе

Различити типови климе у Европи омогућили су формирање река, језера и других хидрографских објеката. Европа се одликује густом речном мрежом и воде представљају њено велико природно богатство. Реке Европе припадају сливовима Северног леденог океана, Атлантског океана, Средоземног мора, Црног мора и Каспијског језера.

ПОДСЕТИ СЕ

Шта је река? Шта је речна мрежа, а шта речни слив? Шта су језера и како се деле према начину постанка басена? На географској карти Европе пронађи веће реке и језера.

Река Печора

Река Одра

Сливи Северног леденог океана припадају бројне реке које теку северним делом Источноевропске низије и крајњим северним деловима Скандинавског полуострва. Највеће реке овог слива су Печора и Северна Двина. Због свог географског положаја, ове реке су током године често залеђене.

Слив Атлантског океана је највећи по површини и има велики привредни значај. Обухвата сливове Балтичког, Северног и Норвешког мора. У Балтичко море уливају се реке: Нева, Западна Двина, Висла, Одра и Њемен. Највеће реке које отичу у Северно море су: Лаба, Рајна и Темза. У Норвешко море уливају се: Намсен и Вефсна. У Атлантски океан се уливају реке: Сена, Лоара, Гарона, Дуро, Тахо и Гвадалкивир. Најважнија река која припада сливу Атлантског океана је Рајна. Она тече кроз густо насељен и економски развијен део Европе. На њеном ушћу је изграђена најпрометнија Европска лука, Ротердам.

Слив Северног леденог океана

Слив Средземног мора

Слив Атлантического океана

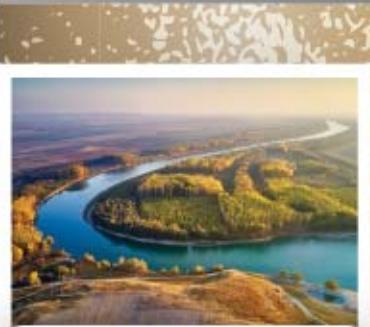
Црноморски сливи

Слив Каспійског ізера

Сливу Средоземног мора, са његовим унутрашњим морима, припада велики број претежно кратких и мањих река. Велики број њих током лета пресуши, због мале количине падавина и високих температура. Највеће реке које се директно уливају у Средоземно море су: Ебро и Рона. Тибар се улива у Тиренско море, док се реке По и Неретва уливају у Јадранско море. Вардар и Марица се уливају у Егејско море, а реке Дунав, Дњепар, Дњестар и Дон, који се уливају у Азовско море припадају **сливу Црног мора**.

Сливу Каспијског језера припадају реке Волга и Урал. Волга је најдужа река Европе (3 688 km), има највећи слив и највећи протицај.

Европа је богата језерима којих највише има у области око Балтичког мора, у Алпима и на Балканском полуострву. Највећа језера која се налазе око Балтичког мора су: Ладога, Оњега, Чудско, Венер и Ветер. Велика су по површини, настала су у тектонским и ледничким удубљењима и у њих се улива велики број река. Ледничка језера су најбројнија у Алпима: Боденско, Циришко, Женевско, Комо, Гарда и друга. Највећа језера на Балканском полуострву су: Скадарско, Охридско, Преспанско, Дојранско. На истоку континента се налази Каспијско језеро, највеће језеро на свету.

Река Дунав

Каспијско језеро највеће језеро на свету

САДА ЗНАШ

- Европа се одликује густом речном мрежом и воде представљају њено велико природно богатство.
- Реке Европе припадају сливовима Северног леденог океана, Атлантског океана, Средоземног мора, Црног мора и Каспијског језера.
- Најбројнија европска језера се налазе око Балтичког мора, у Алпима и на Балканском полуострву.
- Највеће европске реке су: Печора, Северна Двина, Висла, Одра, Лаба, Рајна, Темза, Сена, Лоара, Гарона, Дуро, Тахо, Ебро, Рона, Тибар, По, Неретва, Вардар, Марица, Дунав, Дњепар, Дњестар, Дон, Волга и Урал.
- Највећа европска језера су: Ладога, Оњега, Венер, Ветер, Боденско, Циришко, Женевско, Комо, Гарда, Мађоре, Скадарско, Охридско, Преспанско, Дојранско и Каспијско језеро (највеће језеро на свету).

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта представља биосферу? Које биљке и природне биљне зоне постоје на Земљи? Где има највише шума? Које животињске врсте су заступљене у Србији?

Бројни климатски типови и водено богатство утицали су на разноликост биљног света и животињских врста Европе. **Природне биљне зоне** се у Европи смењују у правцу север–југ, односно по географској ширини. То је **хоризонтална зоналност**. На северу Европе, у областима субполарне климе, распрострањена је **тундра**. То је вегетација која је претежно представљена лишајевима и маховинама. Међу животињским врстама које живе на овим просторима познати су: ирваси, вукови и поларне лисице. Тундра

Тундра на полуострву Кола,
Северна Европа

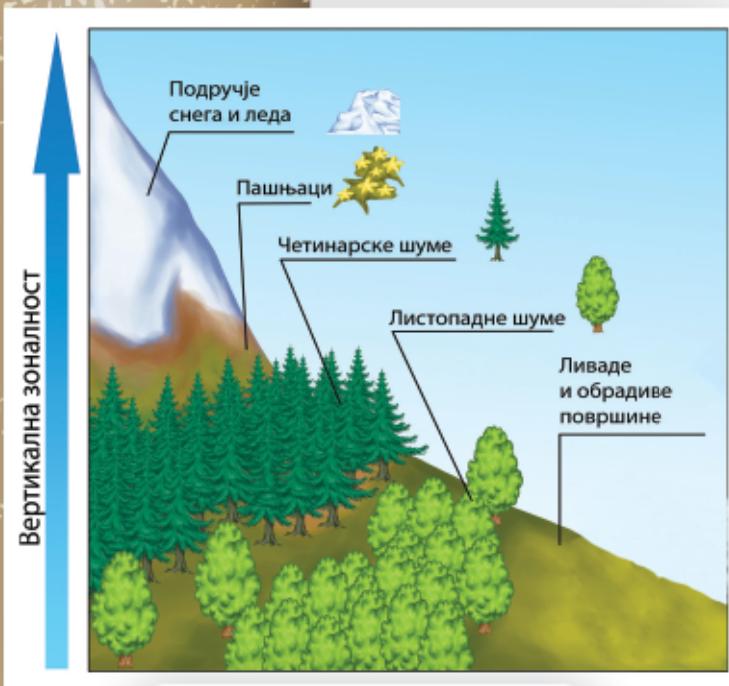

Тајга, четинарске шуме у Финској

идући ка југу постепено прелази у **тајгу**. Њу чине четинарске шуме (бор, јела, ариш), које се шире Скандинавским полуострвом, а према истоку се настављају и на Азијски континент. У тајгама су међу животињским врстама најзаступљенији: лос, вук, мрки медвед и ласица.

У деловима Средње и Западне Европе, где су заступљене умереноконтинентална и атлантска клима, распрострањене су **листопадне шуме**. У њима се могу наћи храст, буква, јавор, граб и јасен. Животиње које настањују листопадне шуме су: вукови, медведи, јелени, лисице, веверице и друге врсте. Листопадне шуме према истоку, где је заступљена континентална клима са знатно мањом количном падавином, прелазе у степу. **Степе** су области обрасле ниском травом са ретким дрвећем. Некада су степе захватале велике површине у источним деловима континента (у Источноевропској низији). Због плодног земљишта на коме је заступљена степска вегетација, људи су почели да је обрађују, култивишу и гаје житарице и индустријске биљке. Данас ова област представља „житницу Европе“. Међу животињским врстама на овим просторима живе: коњи, зечеви, текунице и друге врсте.

У областима средоземне климе, на територији Јужне Европе, природну вегетацију чине средоземне (суптропске) зимзелене шуме и макије. У **средоземним (суптропским) зимзеленим шумама** заступљени су: приморски бор, чемпрес, храст китњак и храст плутњак. Шуме су данас заступљене на мањим површинама, јер доминирају макије. **Макије** су биљне зоне у којима преовладавају зимзелене жбунасте врсте. На обрадивим земљиштима средоземне климе највише се гаје маслине, винова лоза и агруми (лимун, поморанџа и мандарина). Међу животињским врстама на овим просторима живе: козе, магарци, змије, гуштери и друге врсте.

Вертикална зоналност

На високим планинама вегетација се мења према надморској висини, што значи да је заступљена **вертикална зоналност вегетације**. Зона листопадних шума је заступљена на надморским висинама до између 600 и 800 м. Изнад њих су заступљене мешовите шуме на око 800–1 000 м, а потом следе четинарске шуме које расту на висинама од 1.000 до између 1 800 и 2 400 м. Изнад појаса четинарских шума налазе се **планински пашњаци**, након којих следе подручја где су терени покривени снегом и ледом током целе године.

САДА ЗНАШ

- Природне биљне зоне се у Европи смењују у правцу север–југ, по географској ширини (хоризонтална зоналност): тундра, тајга, листопадне шуме, степе, средоземне или суптропске зимзелене шуме и макије.
- У Европи се на високим планинама вегетација мења према надморској висини (вертикална зоналност): листопадна шума, мешовита шума, четинарска шума, планински пашњаци, вечити снег и лед.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Европа се већим делом своје територије налази у _____ топлотном појасу.
 - б) Природне биљне зоне у Европи смењују се у правцу север–југ, односно по географској ширини. То се назива _____.
 - в) Реке Европе припадају сливовима _____, _____, _____, _____.
2. Напиши климатске типове Европе који се смењују од севера према југу.

3. Називе датих природних биљних зона упиши на линијама изнад вегетације која је за њих карактеристична: тундра, тајга, листопадне шуме, степе, суптропске зимзелене шуме, макије.

приморски бор, чемпрес,
храст китњак

храст, буква, јавор, граб, јасен

зимзелене жбунасте врсте

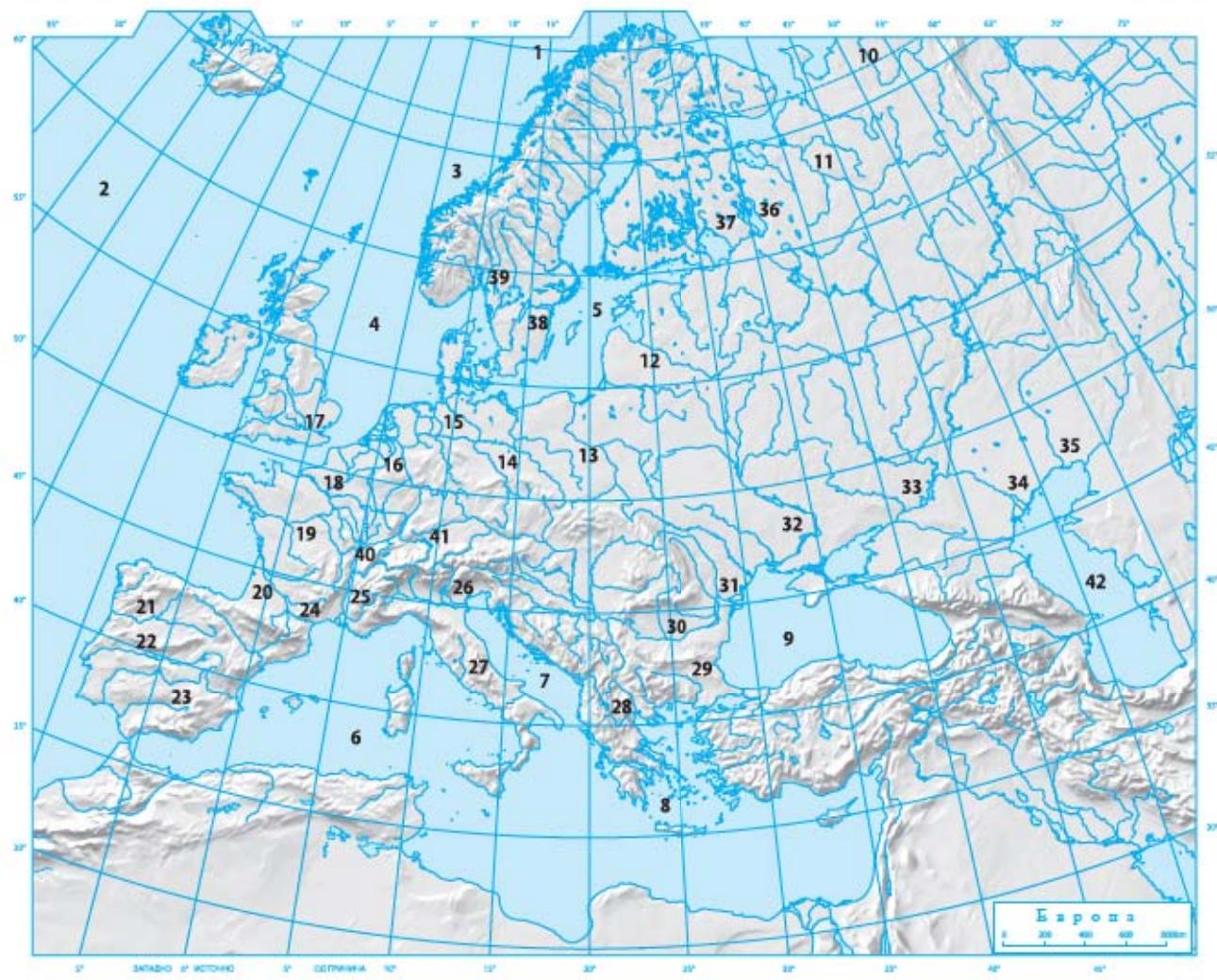
четинарске шуме (бор, јела,
ариш)

вегетација лишајева и
маховина

ниска травна вегетација са
ретким дрвећем

4. Испред природне биљне зоне Европе напиши број одговарајућег климатског типа или типова којем припада.
 - 1) субполарна клима _____ макија
 - 2) умереноконтинентална клима _____ тајга
 - 3) атлантска клима _____ степа
 - 4) континентална клима _____ тундра
 - 5) средоземна клима _____ листопадна шума
 - _____ суптропска зимзелена шума

5. Уз помоћ географске карте Европе и текста лекције, у нему карту Европе поред броја у легенди и на карти (уколико је могуће), упиши називе свих поменутих мора, два океана, река и неких језера. Линије река можеш да подебљаш плавом бојом.

Океан

1. Северни ледени океан
2.

12.

13.

14.

15.

28.

29.

30.

31.

42.

Море
3. Норвешко

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

32.

33.

34.

35.

Река
10. Печора
11.

25.

26.

27.

Језеро

36. Оњега

37.

38.

39.

40.

41.

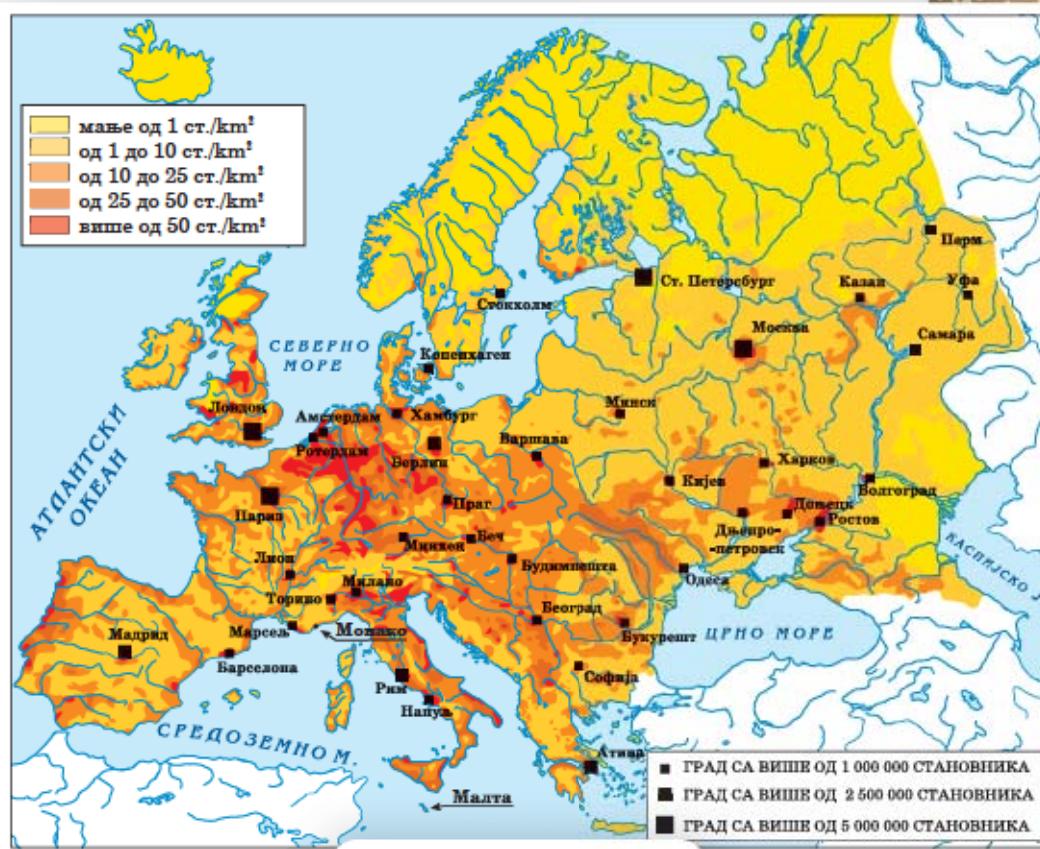
7.5. СТАНОВНИШТВО И НАСЕЉА ЕВРОПЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Које су структуре становништва? Шта је густина насељености и зашто се она разликује у појединачним регијама? Шта су миграције?

Број становника Европе се у прошлости мењао зависно од бројних друштвено-историјских прилика (миграција, ратних сукоба, привредног развоја). Према подацима УН, 2023. године је у Европи живело око 742 милиона становника. То чини око 9,3% становништва света. Европа је после Азије најгушће насељени континент. Просечна **густина насељености** европског континента износи око 34 ст./ km^2 . Најгушће насељене области налазе се у појединим деловима Западне и Средње Европе и у областима око великих река. Највећу густину насељености имају патуљасте државе, Монако (око 18 713 ст./ km^2), и Малта (око 1 672 ст./ km^2), и државе Западне Европе: Холандија (око 522 ст./ km^2), Белгија (око 386 ст./ km^2) и Луксембург (око 253 ст./ km^2). Међу градовима највећу густину насељености имају Лондон, Париз и Москва. Мала густина насељености карактеристична је за високе планинске области и државе на северу Европе: Исланд (око 4 ст./ km^2), Норвешка (око 15 ст./ km^2) и Финска (око 18 ст./ km^2).

„Плава банана“ је назив за најгушће насељени и економски најразвијенији део Европе. Простире се од Енглеске, преко Француске, Белгије, Холандије, Луксембурга и Немачке, до Швајцарске, Аустрије и севера Италије. Обухвата градове попут: Ливерпула, Манчестера, Лондона, Амстердама, Брисела, Базела, Франкфурта, Милана и других.

Пробај на карти да нађеш „плаву банану“.

Природни прираштај у Европи се током последње деценије креће око нуле. Ово показује да су просечне стопе наталитета и морталитета становништва приближно исте (око 11%). Већина европских држава има низак или негативан природни прираштај. Најнижи наталитет имају Бугарска, Литванија и Украјина, док највиши наталитет бележе Ирска, Исланд и Албанија.

Структуру становништва Европе бележе бројне специфичности. У полној структури становништва Европе је већи удео женског становништва. Старосна структура је неповољна, јер се смањује удео млађег, а повећава удео старог становништва. То је последица ниског (негативног) природног прираштаја и дужег животног века. Просечан животни век становништва Европе износи око 78 година. Етничка структура становништва је разноврсна. У Европи живи око 60 народа и исто толико језика је и у употреби. Већина народа у Европи припада индоевропској породици народа коју чине три велике групе народа: Романи, Словени и Германи.

Романској групи народа припадају Французи, Италијани, Португалци, Шпанци, Румуни, Валонци, Каталонци и Молдавци. Они говоре романским језицима. **Словенску групу народа** чине: Руси, Белоруси и Украјинци (припадају Источним Словенима), Пољаци, Чеси, Словаци и Лужички Срби (припадају Западним Словенима), Срби, Бугари, Словенци, Црногорци, Хрвати, Македонци и Бошњаци (припадају Јужним Словенима). Народи ове групе говоре словенским језицима. **Германској групи народа** припадају: Немци, Аустријанци, Холанђани, Енглези, Данци, Норвежани, Швеђани, Исланђани и Фламанци. Они говоре германским језицима. Индоевропској породици припадају и **Келти** (Ирци, Шкоти, Велшани, Бретонци), **балтички народи** (Литванци, Летонци) и остали народи: Грци и Албанци. **Угро-финској групи** припадају: Мађари, Финци, Лапонци и Естонци. У Шпанији и Француској живи народ **Баски**, чије порекло није још утврђено.

У религијској структури становништва Европе доминира хришћанска религија, коју исповеда око 72,23% становништва. Хришћанство се дели на: католичанство, протестантизам и православље. Најбројнији су припадници католичке религије, католици, који живе претежно у Западној, Средњој и Јужној Европи. Протестанти, припадници протестантизма, насељавају претежно Северну и једним делом Западну Европу. Становништво православне вере, православци, претежно живи на просторима Источне и делом Јужне Европе. Поред хришћанства, на простору Европе заступљени су муслимани 6,81% хиндуисти 0,23%, будисти 0,23%, Јевреји 0,18% и друге религије 0,32%. Чак 20% становништва не припада ни једној религији. Погледај карту на којој је приказана религијска структура становништва Европе. Који народи исповедају римокатоличанство, који протестантизам, а који православље?

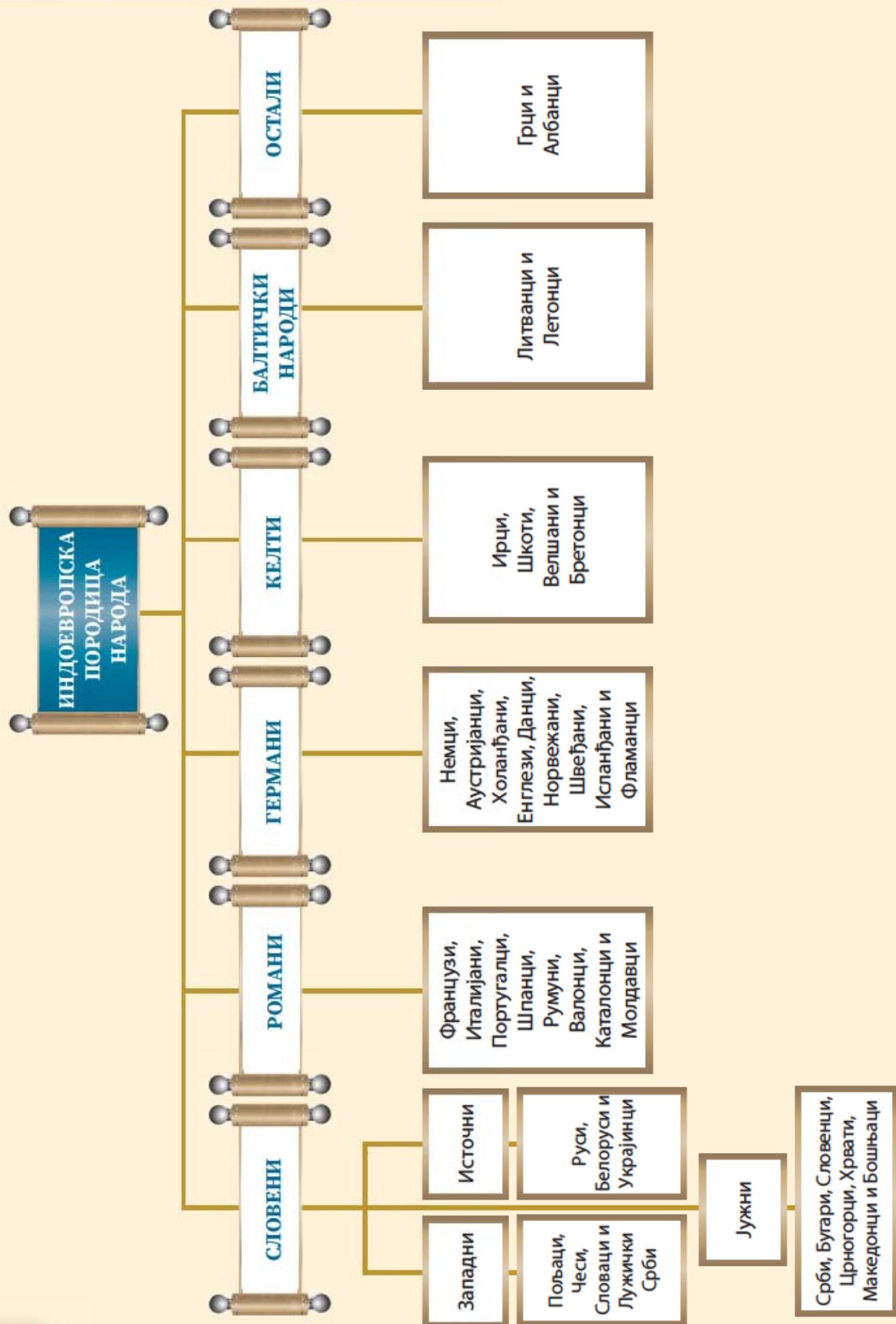
Миграције су у Европи вековима биле изузетно интезивне. Прва већа исељавања (емиграције) становништва из Европе додисала су се у време и након великих географских открића. Интезивно исељавање становништва из Европе одвијало се и крајем 19.

и почетком 20. века. У том периоду је велики број становника Европе, због ратова, сиромаштва и економске ситуације, миграо претежно у Северну Америку и Аустралију. Овај процес емиграција је присутан и данас, али у далеко мањем обиму. Са друге стране, током последњих деценија, становници појединачних држава Африке и Азије досељавају се у економски развијене државе Западне и Северне Европе. На досељавање у Европу утичу економски и политички разлози. Често су то сиромаштво или ратни сукоби у појединим афричким и азијским државама. Долазак миграната утиче на одржавање и благо увећавање броја становника Европе. Међутим, проблем представљају **илегалне миграције**, с којима се претежно суочавају државе Јужне Европе (Грчка, Италија и Шпанија). Миграције унутар континента усмерене су из економски слабије развијених држава Источне и Јужне Европе ка развијеним земљама Средње, Западне и Северне Европе.

ДА ПОЈАСНИМО

Илегалне миграције представљају неконтролисан улазак миграната у једну државу.

САДА ЗНАШ

- Просечна густина насељености европског континента износи око 34 ст./км².
- Најгушће насељене области налазе се у појединачним деловима Западне и Средње Европе и обласцима око великих река. Природни прираштај се у Европи током последње деценије креће око нуле, што указује да су просечне стопе наталитета и морталитета становништва приближно исте, и износе око 11%.
- У Европи живи око 60 народа. Већина народа у Европи припада великој индоевропској породици народа коју чине три групе народа: Романи, Словени и Германи.
- У религијској структури становништва Европе доминира хришћанска религија.
- Миграције унутар континента усмерене су из економски слабије развијених држава Источне и Југоисточне Европе ка развијеним државама Средње, Западне и Северне Европе.

Насеља Европе

ПОДСЕТИ СЕ

Како се насеља деле? У којим насељима живи више становника? Који су већи градови у Србији, а који у Европи?

Прва насеља у Европи, развијала су се око приморских обласцима, речних долина и утврђења. Прво су се појавила сеоска насеља у којима се становништво бавило пољопривредном производњом, ловом, риболовом и занатством. Због повољног географског и саобраћајног положаја, природних ресурса и развоја других привредних делатности бројна сеоска насеља су бележила пораст броја становника. Временом су се развијала и прерасла у већа насеља – градове. Како би обезбедили боље услове живота и могућност запошљавања, становници руралних насеља почели су све више да напуштају села и да одлазе у урбана, градска подручја. Највећи број градова у Европи развио се још у средњем веку. Интензиван раст градова подстакао је развој индустрије и науке, тако да су почетком 19. века већ постојала два милионска града: Лондон и Париз. Данас су у сеоским насељима у развијеним

Стари Лондон

Париз, 1860. година

европским државама (Данска, Немачка, Швајцарска и др.), осим пљоопривреде, заступљене и друге делатности. Становништво планинских сеоских насеља се бави туризмом, рударством или услужним делатностима. У њима се користе савремене агротехничке мере, пљоопривредна производња је специјализована, а становништво је образовано. Са друге стране, у економски слабије развијеним државама сеоска насеља су слабије уређена и одликују их процеси деаграризације и депопулације. Становништво у овим селима је претежно старије.

Лондон

Мадрид

Европа се првенствено одликује високим степеном урбанизације. Највећи степен урбанизације имају привредно развијене државе Северне и Западне Европе. У њима се удео градског становништва у укупном становништву креће од око 70% до преко 90% (Белгија, Холандија и Луксембург).

Популационо највећи европски градови су: Москва (око 13,1 милиона), Париз (12,2 милиона), Лондон (9,6 милиона), Мадрид (6,75 милиона), Барселона (5,68 милиона), Берлин (3,8 милиона).

Ширењем градова, градског начина живота популационо највећих градова и њиховим спајањем са околним насељима створене су велике европске агломерације. У Европи се налазе и две конурбације: Рур у Немачкој и Рандстад у Холандији; као и два мегалополиса: енглески (Лондон–Ливерпул) и рајнски (Рандстад, Рур). Велики европски градови имају бројне функције и велики економски, политички и културни утицај у свету. Међутим, последњих десетица година, услед погоршаних услова живота (велике насељености, густог саобраћаја, загађености ваздуха), становништво се из центра града све више сели у приградска насеља.

САДА ЗНАШ

- Прва насеља у Европи, развијала су се око приморских области Средоземља, речних долина и утврђења. То су била сеоска насеља.
- Данас се Европа одликује високим степеном урбанизације и великим уделом градског становништва у укупном становништву. Удео градског становништва се креће од око 70% до преко 90 % у привредно развијеним државама Северне и Западне Европе.

ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ

Лапонци или Сами припадају угро-финској групи, и живе у Лапонији. Лапонија је провинција на крајњем северу Европе, у саставу Норвешке, Шведске, Финске и Руске Федерације. Најпознатији становник Лапоније је Деда Мраз, који живи и ради (прима госте и шаље поклоне) у „Деда Мразовом селу“ које представља забавни парк и туристичку атракцију. Ово насеље је смештено на самој поларној граници, (на северном поларнику) у близини града Рованиеми (Финска), главног града Лапоније.

Велики број туриста борави у новогодишњој ноћи у селу Деда Мраза (Финска)

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченицу тако да буде тачна.
 - а) Према подацима УН, 2023. године у Европи је живело око _____ становника. То чини око ___ % светског становништва.
 - б) Просечна густина насељености европског континента износи око ___ ст./km².
2. Која европска држава има највећу густину насељености од око 18 713 ст./km²? Заокругли слово испред тачног одговора.
а) Кнежевина Монако б) Малта в) Холандија г) Луксембург
3. Поред назива религије напиши у којим областима Европе је она најзаступљенија.

католичанство – _____

протестантизам – _____

православље – _____

4. Испред назива европског народа напиши број одговарајуће групе народа којем припада.
 - 1) Словенска група __ Италијани, __ Бретонци, __ Срби, __ Холанђани,
 - 2) Романска група __ Енглези, __ Руси, __ Велшани, __ Шпанци,
 - 3) Германска група __ Французи, __ Ирци, __ Швеђани, __ Чеси,
 - 4) Келтска група __ Немци, __ Шкоти, __ Пољаци, __ Португалци.
5. Која насеља данас постоје у Европи? Које су њихове главне карактеристике? У којим областима и државама Европе је степен урбанизације највећи?

7.6. ПРИВРЕДА ЕВРОПЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта је привреда и које су привредне делатности? Шта је пољопривреда и који су важни пољопривредни производи? Шта је индустрија и како она утиче на привредни развој и животну средину? Какав је значај услужних делатности у привредном развоју?

Обрадиве површине у Европи

Пространа поља пшенице у Француској – Западноевропска низија

Плантаже поморанџи у Грчкој

Привреда Европе је високо развијена и разноврсна. Заступљене су све привредне делатности, а највећи део активног становништва је запослен у терцијарном и квартарном сектору. Европска привреда је развијена захваљујући природним богатствима, повољним климатским условима, високообразовним кадровима и примени научно-технолошких достигнућа. Међутим, нису све области континента подједнако развијене, јер постоје разлике у привредној развијености између регија и поједињих држава. Најразвијеније су државе Западне, Северне и делом Средње Европе, док су неке државе Источне и Јужне Европе слабије развијене. Привредно најразвијеније европске државе су: Немачка, Француска, Велика Британија, Холандија и Италија.

Пољопривреда је у Европи развијена захваљујући плодном земљишту и повољној клими, као и примени низа агротехничких мера (наводњавање, коришћење модерних машина, ћубрење, селекција и укрштање биљака). У развијеним деловима континента заступљена је интензивна пољопривреда, док је екстензивна пољопривреда заступљена у слабије развијеним деловима Европе.

Простране европске низије имају плодно земљиште и познате су по развијеној земљорадњи. Највећи део пољопривредних површина у низијама Источне, Средње и Западне Европе, користи се за гајење претежно ратарских култура (пшеница, кукуруз, сунцокрет, шећерна репа) и поврћа. На плодним брдским и ниским планинским подручјима Западне, Средње и делом Јужне Европе, више је заступљено виноградарство и воћарство (јабука, крушка, кајсија, бресква, трешња и др.). Северни делови Европе, због хладније климе и типова земљишта, погодни су за узгој биљних култура које су прилагођене датим условима (раж, јечам, овас, кромпир). Захваљујући суптропској (медитеранској) клими, јужни делови Европе су погодни за гајење раног поврћа, маслина, винове лозе и јужног воћа (поморанџа, мандарина, лимун, грејпфрут, нар, смоква). Сточарство је претежно развијено у брдско-планинским пределима и низијама као и на фармама које се углавном налазе у близини већих градова. На овим фармама је заступљено интензивно сточарство, а највише се гаје говеда, свиње и живина. Ове

фарме су извор велике количине меса, млека и јаја. Шумарство је највише развијено у планинским пределима и на простору Северне Европе, у областима богатим шумама. Риболов је претежно заступљен у државама које имају излаз на Атлантски океан, Норвешко и Северно море, где се налазе богата риболовна подручја.

Индустрија у Европи почиње да се развија у другој половини 18. века. Најпре је почела да се развија тешка, а потом и лака индустрија. Данас су у Европи заступљене све индустријске гране, које се у развијеним државама ослањају на модерну технологију. Најразвијеније индустрије, са великим бројем запослених и високим приходима, су аутомобилска, машинска и електроиндустрија. Највећи центри аутомобилске и машинске индустрије смештени су у Немачкој (Фолксваген, Мерцедес, Ауди, Опел), Француској (Рено, Пежо, Ситроен) и Италији (Фијат, Ферари, Алфа Ромео). Електроиндустрија је позната по производњи електричних уређаја, апарата и телекомуникационе опреме, у чему предњаче компаније у Немачкој (Сименс), Холандији (Филипс) и Шведској (Ериксон). Енергетика се заснива на коришћењу необновљивих и обновљивих енергетских извора. Нафта и гас се као најважнији енергенти експлоатишу из Северног мора, Каспијског језера и са територије Руске Федерације. Међутим, због великих потреба за енергијом, нафта и гас се и увозе из неких Афричких и Азијских држава. Угљ се као енергент користи све мање јер су резерве у великој мери исцрпљене. Високоразвијене државе све више користе обновљиве изворе енергије: хидроенергију, соларну енергију, енергију ветра и друге. Ипак, ови извори се у Европи и даље не користе у доволној мери. Европске државе које се издвајају по употреби обновљивих извора енергије су: алпске и државе Северне Европе (хидроенергија), државе Јужне Европе (соларна енергија) и државе Западне Европе (енергија ветра).

У услужним делатностима је запослено више од половине становништва Европе. Највећи значај имају саобраћај, трговина и туризам. Европски *саобраћај* одликује густа и савремена саобраћајна мрежа, нарочито у развијеним државама. Заступљени су сви видови саобраћаја, а користе се модерна саобраћајна средства. *Трговина* је посебно развијена и европске државе остварују највећу трговинску размену у свету. Европске државе претежно увозе разне сировине, енергенте (нафту, гас) и руде, а извозе готове индустријске и пољoprивредне производе. Европске државе су места ка којима је усмерена око половине светских *шурисшичких* кретања. Међу првих десет водећих и најпосећенијих држава на свету, пет је из Европе, а то су: Француска, Шпанија, Италија, Велика Британија и Немачка. Најпривлачније туристичке регије Европе су: приморски део са острвима Средоземног мора; планине Алпи, Пиринеји и Карпати; и градски туристички центри: Лондон, Париз, Рим, Амстердам, Мадрид, Праг, Барселона, Брисел и други.

Сименс („Siemens“) је највећа компанија на свету из области електроиндустрије

Постројење за прераду нафте

Ветропарк на мору

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

Привредно најразвијенију европску државу, Немачку, називају „мотором привредног развоја читаве Европе”. Немачка има више од пет милиона регистрованих предузећа. Највећи привредни значај у Немачкој има индустрија. Немачка је позната по бројним мултационалним компанијама и светски признатим квалитетним производима. У свету аутомобилске индустрије најпознатије светске марке су: Фолксваген (највећа мултационална компанија Европе), Мерцедес, Ауди, БМВ, Опел, и Порше. Највеће светске компаније из електроиндустрије су Сименс и Бош, а из хемијске индустрије Хенкел и БАСФ. Познате су и фармацеутске и козметичке компаније Бајер и Нивеа, а најпознатији произвођачи спортске опреме су Адидас и Пума.

САДА ЗНАШ

- Привреда Европе је високо развијена и разноврсна. Заступљене су све привредне делатности.
- Пољопривреда је у Европи развијена захваљујући плодном земљишту, повољној клими и применама савремених агротехничких мера (наводњавање, коришћење модерних машина, ђубрење, селекција и укрштање биљака).
- Индустрија у европским државама је високо развијена. Заступљене су све гране индустрије које користе модерну технологију.
- Највећи индустријски гиганти, са највећим бројем запослених и највишим приходима, су компаније и предузећа из аутомобилске, машинске и електроиндустрије.
- Од услужних делатности у Европи највећи значај имају саобраћај, трговина и туризам. У овим делатностима запослено је више од половине европског становништва.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Највећи део активног становништва Европе запослен је у _____ и _____ сектору.
 - б) Привредно најразвијеније европске државе су: _____.
2. У којим деловима Европе се налазе привредно развијене, а у којим слабо развијене државе?

3. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) У развијеним деловима континента заступљена је екстензивна пољопривреда, док је интензивна пољопривреда заступљена у слабије развијеним деловима Европе. **T** **H**
 - б) Шумарство је развијено највише у планинским пределима и на простору Северне Европе, у областима богатим шумама. **T** **H**
 - в) Трговина је посебно развијена јер европске државе остварују највећу трговинску размену у свету. **T** **H**
4. Испред назива биљне културе напиши одговарајући број регије Европе у којем се претежно узгаја.
 - 1) Јужна Европа _____ пшеница, _____ сунцокрет, _____ нар, _____ јабука,
 - 2) Северна Европа _____ мандарина, _____ раж, _____ овас; _____ лимун, _____ маслина,
 - 3) Источна, Средња и Западна Европа _____ бресква, _____ поморанџа, _____ кромпир, _____ јечам.
5. Где су смештени и који су највећи центри аутомобилске и машинске индустрије у Европи?

7.7. ГЕОГРАФСКЕ РЕГИЈЕ ЕВРОПЕ

ПОДСЕТИ СЕ

Шта изучава регионална географија? Шта је регија и који су критеријуми за издвајање регија?

Европа је континент са различитим природним одликама које су утицале на развој насеља, привреде и људских активности током времена. У појединим деловима и регијама Европе, у зависности од географског положаја, постоје разлике у изгледу рељефа, клими, води, биљном и животињском свету, становништву, насељима и привреди. На основу наведених географских елемената, који се групишу у природно-географске и друштвено-географске, може се издвојити пет географских регија Европе. То су: Северна, Средња, Западна, Јужна и Источна Европа. Границе између регија се ради лакшег проучавања поклапају са границама држава. Државе које већим делом припадају одређеној регији сврставају се у ту регију.

Северна Европа се налази између Атлантског океана на западу, Северног Леденог океана на северу, Источноевропске низије на истоку и Средње Европе на југу. Овој регији припадају: Сканди-навско полуострво, полуострво Јиланд и острво Исланд. Основна одлика ове регије је велика разуђеност обала са бројним фјордовима, острвима и полуострвима. Преовладавају субполарна и континентална клима. Становништво ове регије претежно чине народи германског порекла и угро-финске групе. У привредном погледу, државе ове регије су високо развијене. Главне привредне делатности су: енергетика, индустрија, шумарство и риболов. Државе које припадају овој регији су: Шведска, Норвешка, Данска, Финска и Исланд.

Географске регије Европе

Фјорд у Норвешкој

Карпати, Польска

Поље лала на Западноевропској низији у Холандији

Приморје на обали Средоземног мора у Шпанији

Источноевропска низија на територији Руске Федерације

Средња Европа обухвата централни део европског континента. Заузима територију између Северног и Балтичког мора на северу, планина Алпи и Карпати на југу, Француске границе на западу и држава бившег Совјетског савеза на истоку. Ова регија се одликује пространим низијама на северу (Прибалтичка) и југу (Панонска и Понтијска) и планинама у средишњим и јужним деловима регије (Рудне планине, Судети, Шварцвалд, Алпи, Карпати). Преовладавају умереноконтинентална, континентална и планинска клима. Западни део регије првенствено настањују народи германског порекла, а источни део народи словенског порекла. Државе ове регије су претежно високо и средње привредно развијене. Главне привредне делатности су индустрија, пољопривреда и пословне делатности. Државе које припадају овој регији су: Немачка, Аустрија, Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска, Румунија, Швајцарска и Лихтенштајн.

Западна Европа је на западу континента широко отворена према Атлантском океану. Њену источну границу чине река Рајна и планине Јура и Алпи, а јужну границу Пиринеји и Средоземно море. Овој области припадају и два велика острва, Велика Британија и Ирска. Највећи део регије заузимају низије (од којих је највећа Западноевропска), док се на истоку и југу пружају високи планински венци Алпа и Пиринеја. Клима је типична атлантска (океанска). Становништво ове регије углавном чине народи германског и романског порекла. Државе ове регије су привредно високо развијене и у њима су заступљене све привредне делатности. Државе које припадају овој регији су: Француска, Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске, Ирска, Белгија, Холандија, Луксембург и Монако.

Јужна Европа обухвата три велика полуострва на југу континента: Пиринејско, Апенинско и Балканско; и бројна острва у Средоземном мору, од којих су највећа: Сицилија, Сардинија и Крит. Регија се одликује бројним набраним (веначним) планинама: Пиринеји, Алпи, Апенини, Динариди; речним долинама и приморским низијама. Клима је претежно суптропска (средоземна) у приобаљу, док је у унутрашњости континента умереноконтинентална. На Пиринејском и Апенинском полуострву становништво чине народи романског порекла, док словенски и остали народи настањују Балканско полуострво. Државе ове регије привредно заостају за државама Средње и Западне Европе. Главне привредне делатности су туризам, пољопривреда и прерађивачка индустрија. Државе које припадају овој регији су: Португалија, Шпанија, Андора, Италија, Ватикан, Сан Марино, Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Северна Македонија, Албанија, Грчка, Бугарска и Малта. Овој регији припада и један мањи део Турске на крајњем југоисточном делу Балканског полуострва.

Источна Европа, површински највећа европска регија, заузима источни део континента. Простире се између Средње и Северне Европе на западу; Црног мора, Кавказа и Каспијског језера на југу; Урала на истоку; и Белог и Баренцовог мора на северу. Највећи

deo regije zauzimaju Istočnoevropska nizijska i brojna pobrađa. Na jugu je planina Kavkaz, a na istoku planina Ural. Klima ove regije je pretežno kontinentalna. Najveći deo становништва ove regije čine narodi sloveninskog porekla. U odnosu na države Srednje i Zapadne Evrope, države ove regije privredno zaostaju. Glavne privredne delatnosti su poljoprivreda, energetika i prerađivačka industrija. Države koje pripadaju ovoj regiji su: Moldavija, Belorusija, Litvanijska, Letonija, Estonija, Ukrajina i Ruska Federacija (europska država).

САДА ЗНАШ

- Evropski kontinent se sastoji iz pet geografskih regija, a to su: Sjeverna, Srednja, Zapadna, Jужna i Istočna Evropa.
- Sjeverna Evropa se nalazi između Atlantskog okeana na zapadu, Sjevernog Ledenog okeana na severu, Istočnoevropske nizijske na istoku i Srednje Evrope na jugu.
- Srednja Evropa obuhvata centralni deo evropskog kontinenta i zaузима teritoriju između Sjevernog i Baltskog mora na severu, planine Alpi i Karpati na jugu, Francuske granične na zapadu i države bivšeg Sovjetskog saveza na istoku.
- Zapadna Evropa je na zapadu kontinenta široko otvorena prema Atlantskom okeanu. Njenu istočnu granicu čine reka Rajna i planine Jura i Alpi, a jugnu granicu Pirineji i Sredozemno more.
- Jужna Evropa obuhvata tri velika poluostrva na jugu kontinenta: Pirinejsko, Apenninsko i Balkansko; i brojna ostrva u Sredozemnom moru, od kojih su najveća: Sicilijska, Sardinija i Krit.
- Istočna Evropa, površinski najveća evropska regija, zaузимa istični deo kontinenta. Prolazi se između Srednje i Sjeverne Evrope na zapadu; Crnog mora, Kavkaza i Kaspijskog jezera na jugu; Urala na istoku i Belog i Barenčevog mora na severu.

АКО ЗНАШ – ПОКАЖИ, РАЗМИСЛИ, ДОКАЖИ

1. Dopruni rечenici tako da буде тачна.

На основу природно-географских и друштвено-географских карактеристика у Европи се могу издвојити следеће регије: _____, _____, _____, _____, _____.

2. Koja evropska regija je najveća po površini? Zaokruži slovo испред тачног одговора.
a) Sjeverna Evropa b) Srednja Evropa c) Zapadna Evropa d) Istočna Evropa
3. Zaokruži слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
a) Основне одлике Sjeverne Evrope су велика разуђеност обала са бројним фјордовима, острвима и полуострвима. **T H**
b) Становништво Istočne Evrope претежно чине народи германског порекла. **T H**
c) Klima Jужne Evrope je tipična atlantska (okeanska). **T H**
d) Glavne privredne delatnosti Sjeverne Evrope су туризам, poljoprivreda i prerađivačka industrija. **T H**

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ – ТЕСТ

ДРУШТВО И ГЕОГРАФИЈА

1. Како се дели друштвена географија? Заокружи слово испред тачног одговора.
- а) физичку, друштвену и регионалну географију
б) економску, географију становништва, географију насеља и политичку географију.
2. Шта проучава индустриска, а шта туристичка географија?
-
-
-

3. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
- а) Географија је у првим фазама развоја била описна или земљописна наука. **T H**
б) Географија од 19. века проучава и просторну организацију људског друштва. **T H**
в) Термин антропогеографија први је употребио Јован Цвијић. **T H**
г) Оснивач српске научне географије је Јован Цвијић. **T H**

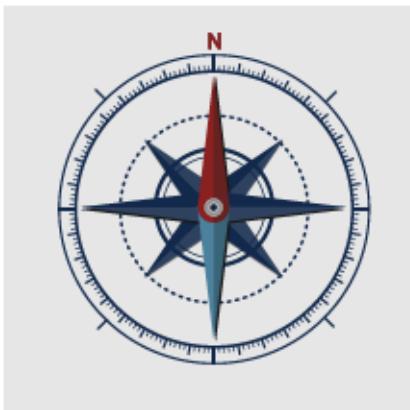
4. Повежи појам са његовим објашњењем.

економска географија	•	• Научна дисциплина која проучава факторе који су условили настанак и развој држава, њихових граница и државног уређења.
географија становништва	•	• Научна дисциплина која проучава просторни размештај и развој привреде и производних делатности.
друштвена географија	•	• Научна дисциплина која проучава територијални размештај пољопривредне производње у зависности од природних и друштвених фактора.
агарна географија	•	• Научна дисциплина која проучава број, размештај, кретање и структуру светске популације.
политичка географија	•	• Научна област која проучава друштвене одлике географског простора: становништво, насеља и привреду.

5. Како се географија развијала од првих фаза развоја, преко великих географских открића, до 19. и 20. века? Опиши у неколико реченица.
-
-
-
-

ГЕОГРАФСКА КАРТА

1. Шта је географска карта? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Географска карта је увећан, графички приказ Земљине површине или неког њеног дела приказан на равној површини.
 - б) Географска карта је умањени, графички приказ Земљине површине или неког њеног дела приказан на равној површини.
 - в) Географска карта је умањени, графички приказ Земљине површине или неког њеног дела приказан на лоптастој површини.
2. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Географска мрежа је мрежа коју чине меридијани (подневци) и паралеле (упоредници) на глобусу, док је картографска мрежа, мрежа меридијана и паралела приказана на географској карти. **T H**
 - б) Меридијани (подневци) су замишљене, полуокружне и вертикалне линије које обавијају Земљу правцем запад–исток. **T H**
 - в) Паралеле (упоредници) су замишљене, паралелне и кружне линије које повезују Северни и Јужни пол. **T H**
3. На слици је приказан компас са само једним уписаним податком о страни света. Твој задатак је да обележиш све преостале главне и споредне стране света на одговарајућим местима на компасу, ознакама на енглеском језику.

4. Место Гринич, предграђе Лондона у Великој Британији, кроз које пролази почетни меридијан, налази се западно од Србије, која припада средњоевропској часовој зони. Којој часовој зони припада Велика Британија и колико је сати у Гриничу и Лондону, ако је у Београду 12 часова?

5. На карти Србије, размара $1 : 1\,400\,000$, у географском атласу, растојање између два насеља износи 10 центиметара. Израчунај колико износи растојање између ова два насеља у природи у километрима?

СТАНОВНИШТВО

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

- а) Географска дисциплина која проучава размештај, кретање и друге податке о становиштву назива се _____.
б) Наука која истражује број, структуре, миграције и географску распострањеност становништва назива се _____.

2. На ком континенту већину становника чине припадници негроидне расе?

Заокружи слово испред тачног одговора.

- а) Европа. б) Африка. в) Азија. г) Јужна Америка.

3. Повежи појам са његовим објашњењем.

екумена	• Просторно кретање људи са једне територије на другу.
анекумена	• Број умрлих у току једне године на одређеној територији.
густина насељености	• Разлика између броја живорођених и броја умрлих у току једне године на одређеној територији
наталитет	• Опадање броја становника неке територије или државе због негативног природног прираштаја.
морталитет	• Ненасељени део Земљине површине.
природни прираштај	• Просечан број становника који живи на једном квадратном километру (ст./км^2) неке територије.
бела куга	• Број живорођених у току једне године на одређеној територији.
демографска експлозија	• Убрзан раст становништва неке територије или државе.
миграције	• Насељени део Земљине површине.

4. Уколико је у једној држави 2020. године стопа наталитета била 5,3%, а стопа морталитета 10,6%, израчунај колико је те године износила стопа природног прираштаја.

5. Српски научник, професор Михаило Пупин, због финансијских тешкоћа, у својој двадесетој години живота (1874. године), одлучио је да оде у САД ради школовања и посла. Умро је 1935. године у Њујорку. Процени тачност тврђњи о овој миграцији, тако што ћеш заокружити слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је нетачна.

- а) Упитању је унутрашња миграција.
б) Узроци ове миграције су политички.
в) Ради се о добровољној миграцији.
г) Реч је о трајној миграцији.
д) Када се Пупин уселио у САД, постао је емигрант.

T	H
T	H
T	H
T	H
T	H

НАСЕЉА

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Места сталног или повременог боравка људи где се одвијају њихова производна делатност и друштвени живот су _____.
 - б) Прва насеља настају развојем _____, пре свега _____.
 - в) Према трајању насељености, насеља се деле на: _____ и _____.
2. Заокружи слова испред назива најстаријих насеља и цивилизација које су се формирале у долинама великих река.
а) Атина б) Алеп в) Валета г) Јерихон д) Рим ђ) Урук
3. Повежи појам са његовим објашњењем.

катуни	•	• Куће издигнуте дрвеним стубовима изнад воде.
салаши	•	• Привремена насеља у планинским пределима у којима сточари бораве за време испаше стоке.
пимнице	•	• Куће у облику куполе, направљене од снега и ледених плоча.
земунице	•	• Куће у брдско-стеновитим пределима које су потпуно или делимично укопане у земљу.
сојенице	•	• Привремена насеља у низијским пределима, у којима земљорадници бораве само за време обављања пољопривредних послова.
јурте	•	• Куће попут шатора, које чини дрвена конструкција покривена кожом.
иглу	•	• Привремена насеља у виноградарским подручјима.
4. Како се дефинишу село и град? Како се другачије називају? У чему је разлика између села и града?

5. Процеси у развоју насеља утичу на бројне промене.

- а) Шта је урбанизација. На које појаве и процесе она утиче?

- б) Како настају и које су најпознатије конурбације у Европи?

- в) Како настају мегалополиси и који су највећи мегалополиси у САД-у, Јапану и Кини?

ПРИВРЕДА

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

а) Привреда је основна делатност која подразумева _____.

б) Привреда се дели на четири привредна сектора: _____, _____ и _____.

2. Дате привредне делатности упиши у поља испод назива привредног сектора којем припадају: образовање, пољопривреда, шумарство, угоститељство, грађевинарство, саобраћај, лов, трговина, наука, туризам, рударство, риболов, производно занатство, здравство, култура.

Примарни сектор

Секундарни сектор

Терцијарни сектор

Квартарни сектор

3. Повежи појам са његовим објашњењем.

пољопривреда	•	• Привредна делатност која производи готове производе и средства која се користе у домаћинствима (храна, одећа, обућа и др.).
тешка индустрија	•	• Привредна делатност која се бави образовањем и васпитањем деце и омладине.
лака индустрија	•	• Привредна делатност која се бави обрадом земљишта, узгојем биљака и животиња и обезбеђује храну и сировине за потребу индустрије.
рециклажна индустрија	•	• Привредна делатност која обухвата путовања људи ван места сталног боравка ради, одмора, спорта, рекреације, лечења и упознавања са природним лепотама и културно-историјским споменицима.
саобраћај	•	• Привредна делатност која се бави превозом људи, робе и преносом информација.
туризам	•	• Привредна делатност која обухвата сакупљање, прераду и рециклажу отпада и секундарних сировина, ради добијања сировина за израду нових производа.
просвета	•	• Привредна делатност која се бави производњом енергије, метала, машина и материјала потребних у даљем процесу производње.

4. У левој колони напиши све позитивне утицаје, а у десној колони све негативне последице туризма на развој одређеног географског простора.

Позитивни утицаји

Негативне последице

5. Објасни и напиши шта подразумева одрживи развој и које се све мере предузимају за заштиту животне средине.

ДРЖАВА

1. Допуни реченице тако да буду тачне.

- а) Држава је заједница људи који _____.
б) Како би држава била независна потребно је да _____.

2. Повежи појам са његовим објашњењем.

monархија	• Облик владавине у којем власт припада председнику државе и органима државне власти.
теократска монархија	• Положај државе у односу на друге територије или објекте у блијој и даљој околини.
парламентарна монархија	• Територија која је са свих страна окружена територијом друге државе.
република	• Издвојени део територије једне државе, који је окружен територијом друге државе.
географски положај	• Облик владавине у којем религија има доминантну улогу.
енклава	• Облик владавине у којем монарх има више симболичне надлежности, док власт припада парламенту (народној скупштини).
ексклава	• Облик владавине у којем врховна власт у потпуности или делимично припада монарху.

3. Заокружи слово **T** ако је тврђња тачна, а слово **H** ако је тврђња нетачна.

- а) Државна граница је замишљена линија која раздваја једну државу од околних држава. **T H**
б) Граница између Шпаније и Поругалије је природна. **T H**
в) Вештачке границе су представљење различитим природним објектима. **T H**
г) Војна функција подразумева заштиту границе, као одбрамбене линије, коју врши војска за случај спољних напада. **T H**

4. Напиши дефиниције и објасни разлике између европског и америчког типа главног града.

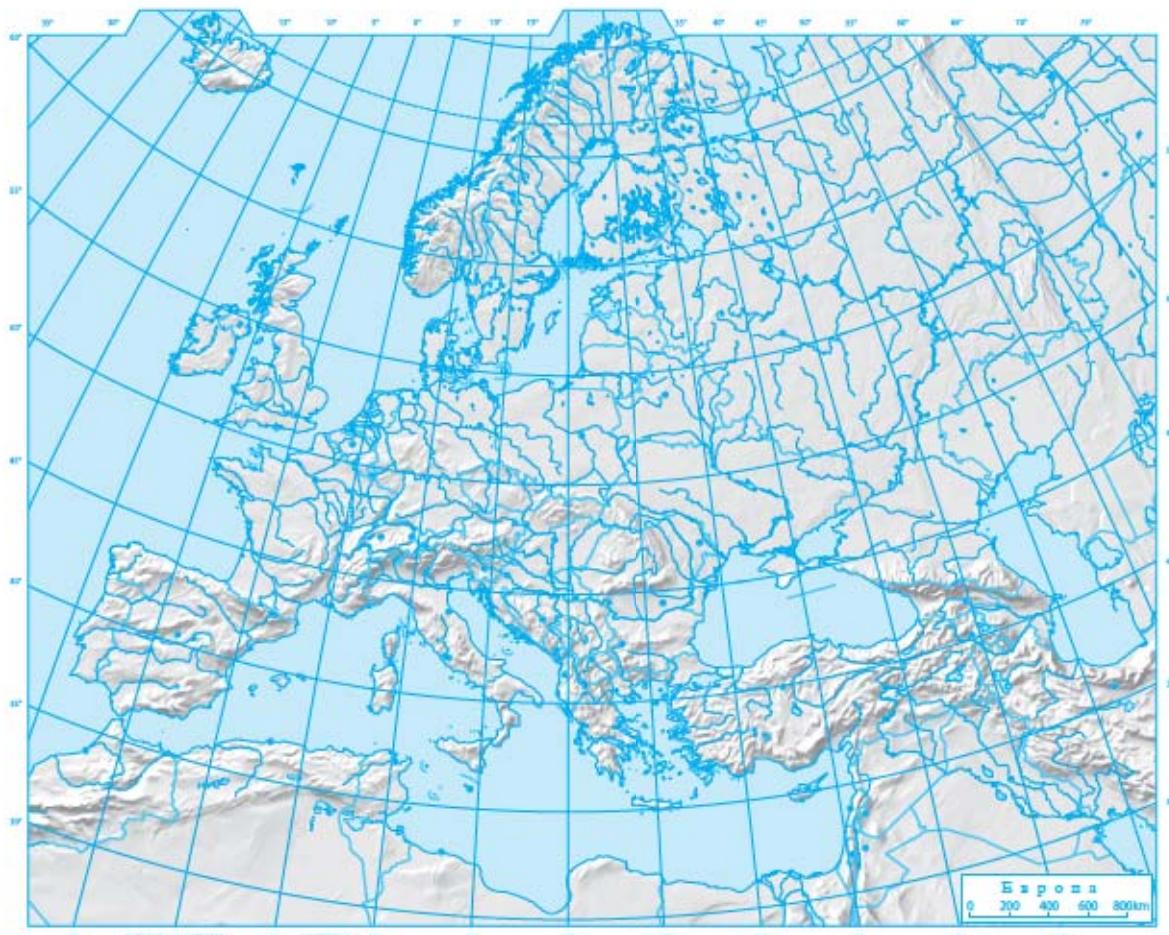
За сваки тип наведи по неколико примера главних градова и њихових држава.

- а) Европски тип главног града: _____
_____.
- б) Амерички тип главног града: _____
_____.

5. У неколико реченица описи карактеристике, улогу, значај и циљеве Европске уније.

ЕВРОПА

1. Допуни реченице тако да буду тачне.
 - а) Научна област географије која проучава регије на Земљи и утицај природних и друштвених елемената и фактора на њихов развој је _____.
 - б) Мања или већа географска целина која се од суседних регија разликује по природним и друштвеним карактеристикама је _____.
 - в) На територији Европе издваја се пет географских регија. То су: _____, _____, _____, _____ и _____ Европа.
2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је нетачна.
 - а) Европа је најразуђенији континент јер острва и полуострва чине скоро једну трећину њене површине. **T** **H**
 - б) Европа је највиши континент са просечном надморском висином од око 600 м. **T** **H**
 - в) Планине и планински предели Европе претежно се налазе у централним и јужним деловима Европе. **T** **H**
3. На немој карти Европе упиши одговарајуће бројеве који се налазе поред датих географских објеката.
 - а) океани (1 – Атлантски, 2 – Северни ледени), већа мора (3 – Норвешко, 4 – Северно, 5 – Балтичко, 6 – Средоземно, 7 – Црно, 8 – Јадранско);
 - б) острва (9 – Велика Британија, 10 – Ирска, 11 – Исланд, 12 – Сицилија, 13 – Сардинија, 14 – Корзика, 15 – Крит), полуострва (16 – Скандинавско, 17 – Јиланд, 18 – Пиринејско, 19 – Апенинско, 20 – Балканско);
 - в) планине (21 – Скандинавске, 22 – Пиринеји, 23 – Алпи, 24 – Динариди, 25 – Карпати, 26 – Кавказ),
г) низије (27 – Источноевропска, 28 – Прибалтичка, 29 – Западноевропска, 30 – Панонска).

4. Поред датих назива језика европских народа напиши којој групи језика припадају (германска, романска, словенска или келтска).

Француски _____

Српски _____

Бретонски _____

Холандски _____

Енглески _____

Руски _____

Велшки _____

Шпански _____

Италијански _____

Португалски _____

Шведски _____

Чешки _____

Немачки _____

Шкотски _____

Пољски _____

5. На линији испред географских одлика и карактеристика напиши слово испред назива географске регије коју описују.

а) Северна Европа б) Средња Европа в) Западна Европа г) Јужна Европа д) Источна Европа

1) рељеф

- Највећи део регије заузимају највећа европска низија и бројна побрђа.
- Овој регији припадају два велика острва Велика Британија и Ирска.
- Овој регији припадају: Скандинавско полуострво, полуострво Јиланд и острво Исланд.
- Регија се одликује бројним набраним (веначним) планинама Пиринеји, Алпи, Апенини, Динариди.
- Ова регија се одликује низијама (Прибалтичка и Панонска) и планинама у средишњим и јужним деловима регије (Рудне планине, Судети, Шварцвалд и друге).

2) клима

- Клима је типична атлантска или океанска.
- Клима ове регије је претежно умереноконтинентална и континентална.
- Преовладавају субполарна и континентална клима.
- Клима је претежно суптропска или средоземна.
- Преовладавају умереноконтинентална, континентална и планинска клима.

3) становништво

- Становништво ове регије чине претежно народи словенског порекла.
- Становништво ове регије чине претежно народи германског и романског порекла.
- Становништво ове регије чине претежно народи германског порекла.
- Становништво ове регије чине народи романског порекла на западу и словенски народи на истоку.
- Становништво ове регије чине претежно народи германског порекла на западу и словенског порекла на истоку регије.

4) државе

- Државе које припадају овој регији су: Литванија, Естонија, Украјина, Руска Федерација и друге.
- Државе које припадају овој регији су: Француска, Велика Британија, Холандија, Белгија и друге.
- Државе које припадају овој регији су: Шведска, Норвешка, Данска, Финска и Исланд.
- Државе које припадају овој регији су: Португалија, Шпанија, Италија, Србија и друге.
- Државе које припадају овој регији су: Немачка, Аустрија, Пољска, Чешка и друге.

РЕШЕЊА ТЕСТОВА

ДРУШТВО И ГЕОГРАФИЈА

1. б).

2. Индустриска географија проучава развој, размештај и улогу индустрије у географском простору. Туристичка географија проучава услове за развој туризма, туристичка кретања и утицај туризма на географски простор.

3. а) Т, б) Н, в) Н, г) Т.

4. Економска географија проучава настанак, просторни размештај и развој привреде и производних делатности; Географија становништва - Проучава број, размештај, кретање и структуру светске популације; Друштвена географија - Проучава друштвене одлике географског простора: становништво, насеља и привреду; Аграрна географија - Проучава територијални размештај пољопривредне производње у зависности од природних и друштвених фактора; Политичка географија - Проучава факторе који су условили настанак и развој држава, њихових граница и државног уређења.

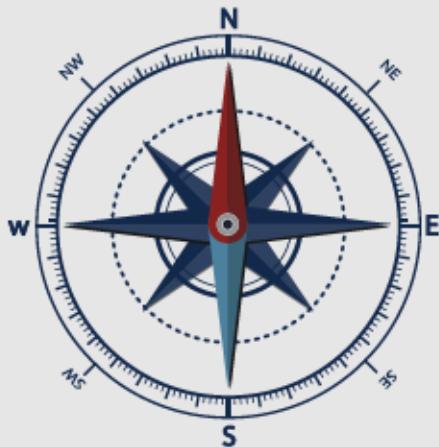
5. Први географи који су путовали и боравили у разним крајевима света, бавили су се њиховим описивањем. Зато је географија у првим фазама свог развоја била земљописна наука. Знања о Земљи проширили су бројни истраживачи и морепловци, посебно током периода великих географских открића (15–18. век). Тада започињу детаљнија истраживања непознатих предела. Већ на прелазу из 19. у 20. век издвојила се географска дисциплина која се бавила утицајима између људског друштва и природне средине, коју је немачки географ Фридрих Рацел назвао антропогеографија или географија човека. У 20. веку предмет проучавања је проширен и на просторну организацију људског друштва па је тако настала друштвена географија.

ГЕОГРАФСКА КАРТА

1. б).

2. а) Т, б) Н, в) Н.

3.

4. Велика Британија припада западноевропској часовној зони. Ако је у Београду 12 часова у Лондону и Гриничу је 11 часова.

$$5. 1 : 1\,400\,000 = 10 \text{ cm} : x$$

$$x = 1\,400\,000 \cdot 10 \text{ cm}$$

$$x = 14\,000\,000 \text{ cm}$$

$$x = 140\,000 \text{ m}$$

$$x = 140 \text{ km}$$

Растојање између ова два насеља у природи износи 140 km.

СТАНОВНИШТВО

1. а) географија становништва, б) демографија.

2. б).

3. Миграције - Просторно кретање људи са једне територије на другу; Морталитет - Број умрлих у току једне године на одређеној територији; Природни прираштај - Разлика између броја живорођених и броја умрлих; Бела куга - Опадање броја становника неке територије или државе због негативног природног прираштаја; Анекумена - Ненасељени део Земљине површине; Густина насељености - Просечан број становника који живи на једном квадратном километру (ст./км^2) неке територије; Наталитет - Број живорође-

них у току једне године на одређеној територији; Демографска експлозија - Убрзан раст становништва неке територије или државе; Екумена - Насељени део Земљине површине.

4. Стопа наталитета – стопа морталитета = стопа природног прираштаја

$$5,3 \% - 10,6 \% = - 5,3 \%$$

5. а) Н, б) Н, в) Т, г) Т, д) Н

НАСЕЉА

1. а) насеља; б) пољопривреде, пре свега земљорадње; в) стална и привремена.

2. б), г), ђ).

3. Сојенице - Куће издигнуте дрвеним стубовима изнад воде; Катуни - Привремена насеља у планинским пределима у којима сточари бораве за време испаше стоке; Игу - Куће у облику куполе, направљене од снега и ледених плоча; Земунице - Куће у брдско-стеновитим пределима које су потпуно или делимично укопане у земљу; Салаши - Привремена насеља у низијским пределима, у којима земљорадници бораве само за време обављања пољопривредних послова; Јурте - Куће попут шатора, које чини дрвена конструкција покривена кожом; Пимнице - Привремена насеља у виноградарским подручјима.

4. Села су мања насеља у којима се становништво претежно бави пољопривредом. Другачије се називају и рурална насеља. Градови су већа, добро уређена насеља, са већим бројем становника и већом густином насељености. Називају се још и урбана насеља.

5. а) Урбанизација је процес настанка и развоја великог броја градова, њиховог просторног ширења, повећања броја градског становништва и ширења утицаја града. Урбанизација утиче и на настанак нових, ширих урбаних области.

б) Конурбације настају када се више агломерација или градова са сличним функцијама споји дуж саобраћајница. Најпознатије конурбације су Рур и Рандстад.

в) Мегалополис настаје спајањем две или више суседних агломерација или конурба-

ција на већим просторима. Босваш (Бостон–Вашингтон), Сан-Сан (Сан Диего–Сан Франциско) и Чипитс (Чикаго–Питсбург) су мегалополиси у САД. Највећи је Токаидо (Токио–Осака) у Јапану, са око 60 милиона становника. Највећи кинески мегалополис је „Делта Бисерне реке”.

ПРИВРЕДА

1. а) производњу и расподелу материјалних добара и обављање услуга које задовољавају људске потребе; б) примарни, секундарни, терцијарни и квартарни.

2.

Примарни
пољопривреда
/ лов / риболов /
шумарство

Секундарни
рударство /
индустрија /
грађевинарство
/ производно
 занатство

Терцијарни
саобраћај /
трговина / туризам
/ угоститељство

Квартарни
образовање /
наука / здравство /
култура

3. Пољопривреда - Привредна делатност која се бави обрадом земљишта, узгојем биљака и животиња и обезбеђује храну и сировине за потребу индустрије; Тешка индустрија - Привредна делатност која се бави производњом енергије, метала, машина и материјала потребних у даљем процесу производње; Лака индустрија - Привредна делатност која производи готове производе и средства која се користе у домаћинствима (храна, одећа, обућа и др.); Рециклажна индустрија - Привредна делатност која обухвата сакупљање, прераду и рециклажу отпада и секундарних сировина, ради добијања сировина за израду нових производа; Саобраћај - Привредна делатност која се бави превозом људи, робе и преносом информација; Туризам - Привредна делатност која обухвата путовања људи ван места сталног боравка ради, одмора, спорта, рекреације, лечења и упознавања са природним лепотама и културно-историјским споменицима; Проструја - Привредна делатност која се бави образовањем и васпитањем деце и омладине.

4. Позитиван утицај

- подстиче развој многих привредних делатности: пољопривреде, трговине, саобраћаја и др;
- утиче на повећање прихода и запошљавање радне снаге;
- утиче на развој спорта, рекреације, образовања, здравства, културе.

Негативне последице

- бука;
- велика количина отпада;
- велика потрошња воде;
- нарушавање животне средине изградњом бројних туристичких објеката и ширењем туристичких насеља.

5. Одрживи развој подразумева рационално коришћење природних ресурса који задовољава потребе садашњих генерација, а којим се не угрожава животна средина и опстанак будућих генерација. Мере за заштиту животне средине су употреба обновљивих извора енергије, увођење еколошких и технолошких иновација, рециклажа отпада, заштита природних подручја, развијање еколошке свести, пошумљавање и друго.

ДРЖАВА

1. а) живе на одређеној територији под истом политичком влашћу; б) има следеће елементе државности: суворенитет и међународно признање.

2. Монахија - Облик владавине у којем врховна власт у потпуности или делимично припада монарху; Теократска монахија - Облик владавине у којем религија има доминантну улогу; Парламентарна монахија - Облик владавине у којем монарх има више симболичне надлежности, док власт припада парламенту (народној скупштини); Република - Облик владавине у којем власт припада председнику државе и органима државне власти; Географски положај - Положај државе у односу на друге територије или објекте у близој и даљој околини; Енклава - Територија која је са свих страна окружена територијом друге државе; Ексклава - Издаљени део територије

једне државе, који је окружен територијом друге државе.

3. а) Т, б) Н, в) Н, г) Т.

4. а) Европски тип главног града је пре свега културни, политички, економски, образовни, научни и туристички центар државе. Он је често и најмногољуднији град у држави. Овај тип главног града је симбол економске моћи државе. Примери су: Рим (главни град Италије), Атина (Грчке), Беч (Аустрије), Париз (Француске), Лондон (В. Британије), Београд (Србије).

б) Амерички тип главног града, по правилу има само политичку, административну функцију и није највећи град у држави. У њему се налазе државни органи власти који доносе важне политичке и дипломатске одлуке. Примери су Вашингтон (главни град Сједињених Америчких Држава), Отава (Канаде), Канбера (Аустралије), Бразилија (Бразила).

5. Европска унија (ЕУ) је најзначајнија политичко-економска организација на територији Европе. То је заједница 27 европских држава. Седиште ЕУ је у Бриселу. Настала је са циљем очувања мира и повезивања држава ради развоја економије, привреде, културе, науке и друго. Главни циљеви ЕУ су: јединствено тржиште, слобода кретања, јединствена валута (евро) и поштовање права грађана.

ЕВРОПА

1. а) регионална географија; б) географска регија; в) Северна, Средња, Западна, Јужна и Источна Европа.

2. а) Т, б) Н, в) Т.

3. 1. Атлантски 2. Северни ледени океан 3. Норвешко 4. Северно 5. Балтичко 6. Средоземно 7. Црно 8. Јадранско 9. Велика Британија 10. Ирска 11. Исланд 12. Сицилија 13. Сардинија 14. Корзика 15. Крит 16. Скандинавско полуострво 17. Јиланд 18. Пиринејско полуострво 19. Апенинско 20. Балканско полуострво 21. Скандинавске планине 22. Пиринеји 23. Алпи 24. Динариди 25. Карпати 26. Кавказ 27. Источноевропска низија 28. Прибалтичка 29.

Западноевропска 30. Панонска низија.

4. Француски-романска група, Српски-словенска група, Бретонски-келтска група, Холандски-германска група, Енглески-германска група, Руски-словенска група, Велшки-келтска група, Шпански-романска група, Италијански-романска група, Португалски-романска група, Шведски-германска група, Чешки-сло-

венска група, Немачки-германска група, Шкотски-келтска група, Польски-словенска група.

5. 1) д, в, а, г, б; 2) в, д, а, г, б; 3) д, в, а, г, б; 4) д, в, а, г, б.

РЕЧНИК ПОЈМОВА

А

агломерација – урбano подручјe којe настајe спајањem великих градова сa околнim насељима

аграрна географија – проучавa територијални размештај пољопривредне производњe у зависности од природних и друштвених фактора

амбасада – представништво једне државe којe сe најчешћe налази у главном граду државe сa којom сe одржавају политички односи

анекумена – ненасељени део Земљине површине

антропогене туристичке вредности – објекти, догађаји или манифестацијe

ареал – област или део Земљине територијe на којem јe распostraњeна некa биљna или животињска врsta

археологија – наука којa проучавa материјalne остатke људскog живota и делатности u прошlosti

автоматизација – процес u којem роботи и другe машинe замењeju љude u обављaњu одређenih послова

аутономија – самоуправa, самостalност и независност

Б

бела куга – опадањe броja становника некe територијe или државe услед негативнog природнog прирашtaja

биолошке структуре становништва – сastav становништva премa природним карактеристикамa (пол, старост, расa)

богомоља – место молитве и окупљaњa верника

брuto домаћи производ (БДП) – вредност произведених робa и пружених услугa оствареna u јednoj државi за годинu данa

В

ванпривредне делатности – непроизводне делатности којe пружaјu посебne врste услугa

ванразмерни картографски знаци – користe сe за приказивањe гeографских објekата којe не могу да буду приказani u одговарајu ћoj размери карте

Варшавски пакт – некадашњи војно-политички савез на челu сa СССР-ом

верска структура – сastav становништva премa верскоj припадности

вертикална граница насељености – распредел становништva по надморскоj висини

виза – документ којi omoguћava љudima da уђu, боравe или пређu прекo територијe државe којa им издајe oваj документ

Г

географија насеља – бавi сe проучавaњem људskих насељa, њihovim настанком, положајem, развојem и променамa u гeографскоj средини

географија становништва – проучавa броj, размешtaј, кретaњe и структуру становништva на Земљi

географска дужина – лучno rастoјaњe некog места od Гриничa, премa истокu или западu

географска карта – умањeni, графички приказ Земљине површинe на равni

географске координате – положaј некog места na Земљi одређen гeографском ширинom и дужинom

географска мрежa – мрежa меридијana (подневци) и паралela (упоредници) на глобусu

географска регија – мањa територијalna целина koјa сe разликуje по природним и друштvenим карактеристикамa od сusедnih регијa

географска ширина – лучno rastојaњe некog места od екваторa премa северu или југu

географски елементи карте – гeографски објekti којi сe приказuјu на карти

географски информациони систем (ГИС) – савремен систем којi служi за чuвањe по-датакa, њihovu анализu и приказивањe u видu различитih карата, графика, табела

главни град (престоница) – град u комe сe налазe сediшta законодавne, izvrшne и судске власти државe

глобални навигациони сателитски систем (ГНСС) – мрежa од прекo 20 вештаčkih сatелита којi круже око Земљe u оrbитi и којi непrestano шaљu сигналe на глобалном планu

глобални позициони систем (ГПС) – електронски уређај који помоћу сателита одређује стране света, тачну географску ширину и дужину, као и надморску висину

глобално – светско

град – већи тип сталног полифункционалног насеља, у којем једна функција може бити доминантна

градска инфраструктура – повезан и сложен систем инфраструктурних објеката

гринички меридијан – почетни меридијан

густина насељености – просечан број становника који живи на једном квадратном километру (ст./км^2) неке територије

ђује како се власт и управа бирају у држави

Други светски рат – рат великих размара који је трајао у периоду 1939–1945. године

друштвена географија – проучава друштвено одлике географског простора: становништво, насеља и привреду

друштвено-економске структуре – приказују састав становништва према народној припадности, језику, верској припадности, степену образовања, занимањима и запослености

друштвено-економски фактори – културно-историјске прилике, војно-стратешки положај, саобраћаја повезаност и привредна развијеност

Д

датумска граница – замишљена линија која већим делом прелази преко Тихог океана

деаграризација – процес напуштања пољопривреде

деколонизација – процес ослобађања колонија од колонијалне власти великих сила и формирања самосталних држава

демографија – наука која истражује број, структуре, миграције и географску распострањеност становништва

демографска експлозија – убрзан раст становништва

депопулација – процес смањења броја становника неке територије или државе због негативног природног прираштаја или због миграција

дерурализација – процес смањења удела пољопривредне делатности на неком подручју

дигитална картографија – израда и коришћење карти у дигиталном (електронском) облику

дневне миграције – свакодневне миграције ради одласка у школу или на посао из села у град или из једног у друго насеље

допунски елементи карте – назив карте, легенда и подаци о изradi (аутор карте, издавач)

држава – заједница људи који живе на одређеној територији под истом политичком влашћу

државна граница – замишљена линија која раздваја једну државу од околних држава

државно уређење – систем којим се одређује како се власт и управа бирају у држави

Е

Европска унија – најзначајнија политичко-економска организација на територији Европе

екватор – почетна и најдужа паралела

економија – проучава законитости које владају у привредним активностима становништва

економска географија – проучава просторни размештај и развој привреде и производних делатности

економска структура становништва – структура становништва према економским активностима и занимањима људи

ексклава – издвојени део територије једне државе који је окружен територијом друге државе

екстензивна пољопривреда – једноставнији тип пољопривреде који у великој мери зависи од природних услова

екумена – насељени део Земљине површине

емиграција – процес исељавања становништва и напуштања територије државе порекла

енклава – територија са свих страна окружена територијом друге државе

Еским – заједнички назив за сродне етничке групе које живе у арктичким подручјима

етничка структура – састав становништва према припадности једном народу

етнологија – наука о пореклу, организацији, начину живота и обичајима различитих друштвених заједница и народа

З

земљорадња – грана пољопривреде која подразумева обраду земљишта и гајење биљних култура

земуница – куће делимично или потпуно укопане у земљу

И

иглу – кућа у облику куполе, направљена од снега и ледених плоча

избеглица – особа која против своје воље напушта државу у којој је до тада живела услед политичких сукоба или природних катастрофа

изобате – криве линије које на географским картама повезују тачке исте дубине

изохипсе – криве затворене линије које на географским картама повезују тачке исте надморске висине

индустрија – привредна делатност која подразумева машинску прераду сировина у полупроизводе и готове производе

индустријализација – процес развоја и ширења индустрије

индустријска географија – бави се развојем, улогом и размештајем индустрије

интеграциони процеси – процеси уједињавања и сарадње међу државама

интензивна пољопривреда – модеран тип пољопривредне производње

имиграција – процес досељавања људи на одређену територију

историјске миграције – миграције које су се догађале у прошлости

Ј

језичка структура – састав становништва према језику којим људи говоре

јурта – кућа са дрвеном конструкцијом покривена кожом, попут шатора

К

камп насеља – насеља у туристичким местима насељена током туристичке сезоне

капитал – новчана вредност имовине или других ресурса

карте средњег размера – карте чији је размер од 1 : 200.000 до 1 : 1.000.000

картографија – наука која се бави проучавањем и израдом географских карти

картографска мрежа – мрежа меридијана и паралела приказана на географској карти

картографски знаци – знаци на географској карти који дају информацију о положају и врсти неког географског објекта приказаног на истој

катуни – привремена насеља у планинским пределима у којима бораве сточари током испаше стоке

квартарни сектор – делатности које обезбеђују функционисање државе

колиба – кућа која се брзо и лако гради од доступних материјала (дрво, блато, трска, лишће)

колонизација – процес насиљног покоравања одређене територије и експлоатације њених ресурса

компактне (целовите) државе – државе које имају правилан облик

компас – инструмент за оријентацију који се састоји од магнетне игле која показује правац севера

компостер – контејнер у коме се органски отпад претвара у ћубриво за биљке

контурни картографски знаци – знаци којима се приказују географских објекти у размери карте

конурбација – урбана целина које настаје спајањем више агломерација дуж саобраћајница

крупноразмерне карте – карте чији је размер до 1 : 200.000

Л

лака индустрија – грана индустрије која производи готове производе и средства која се користе у домаћинствима

легенда карте – допунски елемент карте који олакшава њену употребу

линијски картографски знаци – знаци којима се географски објекти који се пружају у виду линија приказују на карти

М

математички елементи – размер, картографска мрежа и оквир или рам карте

математичко-географски положај – положај насеља који се одређује у односу на Гринич и екватор

мегалополис – урбана целина која настаје спајањем две или више суседних агломерација или конурбација

међународне организације – организације чији је циљ обављање бројних функција у циљу међународног развоја и сарадње у областима економије, безбедности, привреде, здравства, науке, културе, образовања и спорта

Међународни монетарни фонд (ММФ) – једна од најзначајнијих светских финансијских организација која пружа финансијску, саветодавну и техничку помоћ неразвијеним и државама у развоју

међународно признање – политички чин држава чланица Уједињених Нација којим се званично и законски одређена територија проглашава државом

мере заштите животне средине – скуп различитих поступака који спречавају угрожавање животне средине с циљем очувања природе и природних ресурса

меридијани (подневци) – замишљене, полукружне и вертикалне линије које повезују Северни и Јужни пол

метода боја – метода којом се рељеф приказује на карти различитим бојама или нијансама исте боје

метода сенчења – метода којом се рељеф приказује на карти различитим нијансама сенке

метро – систем подземне железнице; врста превозног средства које се креће по истоименој подземној железници

мешовито насеље – прелазна форма насеља између села и града

миграције – представљају просторно кретање људи са једне територије на другу

миграциони салдо – разлика између имиграције (усељавања) и емиграције (исељавања)

министар – особа која управља министарством

министарство – установа која управља одређеним државним пословима

монархија – облик владавине у којој врховна власт у потпуности или делимично припада монарху (владару)

морталитет – број умрлих у току једне године на одређеној територији

мултинационална компанија – предузеће које послује у више различитих држава

Н

народ (етнос) – заједница људи које повезују заједничке телесне карактеристике,

заједничка историја, језик, култура, привредни живот и територија

наталитет – број живорођених у току једне године на одређеној територији

НАТО (Северноатлантски пакт) – највећи војно-политички савез на свету

неоколонијализам – процес настојања великих и утицајних држава или некадашњих колонијалних сила да друге независне државе ставе под свој утицај (политички, привредни, културни и други)

непроизводне (услужне делатности) – делатности којима људи пружају одређене услуге

О

образовна структура – састав становништва према писмености и школској спреми

одрживи развој – развој привреде и друштва који задовољава потребе становништва данас, без угрожавања будућих генерација

оквир (рам) карте – математички елемент карте који уоквирује приказани садржај карте

општегеографске карте – карте које

приказују и природне и друштвено-географске елементе

органска (еколошка) пољопривреда

– производња здраве хране помоћу обновљивих извора енергије и коришћења природног ђубрива

оријентација – подразумева одређивање страна света у односу на неко одређено место у простору

П

паметно насеље – тип насеља у којем се примењују савремена технолошка решења ради заштите животне средине

паралеле (упоредници) – замишљене, паралелне линије које обавијају Земљу правцем запад-исток

пасош – путни документ који држава издаје својим држављанима

пимнице – привремена насеља у виноградарским подручјима

Покрет несврстаних – државни савез чији је циљ био да осигура независност и суверенитет држава у њиховој борби против колонијализма и других облика спољног наметања

политичка географија – проучава факторе

који су условили настанак и развој држава, граница и државног уређења

политичко-географска карта – врста тематске карте која приказује територијални распоред држава са њиховим границама и главним градовима

полна структура – однос броја становника мушких и женских пола у укупном становништву

полно-старосне пирамиде – средства приказивања полне и старостне структуре становништва

пољопривреда – привредна делатност која обухвата узгој и коришћење биљака и животиња.

попис становништва – организовано прикупљање података о становништву које у одређеним временским периодима спроводи држава

популација – укупан број људи који насељава одређену географску територију

порез – одређена количина новца коју становници плаћају својој држави

преговори – врста дијалога чији је циљ спречавање неспоразума и ратних сукоба

привреда – скуп делатности које подразумевају производњу и расподелу материјалних добара и обављање услуга које задовољавају људске потребе

примарна селекција – одвајање отпада на суви и мокри отпад у домаћинствима и пословним објектима

примарни сектор – делатности којима се људима обезбеђују основна средства и производи за живот

природне туристичке вредности – планине, кањони, клисуре, пећине, водопади

природни прираштај – разлика између броја живорођених (наталитета) и броја умрлих (морталитета)

природно кретање становништва – промена броја становника која зависи од природног прираштаја

пројекција (прогноза) становништва – праћење броја становника и приказ будућег броја на основу математичких модела

псеудоурбанизација (лажна урбанизација) – непланско ширење града

P

радна дозвола – документ који особи која

није држављанин одређене државе омогућава да се у њој запосли

размер – број који показује колико пута је неко растојање у природи умањено на карти

размерник – графички представљен размер

расна структура становништва – састав становништва према раси (одређеним физичким одликама)

регионализација – поступак издвајања регија на основу унапред утврђеног критеријума

регионална географија – истраживање природно-географских и друштвено-географских одлика одређених географских регија

република – облик владавине у којем власт припада председнику државе и органима државне власти

референдум – облик учешћа народа у вршењу власти

рециклажа – сакупљање и прерада отпада у циљу добијања нових производа

рециклажни плато – уређен простор са контејнерима за одлагање и примарну селекцију отпада

роботика – дизајнирање, конструисање и употреба робота за извођење неких задатака којеично обављају људи

C

салаш – привремена насеља у равничарским пределима

саобраћај – послужна привредна делатност која се бави превозом људи, робе и преносом информација

саобраћајна географија – проучава развој, размештај и улогу који саобраћај има у географској средини

Светска банка – једна од најзначајнијих светских финансијских организација која пружа економску помоћ неразвијеним и државама у развоју

сезонске миграције – миграције радника ангажованих на пословима који се обављају током одређеног дела године (сезоне)

секундарни сектор – делатности које се баве коришћењем природних ресурса или прерадом сировина ради добијања нових производа

село – мањи тип сталног насеља које је најчешће монофункционално

ситноразмерне карте – карте чији је размер ситнији од 1 : 1.000.000

слам – енглеска реч која означава сиротињску четврт

сојенице – куће изгиднуте изнад воде дрвеним стубовима

спољашње миграције – одвијају се између две државе или различитих континената

ССР – скраћени назив некадашње државе Савез Совјетских Социјалистичких Република

статистика – област математике која се бави прикупљањем, анализом и представљањем великог броја података

старосна структура – састав становништва према одређеним старосним групама

стопа морталитета – број умрлих особа на хиљаду становника изражен у промилима

стопа наталитета – број живорођених на хиљаду становника изражен у промилима

сточарство – грана пољопривреде која обухвата гајење стоке

структуре становништва – подела становништва на основу одређених обележја

субурбанизација – процес насељавања градског становништва у приградска насеља

суверенитет – независност државе и њена потпуна власт на одређеној територији

Т

тематске карте – карте на којима се приказују један или два елемента

територијални интегритет државе – целовитост и очување територије државе и неповредивост њених граница

територијални спорови држава – спорови који настају када се две или више држава сукобљавају око дела територије за који сматрају да им припада

терцијарни сектор – услужне делатности: саобраћај, туризам, трговина, угоститељство и услужно занатство

тешка индустрија – грана индустрије која се бави производњом енергије, метала, машина и материјала потребних у даљем процесу производње

топографске карте – карте које приказују мање области и најчешће се користе у истраживачке, научне и војне сврхе

туризам – услужна привредна делатност везана за путовања људи ван места сталног боравка

туристичка географија – проучава услове за развој туризма, туристичка кретања и утицај туризма у географском простору

У

уговор – најчешће писани документ којим се успоставља договор између двеју или више страна

Једињене нације – најзначајнија и највећа међународна организација у свету

уљарица – биљна култура чије се семе или плод користи за добијање уља

УНМИК – скраћеница за Привремену административну мисију Једињених нација на Косову

унутрашње миграције – миграције које се одигравају унутар једне државе

урбана револуција – брз темпо раста броја градског становништва

урбанизација – процес настанка и развоја градова, њиховог просторног ширења и повећања броја градског становништва

устав – најзначајнији документ у држави којим се уређују њена организација и функционисање

Ф

фавела – ситорињска четврт у државама Јужне Америке

физичко-географски фактори – рељеф и надморска висина, воде, клима, земљиште

фрагментиране (издељене) државе – државе које се сastoјe од више острва или од континенталног дела и острва

Х

хиdroавион – летелица која може да полети са неке водене површине и да на њу слети

Хладни рат – некадашњи политички сукоб између САД-а и ССР-а и њихових савезника

хоризонтална граница насељености – распоред становништва по географској ширини

Ч

часовна зона – простор ограничен са два меридијана који заузима 15° географске дужине

Ш

шрафе – цртице различите дужине и дебљине које се користе за приказивање нагиба рељефа

ЛИТЕРАТУРА

- Анчић В. и сар. (1979): *Историја оштрица и истраживања. 1, Почетак истраживања*, Београд: Вук Караџић и Југославија публик
- Голубовић П., Кицошев С. (2004): *Геодемографија*, Ниш: Природно-математички факултет Универзитета у Нишу
- Грчић М. (2000): *Политичка географија*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
- Грчић М. (2010): *Географија религија*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
- Давидовић Р. (2004): *Регионална географија Европе*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду
- Дукић Д. и Љ. Гавrilовић (2008): *Хидрологија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Капор Д. и сар. (2002): *Велика Енциклопедија Науке*, Нови Сад: ИТП Змај
- Манојловић П. (2000): *Машематичка географија*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
- Мастило Н. (2005): *Речник савремене српске географске терминологије*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
- Мишић М. и сар. (2005): *Енциклопедија Бришаника*, Београд: Народна књига
- Петровић Д. и П. Манојловић (2020): *Геоморфологија*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
- Петровић М., Бојковић Н., Парезановић Т. (2015): *Изазови стандардизације информационо-комуникационих технологија у оквиру концепција јамештних радова*, Београд: Саобраћајни факултет Универзитета у Београду
- Стаменковић С. и М. Бачевић (2002): *Географија насеља*, Географски факултет Универзитета у Београду
- Шабић Д., Вујадиновић С. (2014): *Регионална географија Европе*, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду

<https://www.google.rs/intl/sr/earth/>

https://www.shadedreliefarchive.com/Graubuenden_NW.html

<https://a3.geosrbija.rs/>

<https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Popis%20i%20osnovci.pdf>

<https://population.un.org/wpp>

<https://www.worldometers.info/world-population/>

<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/180304?languageCode=sr-Cyrillic>

<https://www.populationpyramid.net>

<http://www.narodnimuzej.rs/pristorija>

<https://worldpopulationreview.com>

<https://ourworldindata.org>

<https://www.statista.com>

<https://www.unicef.org-serbia/>

<https://www.stat.gov.rs>

<https://www.rgz.gov.rs/>

<https://unstats.un.org/unsd/demographic-social>

<https://ec.europa.eu/eurostat>

<https://europa.rs/>

<https://www.nationalgeographic.org/society/>

БЕЛЕШКЕ

БЕЛЕШКЕ

БЕЛЕШКЕ

БЕЛЕШКЕ